



KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE ASABİYET

Şahin HAZAR

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Tevhit BAKAN

2022

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE ASABİYET
(Asabiyyah According To The Qur'an And Sunnah)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şahin HAZAR

Danışman: Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Bayburt
Kasım, 2022

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kur’ân ve Sünnete Göre Asabiyet” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

22 /11/ 2022

Şahin HAZAR

TEŞEKKÜR

Tez dönemi sürecinde konu seçimi yapmamda rehberlik edip, yeni bir bakış açısı katmama vesile olan danışman hocam Doç. Dr. Tevhit BAKAN'a, teknik açıdan her zora girdiğimde desteğini eksik etmeyen Arş. Gör. Sefa DEMİR'e, tez yazım aşamasında beraber çalıştığım arkadaşım Maşallah KONUKSEVER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu süreç içinde bana kolaylık gösteren eşim Elif HAZAR'a müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.



ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE ASABİYET
Şahin HAZAR
Kasım 2022, 90 sayfa

Tarih boyunca insanlığın gelişmesi önündeki problemlerden biri, asabiyet anlayışı olmuştur. Allah ilk insandan itibaren insanlara peygamberler göndermiştir. Her peygamber gönderildiği topluma o toplumdaki yanlış düşüncelerle mücadele edip, ilahi mesajları aktararak doğru yolu göstermiştir. Nübüvvet zincirinin son halkası olan Peygamberimiz de kendi toplumundaki en büyük hastalık olan câhiliye dönemi asabiyeti ile mücadele etmiştir. Asabiyet, kişinin kendi ırkını ve milletini daha üstün görüp, diğer ırkları ise değersiz görmesidir. Bir başka ifade ile kişinin zalim de olsa mazlum da olsa kendi kardeşine yardım etme anlayışıdır. İslâm'dan önceki dönemi ifade eden câhiliye tabiri, bir zihniyetin adıdır. Hz. Peygamber'in meydana getirdiği değişimi anlayabilmek için câhiliye döneminin iyi anlaşılması gerekir. Araştırmamızda câhiliye döneminin en büyük özelliği olan asabiyet anlayışı ve toplumsal hayattaki yansımaları ele alınmıştır. Özellikle çalışmamızla alâkalı olarak Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetler ve Peygamberimizin hayatı boyunca asabiyetle olan mücadelesi derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca toplum bireylerinin birbirlerine kenetlenmesini sağlayan milli duygularla hareket etmenin, akrabalık ilişkilerini canlı tutmanın ırkçılık zihniyetiyle karıştırılmaması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Çünkü kişinin milli his ve duygulara sahip olması tabiidir. Kâmil bir müslüman içinde yaşadığı toplum başta olmak üzere vatanını, milletini, kutsal değerlerini sever. İki ana bölümden meydana gelen bu çalışmamızın birinci bölümünde kavramsal çerçeve ve câhiliye dönemi asabiyet anlayışına değinilmiştir. İkinci bölümde ise Kur'ân ve Sünnete göre asabiyet anlayışı konusu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sünnet, asabiyet, ırk, millet.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
ASABIYYAH ACCORDING to the QUR'AN and SUNNAH
Sahin HAZAR
November 2022, 90 page

Throughout history, one of the problems in front of the development of humanity has been the understanding of asabiyyah. Allah has sent prophets to mankind since the first man. Each prophet showed the right way to the society to which she was sent, by fighting the wrong thoughts in that society and by conveying divine messages. Our Prophet, who was the last link in the chain of prophethood, also struggled with the irritability of the period of ignorance, which was the biggest disease in her society. Asabiyyah is when a person sees her own race and nation as superior and sees other races as worthless. In other words, it is the understanding of helping one's own brother, whether he is cruel or oppressed. The term ignorance, which expresses the period before Islam, is the name of a mentality. In order to understand the change brought about by the Prophet, it is necessary to understand the period of ignorance well. In our research, the most important feature of the period of ignorance, the understanding of asabiyyah and its reflections in social life are discussed. In particular, the verses in the Qur'an and the struggle of our Prophet with irritability throughout her life have been examined in depth, especially in relation to our study. In addition, it was pointed out that acting with national feelings and keeping kinship relations alive should not be confused with the mentality of racism. Because it is natural for a person to have national feelings and emotions. Qualified muslim loves her homeland, nation and sacred values, especially the society she lives in. In the first part of this study, which consists of two main parts, the conceptual framework and the understanding of asabiyyah in the period of ignorance are mentioned. In the second part, the concept of asabiyyah according to the Qur'an and Sunnah is discussed in detail.

Keywords: Qur'an , Sunnah, asabiyyah, race, people.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
Dib.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
r.a	: Radıyallahu anh
r.anha	: Radıyallahu anhâ
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sair
y.y.	: Yayıncı yok

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu.....	1
Araştırmanın Amacı ve Metodu	1
Araştırmanın Kaynakları	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE CÂHİLİYYE DÖNEMİ ASABİYET ANLAYIŞI

1.1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1.1. Asabiyet	3
1.1.2. Asabiyetle Alakalı Kavramlar	11
1.1.2.1. Kabile.....	11
1.1.2.2. Hamiyyetü'l-Câhiliyye	15
1.1.2.3. Taassup	19
1.2. CÂHİLİYYE DÖNEMİ ASABİYET ANLAYIŞI	21
1.2.1.Cahiliyye Dönemi Hükümlerin Asabiyet ile Olan İlişkisi.....	21
1.2.2. Câhiliye Dönemindeki Kabile Asabiyetinin Tezahürleri	23
1.2.2.1. Kabile ile İftihar ve Nesebe Olan Düşkünlük.....	23
1.2.2.2.Kan Bağından Kaynaklı Kan Davaları ve İntikam Duygusu	26
1.2.2.3. Kabile Şairlerinin Etkisi	28
1.2.2.4. Ataların Adetlerine Körü Körüne Bağlılık	30

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE ASABİYET

2.1. KUR'ÂN'A GÖRE ASABİYET.....	34
2.1.1. Neseb Kavramının Geçtiği Âyetler	34
2.1.2. Şeytan'ın İrkçılığı	36
2.1.3. Hucurât Sûresinde İrkçılık Yasağına İşaret	39
2.1.3.1. Bütün İnsanların Âdem ve Havva'dan Yaratılması.....	39

2.1.3.2. Soy ve Irk Farklılığının Tanışmaya ve Yardımlaşmaya Vesile Olması	42
2.1.3.3. Üstünlüğün Nesepte Değil, Takvâda Olması	45
2.1.4. İman Kardeşliği	48
2.1.5. Üstün Irk Anlayışının Kabul Görmemesi	51
2.1.6. İyilerle Akraba Olmanın Kişiyi Fayda Vermeyecek Olması	52
2.1.6.1. Habil ile Kabil	53
2.1.6.2. Hz. Nuh ve Oğlu	53
2.1.6.3. Hz. Nûh ve Hz. Lut'un Eşleri	55
2.1.7. Dil Farklılığının Allah'ın Varlığının Bir Hikmeti Olması.....	56
2.2. SÜNNETE GÖRE ASABİYET	57
2.2.1. İslam'da Soy ve Neseple Övünme.....	57
2.2.1.1.Kâfir Atalarla Övünme	58
2.2.1.2.Sayısal Çoğunlukla Övünmenin Önem Arz Etmemesi	59
2.2.1.3.Peygamberimizin Soy ve Nesebi İle Övünen Kişiler İçin Yaptığı Benzetmeler..	60
2.2.1.3.1. Mayıs Böceği Benzetmesi	60
2.2.1.3.2. Baş Üstü Kuyuya Düşen Deve Benzetmesi.....	61
2.2.2.Millet ve Kavim Sevgisinin Asabiyet ile İlişkisi.....	62
2.2.3. Allah'ın İnsanları Renklerine Göre Değerlendirmemesi	64
2.2.4. Irkçılığa Davet ve Irkçılık Uğruna Savaşmak	67
2.2.5. Sıla-i Rahim	69
2.2.6. Hz. Peygamber Asabiyet Zihniyetini Bertaraf Etmek İçin Yaptığı Çalışmalar	73
2.2.6.1. Hılfu'l-Fudûl Faaliyeti.....	73
2.2.6.2. İslâm Kardeşliği/Muâhât	75
2.2.6.3. İslâm'ın İlk Anayasası Medine Sözleşmesi	77
2.2.6.4. Veda Hutbesi	80
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	85

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızda tarihi süreç içinde günümüze kadar asabiyet konusu geniş bir şekilde ele alınacaktır. Özellikle bu süreçte Peygamberimiz Hz. Muhammed'in dönemi ve İslâm'ın tebliğinden önceki dönem olan câhiliyye dönemindeki asabiyet ve tezahürlerine değinilecektir. Konunun iyi anlaşılması için asabiyet ve asabiyetle alakalı kavramlara yer verilecektir. Buradaki amacımız sorunu iyi tanımdır.

İslâm'ın asabiyete olan bakış açısının ve İslâm'la birlikte meydana gelen değişimin iyi anlaşılması için câhiliyye dönemi asabiyet anlayışına yer verilecektir. Özellikle bu dönemde kabilelerin sırf asabiyet duygusuyla yaptıkları işlenecektir.

Kur'ân ve Sünnet'e göre asabiyet ele alınıp, özellikle kan bağı yerine din kardeşliğini ele alan ayet ve hadislere ve bunların açıklamalarına geniş bir şekilde yer verilecektir. İslâm'ın bu konudaki bakış açısı ele alınacaktır. Ayrıca Peygamberimiz hayatı boyunca asabiyetle mücadele etme hususunda yaptığı uygulamalara değineceğiz.

Araştırmanın Amacı ve Metodu

Araştırmanın amacı, tarih boyunca kan davalarından uluslararası terörün yaygınlaşmasına kadar pek çok sorunda insanlığın gelişimi önündeki asabiyetin kişi ile toplum üzerindeki tesiri ve zararlarını, câhiliyye yaklaşımını, Kur'ân ve Sünnet bakış açısı ile inceleyerek meydana gelen olumsuzlukları ortaya koymaktır. Ayrıca İslâm kardeşliğini teşvik ederek birlik beraberliği sağlamak ve insanlara özellikle Müslümanlara birbirlerine hoşgörü ve sevgi ile birbirlerine yaklaşmalarını sağlamaktır.

Bu çalışmada önyargılardan uzak bir şekilde tarafsız olarak, bilimsel bir bakış açısı ile konu ortaya konup izah edilmeye çalışıldı. Araştırmamız belli bir dönem ile sınırlandırılmayıp ilk insandan peygamberimize kadar olan dönem ele alındı.

Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda öncelikli olarak asabiyet ile ilgili literatür taraması yapılarak ulaşılabilen eserlerden faydalanılmıştır. Kavramlarla ilgili Râgıb el-İsfahânî'nin “*el-Müfredât fi elfâzi'l-Kur'ân*”ı, İbn Manzûr'un “*Lisânü'l-Arab*”ı eserlerinden ve Türkiye Diyanet Vakfı

İslâm Ansiklopedisi'nden yararlanılmıştır. Ayet meallerinde ise TDV'nin Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meâlinden faydalanılmıştır.

Konumuz tefsir ile yakından ilişkili olduğu için Râzî'nin "*Mefâtihu'l-gayb*", Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf*", Taberî'nin "*Câmiu'l-beyân*", Sâbûnî'nin "*Safvetu't-Tefâsir*", Nesefî'nin "*Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*", Mukâtil b. Süleyman'ın "*Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*", Mâtürîdî'nin "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*", Kurtubî'nin "*el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*", İbni Kesîr'in "*Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*" ve Bursevî'nin "*Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*" isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

Hadis kaynağı olarak başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Kütüb-i Sitte ve şerhlerinden yararlanıldı. Özellikle Aynî'nin "*Umdetü'l-kârî*", Azîmâbâdî'nin "*Avnü'l-ma'bûd*", Hattâbî'nin "*Me'âlimü's-Sünen*", İbni Hacer'in "*Fethul bâri*" Kâdî İyâz'ın "*İkmâlü'l-Mu'lim*", Kirmânî'nin "*el-Kevâkibü'd-derârî*", Mübârekfûrî'nin "*Tuḥfetü'l-aḥvezi*" Nevevî'nin "*el-Minhâc fî şerhi saḥîhi Müslim*" ve Schârenfûrî'nin "*Bezlü'l-mechûd*" isimli eserleri en çok müracaât edilen kaynaklardandır.

İslâm tarihi olarak Muhammed Hamidullah'ın "*İslam Peygamberi*" ve Ali Muhammed Sallabî'nin "*Siyeri Nebi*" adlı eserlerinden istifade edildi. Ayrıca Âdem Apak'ın "*Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*" ile Murat Sarıcığın da "*Hz. Muhammed'in Çağrısı Mekke Dönemi ile Medine Dönemi*" ve "*Kur'ân ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze İrkçilik*" adlı eserlerinden istifade edildi.

Bunun dışında asabiyetle ilgi olarak Cabiri'nin "*Fikru İbni Haldun*" ve Cevad Ali'nin "*el-Mufasssalı*" isimli eserlerin yanı sıra Said Hatipoğlu'nun "*Hilafetin Kureyşliliği*" adlı makalesi başta olmak üzere birçok kitap ve makaleden istifa edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE CÂHİLİYYE DÖNEMİ ASABİYET ANLAYIŞI

1.1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Asabiyet

Asabiyet, a-s-b (عصب) kökünden türeyen arapça bir kelime olup, saran, kuşatan anlamlarına gelir.¹ Bunlardan ayrı olarak A-s-b'nin farklı manaları da vardır: Asabe, sağlam bir şekilde yapışmak, cemaat olup birbirine tutunmaktır. 'Asb' gövdeyi bir arada tutan sinirlerdir veya bir toplumun yararına olan, toplumsal yapının normal işlemesine sebep olan hayırlar anlamında kullanılır.²

Aynı kökten gelen "usbe" kelimesi ise birlik ve beraberlik içinde olup, birbirini destekleyen, savunan ve bir arada olan insan topluluklarına denir.³ Nitekim âyeti kerimelerde bu anlamda geçmektedir: "Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik."⁴ "Onlar da, "Andolsun biz kuvvetli bir topluluk iken onu kurt yerse (o takdirde) biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz" dediler."⁵

Asabi kavramı ise, sinirlerine hükmedemeyen ve herhangi bir şeye taraftar olan kimsedir. Asabiyet sinirlerin fonksiyonunu üstlenip vücudun tüm parçalarını toparlayıp, onu bir tarafa yöneltmesi cihetiyle de bu ismi almıştır. Bundan ötürü asabiyet günümüz manası ile fanatiklik, particilik ve koyu taraftarlık olarak anlaşılır. Bunlardan farklı olarak Asb sarmaşığın da adıdır. Çünkü sarmaşık tutunduğu şeyi bir arada tutar ve tutmakta ısrarlı davranır. Bundan dolayı bu ismi almıştır. Bütün bu açıklamalar ışığında aslında asabiyetin bir kabileyi veya topluluğu nasıl bir arada tuttuğuna işaretler vardır. Çünkü asabiyet kelimesinde aşırı bağımlı olma, fanatiklik, korku, şiddet ve bir hararet vardır.⁶

¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), "asabe", 5/2963.

² Muhammed b. Ya'kûb Firuzabadi, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâs (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, ts.), "asabe", 115.

³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 2009), "asabe", 568.

⁴ el-Kasas 28/76.

⁵ Yûsuf 12/14.

⁶ Firuzabadi, "asabe", 115; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasîr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), "asabe", 2/604.

Asabe, terim olarak kan bağı yolu ile baba tarafından olan akrabaların meydana getirdikleri topluluktur.⁷ İslâm hukukunda ise miras bırakan kişiye doğrudan olarak veya erkek vasıtasıyla bağlantısı bulunan mirasçılar için kullanılan bir fıkıh terimidir. İslâmiyetten önce asabe kavramı ile baba tarafından gelen erkek çocuklar kastedilmiş⁸, akraba olmaları hasebiyle birbirlerine destek olup birbirlerini korudukları için onlara birbirini kollayan ve saran anlamında asabe denilmiştir.⁹ Eğer bireyin yakın akrabaları onun çevresinde bir araya gelip, ona bağlanırsa o kişinin asabesi konumunda olurlar.¹⁰

İbn Haldun’a göre asabiyet kavramı; akrabalık, hısımlık, taraftarlık gibi bir takım anlamlara gelmektedir. Genel olarak herhangi bir kimsenin kan bağıyla bağlı olduğu kabilesini ifade etmektedir. İslâmiyet’ten önce Araplar, bir kişinin “asabesi” dedikleri vakit, haklı veya haksız, başka kişilere karşı onun safında yer alıp onu destekleyen, onu koruyan akrabalarını ve kabilesini kastediyorlardı. İbn Haldun asabiyeti, toplum içinde güç ve kudrete sahip olmak, toplum içinde kuvvetli bir taraftarı olmak anlamında kullanır. Ancak aynı şekilde bu kuvvetin ve gücün aslında kan bağına yani kabile ve kavim bağına dayandığını söyler. Özellikle devletin başlangıç aşaması olan kuruluş aşamasında veya iktidar olma aşamasında güçlü bir kabileye ve asabiye sahip olmak çok önem arz etmektedir. Buradaki dayanışmanın temeli, soy ve nesep bağına dayanır. Hatta peygamberlerin peygamberlik görevinde bile asabiyetin (yani güçlü bir kavime ve kabileye sahip olmanın) çok büyük etkisi vardır. Çünkü peygamberliğin ilk dönemlerinde ortaya atılacak yeni fikir ve inançlara karşı toplumda bir direnç olacağı için eğer peygamber bu direnci kıracak güçlü bir kavim ve kabileden değilse, başarılı olması imkânsızdır.¹¹

Asabe kelimesinden türeyen asabiyet kavramı ise, kişinin özellikle babası tarafından herhangi bir akrabasının zor bir durum ile karşılaştığında onların ister haklı ister haksız olsun, rekabet ettiği veya kavgaya ettiği kişi ve gruplara karşı akrabaları ile birlikte hareket etmesidir. Asabiyetin bir başka tarifi ise, akrabalık bağı bulunan bir cemaatin bütün fertlerini birbirine kenetleyen ve herhangi bir dış tehlike durumunda onları karşı koymaya sevk eden birlik ve bağlılık ruhu olarak tarif edilebilir.¹²

⁷ İbn Manzûr, “asabe”, 5/2963.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. İzzeddîn Dâllî vd. (Beyrut: Müessesetü’r Risâleti Naşirun, 2019), “Ferâ’iz” 15 (No. 6745).

⁹ Hayrettin Karaman, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452.

¹⁰ İbn Manzûr, “Asabe”, 5/2964.

¹¹ Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun el-Hadrâmi, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak, 2004), 1/69.

¹² Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 39.

İslâm öncesi Arap toplumu, yaşam koşullarının mecburi kıldığı bir sosyal model olan çöl hayatının ortaya çıkardığı kabile sistemi üzerine kurulmuştu.¹³ Arabistan bozkırlarında karı, koca ve birkaç çocuktan müteşekkil basit bir aile ile hayat imkânı bulmak zor olduğundan dolayı bu şekilde olan küçük aileler bir araya gelerek büyük topluluklar oluşturmuşlardır. Bunu ise nesep ve soy bağına dayalı olan kabile ve aşiret denilen birlikler meydana getirerek sağlayabilmişlerdir.¹⁴ Arabistan yarımadasındaki arazinin genişliği, tabiatın sertliği, ulaşımın zorluğu vb. bedeviliğin yaygın olması bir devletin ortaya çıkmasını ve doğru bir politik sistemi engellemiştir.¹⁵ Bu da gösteriyor ki bir devlet yapılanmasından mahrum olan bölgelerde insanlar güvenli bir yaşam sürmek için doğal bir koruma ortamına ihtiyaç duymuşlardır. Bu da daha çok kan bağı ile kurulan kabile asabiyetini ortaya çıkarmıştır.

Câhiliye döneminde herhangi düzenli bir hukuki yapıdan ve siyasi birlikten bahsetmek imkânsızdı. Herhangi bir kabilede bir kişinin haksızlığa uğramasını önleyen veya herhangi bir haksızlık meydana geldiğinde bunun zararının telafisini sağlayan en önemli ve etkili âmil asabiyet kanunuydu. Burada asabiyet kanununun kaçınılmaz bir gereği ise, saldırıya maruz kalan bir kişinin kendi kabilesini yardıma çağırdığında bütün kabilenin bu çağrıya uymasındır. Câhiliye dönemindeki kabileler arasında meydana gelen savaşların asıl temelinde de bu kanun vardı.¹⁶

İbn Haldun asabiyetin temelinde olan hısımlık ve akrabalık bağının (nesep), insanlarda fitri olarak yaratılıştan gelen bir hâl olduğunu söyler. Bundan dolayı herhangi bir akraba, başkaları tarafından bir saldırı ile karşı karşıya kaldığı zaman, onun akrabaları, kendilerindeki bu asabiyet duygu ve hissi sebebiyle akrabalık hakkını koruyup savunmak üzere doğal olarak hemen harekete geçerler. İşte burada akrabaları bir araya getirip harekete geçiren âmil asabiyet duygusudur.¹⁷

Her toplumda soyun bir üstünlüğünün, ayrıcalığının olduğuna inananlar olmuştur. Bunlara göre, bir soydaki üstün nitelikler, erdemler, ayrıcalıklar babadan oğula geçer. Söz konusu özellikler herhangi bir çaba ile kazanılmış değildir. Bunlar babadan oğula miras yoluyla veya tabii bir şekilde sahip olunmuştur. Bundan dolayı insanlar soyları ile övünür olmuştur. İnsanlar başlangıçtan itibaren soylarını yüceltmişler, hatta bazen

¹³ M. Şemsettin Günay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 24.

¹⁴ Apak, *Asabiyet*, 23.

¹⁵ Abdulaziz Dûri, *İlk Dönem İslam Tarihi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 69.

¹⁶ Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453.

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/484.

kutsallaştırmışlardır.¹⁸ Arap toplumu kabile asabiyeti üzerine kurulu bir yapı olduğu için bir kişinin nesebinin ve soyunun bilinmesi büyük önem arz ediyor. Bu kabile hukuku, özellikle akrabalık ilişkileri, miras, evlenme gibi hususları nesebe bağlı olarak düzenlemektedir.¹⁹

Asabiyyetin en kuvvetli olduğu alan, insanların birbirlerine ihtiyaç duydukları yerler ve dayanışmaya aşırı bağımlı olup çöl ikliminin hâkim olduğu bölgelerdir. Dolayısıyla bu tür coğrafyalarda yaşayan insan topluluklarının nesepleri diğer kavimlerden ayrı oldukları için karışık değildir. Nitekim Kureyş, Huzeyl, Sakîf, Kinâne, Benî Esed gibi kabileler, çöllerde yaşadıkları için nesepleri temiz olup safiyyetinden emindirler. Hâlbuki Kehlân ve Himyer soyundan gelen Tay, Cüzâm, Kudâa, Lahm gibi yerleşik şehir hayatı süren Güney Araplarının, komşuları olan bir takım kavimlerle bir arada bulunmalarından dolayı neseplerindeki safiyyet ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte, hem çölde yaşayan hem de yerleşik hayatı yaşayan kabilelerin de neseplerinin safiyyetini muhafaza etmeleri zordur. Çünkü evlilik başta olmak üzere ittifak, himaye gibi vesilelerle farklı kabileler ve topluluklar ile irtibatların gerçekleşmesi sonucunda kabileye yeni nesep unsurları katılır. Yeni katılanlar zamanla neseplerini unuttur. Dışarıdan gelen bireyler katıldıkları soyun ve nesebin adıyla anılırlar. Böylece kabiledeki ilk safiyyet ortadan kalkmış olur. Sonradan katılanlar belli bir vakit geçtikten sonra katıldıkları soyun ve nesebin sorumluluklarını eksiksiz yerine getirirler. Özellikle yardım etme konusunda sanki asıl soydanmış gibi davranıp hemen yardıma koşarlar. Bununla birlikte nesebe yeni katılanlar, asıl kabile üyesi olanlardan her zaman şeref bakımından daha aşağı derecede oldukları inkâr edilemez.²⁰

İbn Haldun'a göre coğrafi şartlardan dolayı göçebelik hayatı yaşayan bireyler kahramanlık ve cesaretleri sebebi ile her zaman şehir ve kasabalarda yaşayanlara üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Bedevîleri bir araya getirip birlikte hareket etmelerine sebep olan asıl güç, asabiyyetleriyle mümkündür. Zira asabiyyetin asıl hedefi mülktür, hâkimiyettir ve devlettir. Devlet ancak güç, kuvvet ve üstün gelmekle kurulur. Bu da ancak asabiyyet duygusu ve düşüncesi etrafında bir araya gelmekle meydana gelir. Asabiyyet sayesinde toplumu bir araya getiren kimse, gerek asıl soy ve nesepten gelenler, gerekse sonradan katılan kişilerden müteşekkil olan bu toplumun yardımıyla idareyi eline alabilir. Hatta elindeki idare ve iktidarın devamlılığını da yine bu toplumun ruhunda bulunan asabiyyet gücüyle sürdürebilir.²¹

Göçebeliliğin terk edilip şehir hayatına geçilmesi, bu hayatın en önemli özelliği olan sadeliğinin ve dayanışma ruhunun ortadan kaybolmasına sebep olur. Nesep safiyyeti de

¹⁸ Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 66.

¹⁹ Mehmet Emin Özafşar vd., *Hadislerle İslam* (Konya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 5/382.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/485-494.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/497-500.

kalktığı için, asabiyet zamanla güç kaybetmeye yüz tutar. Çünkü bolluk ve rahatlık asabiyetin şiddet ve keskinliğini kırar. Asabiyetin zayıf düşmesiyle, soyun ve nesebin hâkimiyetini devam ettirmesi, hatta kendisini koruması imkânsız hale gelir. Bundan dolayı asabiyeti daha güçlü olan başka kavimler tarafından av durumuna düşer ve kolayca itaat altına alınabilir. İbn Haldun, sadece dünyevî iktidarın değil, dini davetin de ancak asabiyetin yardımıyla gerçekleşebileceğini ileri sürer. Halkı bu düşünce etrafında toplamak, dini ve mezhebi yaymak ve korumak için de asabiyyete, yani kuvvetli, güçlü bir kavme ihtiyaç vardır.²²

Araplarda kabilenin canlı bir bütün halinde olması, akrabalığa bağlanmayı bir inanç olarak görmelerinden ötürü gelmektedir. Bu sağlam ve sarsılmaz inanç sebebiyledir ki asabiyet, kabile bireylerine kutsal nitelik taşıyan sorumluluklar yüklemekte ve onlara her zaman yardımlaşma ve dayanışma ruhu ilham etmektedir.²³ Zaten asabiyeti daima diri tutan yönü, akrabalık bağlarına olan inançlarıdır.

Asabiyet, kabile düzeninin esas noktasıdır. Çünkü kabile teşkilatı câhiliye toplumunun temel yapısıdır. Doğa şartları ve düşman güçlerinin durumu, çöl şartlarında hayatta kalabilmek için kabile dayanışmasını zorunlu kılıyordu. Bundan dolayı herkesin soy ve nesep bağına bağlanması ve “biz duygusu” içinde olumlu-olumsuz şartları üstlenmesi gerekiyordu.²⁴ Buna göre herkes bir tehlike durumunda kabilesine yardım etmekle sorumludur. Bu durum ise zor çöl şartlarında hayatın devamı ve sürekliliği için kabile dayanışmasına ihtiyaç duyulmasından kaynaklanıyor.²⁵ Şayet yalnız kalınacak olunursa o zaman av durumuna düşülebilir.

Asabiyyette barış ve birlik yerine, “bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır” kuralı geçerlidir. Bundan dolayı asabiyeti kavmiyetçilik veya şovenizmin bazı özelliklerini barındırmakla birlikte esasında çok farklı bir birliktelik ve dayanışma ruhu olarak da değerlendirmek gerekir.²⁶

Ruh nasıl bir insanı harekete geçiriyorsa asabiyet de aynı şekilde kabileyi harekete geçiren kabile ruhudur. İnsanın hücrelerden ve organlardan, aşiretin de insanlardan oluştuğu düşünülürse, durum daha iyi açıklık kazanmış olur. İnsan ilk bakışta organların bir bütünü olarak görülür. Aslında ona hükmeden, onu yönlendiren, ağlatan, sevindiren, koşturan, durduran ve harekete geçiren, onun manevi yapısıdır. Bu yapı, her ne kadar gizlense de daha

²² İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/501.

²³ Apak, *Asabiyyet*, 43.

²⁴ Mehmet Salih Arı, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi* 4 (Aralık 2004), 175.

²⁵ İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları 2017), 44.

²⁶ Apak, *Asabiyyet*, 45.

önemlidir. İnsanın asıl karakterini, ahlâkını ve her şeyiyle insanı orada görebiliriz. Bu da insanın manevi tarafı, ruh cephesi, iç duygularıdır. İnsanın ruh tarafı insan için ne kadar önemli ise, câhiliyedeki asabiyet de kabile için o kadar önemlidir. Kabileyi bir arada tutar, heyecanlandırır, harekete ve savaşa sevk eder, emretme gücünü elinde bulundurur. Bunu her çağdaki asabiyet için de söyleyebiliriz. Asabiyyetin kabile veya (daha küçüğü) aşiret denen bir bedeni vardır. Bu beden insanların bir araya gelip kenetlenmesiyle ortaya çıkan bir varlıktır. Asabiyet, aşiretin birbirine kenetlenmesini, her durumda herkesin birbirine yardım etmesi sonucunu vermiştir. Nitekim câhiliyede “kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa yardım et” sözü bu durumu çok iyi anlatmaktadır. Bundan dolayı kabileden olan kişiye her durumda yardım etmek şarttı.²⁷

Arap kabilelerinin yaşamlarında etkin bir rol oynayan Arap asabiyyeti, bedevi ve hadârî şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bedevi hayatta coğrafya ve sosyal çevrenin etkisinin daha yüksek düzeyde olduğu için asabiyet, daha etkin ve güçlü rol almaktadır.²⁸

Kabile asabiyyeti varlığını iki ana unsurdan alır: birincisi kabile bireylerinin aynı soydan ve nesepten geldiklerine dair olan inançları,²⁹ diğeri ise kabilenin ortak menfaatidir.³⁰ Bu iki unsur, kabile bireylerinin her şartta bir arada bulunmalarına, kabileleri lehine bireysellikten vazgeçmelerine ve kabileleri için taassupta bulunmalarına sebep olur. Asabiyet sayesinde kabile ayakta durabilmekte, asabiyet ile varlığını sağlayabilmekte ve yine asabiyet sebebiyle hayatta kalmaktadır. Aynı şekilde kabile fertlerinin can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması da asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır.³¹ Kısacası asabiyet kendi içinde tutarlı bir sistem ortaya koymaktadır. Çünkü insanlar ancak bu sistemin ortaya koyduğu düzenle hayatlarını devam ettirmektedirler. Dolayısıyla asabiyet duygusu, Arap sosyal hayatının kurulması ve korunması için vazgeçilmez bir birlik ruhu, Arap toplumunun sosyolojik, coğrafi ve psikolojik gerçeğidir. Kabile asabiyyeti, kabile üyelerini bir arada toplayıp mensubiyet düşüncesini vererek onlara bağlılık ruhu kazandırır. Asabiyet sayesinde ki kabiledeki her fert kendisinin bütün bir topluluktan sorumlu olduğu bilincine ulaşır. Aynı şekilde kabile topluluğu da kendine bağlı bireylerden her birinin sorumluluğunun idraki içinde olur. Sonuçta kabile için fert, fert için kabile kuralı gerçekleşir. Fert küçük bir kabile, kabile de büyük bir insan haline gelerek kabile-fert ayrılmazlığına ulaşılır. Ben yerine biz

²⁷ Murat Sarıçık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2011), 82-83.

²⁸ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1964), 3-4.

²⁹ Muhammed Abid el-Câbirî, *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve'd-Devle* (Beyrut: Dirâsetu'l-Vehdetu'l-Arabiyyetu, 1984), 258.

³⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-arab kable'l-İslâm* (Beyrut: yy., 1993), 1/467.

³¹ Câbirî, *Fikru İbni Haldun*, 294.

duygusu hâkim olur. Asabiyeti kutsal bir hale getiren ve onu bilgiden inanç ve değer seviyesine yükselten de bu boyutudur.³²

İslâm öncesi dönemde insanların asabiyete bağılılıklarının temelinde asabiyeti bir inanç manzumesi olarak görüp, onun uğrunda yapılan her şeyin mubah olarak kabul etmeleri gelir. Maalesef zamanımızdaki millet, mezhep ve siyasi parti gibi unsurlara olan aşırı bağılılık da bir çeşit kabile asabiyeti olarak kabul edilebilir. Çünkü burada kişi kendi milletini, siyasi partisini ve mezhebini her şeyden daha üstün görüp kendisi dışındakileri öteki olarak kabul edip aşağılayabiliyor.

Kabile asabiyeti, bireyleri manevi bir daire içinde bir araya getirip, onlara mensubiyet bilinci ve kabileye bağılılık ruhu kazandırır. Asabiyet, etkisini kabile mensupları üzerinde farklı şekillerde gösterir. Bunların başında kan davalarına sahip çıkılması ve kabilenin her şartta övülmesi gelir. Câhiliye dönemi şiirinin en önemli konusu da kabile övgüsü olmuştur. Övgü sırasında özellikle sahip olunan nesebin şerefini, misafire ikramını, asaletini, kabilenin savaşlardaki mücadelesini, zillate başkaldırmasını söylemek esastır. Medhin karşılığı ise zemdir. Her birey kendi kabilesinin soyunu övdüğü gibi bunun karşılığı olarak rakip kabilenin soyunu kınaması ve kötülemesi gerekir. Bu faaliyetin amacı rakip kabilenin korkaklık, cimrilik gibi olumsuz sıfatlarla anılması ve toplum içinde tahkir edilmesidir. Arap toplumunda kabile değerlerinin başka komşu kabilelere karşı övülmesi her kabile bireyinin tabii görevidir. Ancak bunu en iyi yapanlar soyun şair ve hatipleridir. Şairler genelde kabilesini yüceltip buna karşılık düşmanları kötülemek, hasımlara meydan okumak, kabilesinin gözünü kırpmadan içine daldığı savaşları aktarmak, kabile mensuplarını İntikam almaya teşvik etmek, savaşta ölen üyelere mersiye söylemek gibi kabile asabiyeti ile ilgili konuları ele alırlar.³³

Arap sosyal hayatında asabiyetin gücü sevgi muhabbet gibi duygu ve hisler ile karşılaştırıldığında bu duyguların hepsinden daha güçlüdür. Asabiyet Arap toplumunda kendi ruhunu aksettirecek derecede mutlak bir otoriteye sahiptir. Asabiyet bazen toplumların parçalanmasına, yıkılmasına ve toplum insanlarını birbirine bağlayan organların işlevsiz bir hale gelmesine sebep olur. Yine aynı şekilde asabiyet nedeni ile en yakın arkadaşlıklar, dostluklar birden düşmanlığa dönüşebilir. Asabiyet yüzünden toplumlar, kabileler yok olma korkusu ile karşı karşıya gelebilirler. Asabiyet duygusu, birbirine düşman olan muhalif kabilelere mensup karı kocayı dahi hemen birbirine düşman edip ayırabilen güçlü bir duygudur. Asabiyet duygusu tesir gücü yüksek bir duygu olduğundan dolayı kabileye mensup

³² Apak, *Asabiyet*, 48-49.

³³ Adem Apak, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi* 6/12 (2008), 20.

olan kişi kendi kabilesi ile cehennemde olmayı, başkalarıyla cennette olmaya tercih edebiliyor.³⁴

Asabiyet, kabile üyelerine birtakım görevler, sorumluluklar, bazen de yakalarını kurtarma imkânı bulamayacakları birtakım mükellefiyetler yükler. Asabiyet öncelikle kabile bireyleri arasında bir olmayı ve yardımlaşmayı mecburi hale getiren yazılı olmayan bir sözleşme ve antlaşma konumundadır. Kabilenin bütün üyeleri kabileye katıldıkları andan itibaren bu sözleşmenin her bir şartını kabul etmiş sayılırlar. Asabiyet kabile üyesine şu ana prensibi benimsetir; birey kabilenin yoluna, kabile de bireyin yoluna kurban olur. Asabiyet zihniyetine göre kabile bireylerinden biri öldürüldüğünde, yakın akrabaları başta olmak üzere bütün kabile üyeleri, maktulün intikamını almakla sorumlu olur. Aynı şekilde kabile üyelerinden biri, başka kabileden birini öldürürse, özellikle katilin akrabaları olmak üzere kabilesinin tamamı, öldürülen şahsın diyetini ödemekle sorumlu oldukları gibi öldürme hadisesinin diğer bütün sonuçlarını üstlenmek zorundadırlar. Çünkü asabiyet, suç ve cezanın bireyselliğı esasını kabul etmeyip, kabile bireyleri üzerine kolektif sorumluluk yükler. Asabiyet, kabilenin her bireyine kabile düzenine ve örfüne itaat etmeyi, başka kabilelerle yapılmış olan anlaşma şartlarına uymayı, kabile reisinin emirlerine her şartta itaat etmeyi zorunlu kılar. Çünkü kabile, bu itaatin ve fedakârlığın karşılığında kendisine kabile vatandaşlığını kazandıran himayeyi sunmaktadır ki, himaye ise bir kabile bireyi için hayat sigortası konumundadır.³⁵

Özelliklerini ortaya koymaya çalıştığımız asabiyet baba tarafından akrabaların bir tezahürüdür. Bununla birlikte evlilikler sonucunda meydana gelen analık veya dayılık asabiyeti de vardır ki, baba asabiyeti kadar tesirli olmasa da bu asabiyet çeşidi de tarihi hadiselerde etkin rol oynamıştır. Çünkü insanlar yaratılışları gereğı anne tarafı akrabalarına da yakınlık hissederler. Nitekim Peygamberimize Medine'ye hicretinden sonra Neccar oğullarından dayıları kucak açmıştır.³⁶ Bu tür asabiyetin İslâm tarihinin her döneminde etkinliğini sürdüğünü söylemek mümkün olsa da en açık örnekleri Emeviler döneminde görülmüştür. Ayrıca İslâm tarihi hadiselerine de bakıldığında baba asabiyeti ve ana asabiyeti kadar etkin olmasa da olayların şekillenmesinde rol oynayan üçüncü bir asabiyet türünden bahsedilebilir ki buna vatan asabiyeti adını vermek mümkündür. Bu asabiyet günümüzde yaygın olarak bilinen hemşerilik dayanışmasına benzer özellikler taşımaktadır. Burada asıl

³⁴ Adem Apak, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerinde Değerlendirmeler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 86.

³⁵ Apak, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti”, 88.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed ibn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 1/68.

olan soy akrabalığı veya kan bağı değil vatan ortaklığıdır. Ancak burada da aynı şehirde yaşayanların birbirleriyle akraba oldukları inancını taşıdıkları düşünülebilir.³⁷

Yapılan bu değerlendirmelerin sonucunda asabiyetin, toplumu felâkete ve yıkıma sürükleyip parçalamakla birlikte, aynı zamanda toplumu bütünleştirmek, bir arada tutmak gibi birbirine zıt olan fonksiyonları içinde barındırdığı söylenebilir. Bu durumda asabiyetin hem olumlu hem de olumsuz yönü vardır. Onunla birlikte olunca zaman zaman problem çıkaran, ancak onsuz da yapılamayan iki yüzü de keskin bir bıçak etkisi göstermektedir. Asabiyet sebebiyle kabile, birlik içinde çokluk, yarış ve rekabet çerçevesinde dayanışma üzerine kurulmuş bir topluluk olabiliyor. O zaman asabiyeti iyi ve kötü yöne sevk etmek, ondan istifade etmek ve bu sayede toplumun güvenliğini sağlamak yahut onun sebebiyle felâkete sürüklenmek gerek fertlerin gerekse toplumları yönetenlerin niyet, beceri, kapasite ve davranışlarına bağlıdır.³⁸ Bu da asabiyetin menfi ve müspet yönünü gösterir. Ayrıca Asabiyet Arap toplumunda atılması gereken bir unsur değil, tam aksine Arap toplumunun gerçeğidir. Burada önemli olan nokta asabiyeti müspet tarafa çekmek ondan fayda elde etmektir.

1.1.2. Asabiyetle Alakalı Kavramlar

1.1.2.1. Kabile

Arapçada k-b-l (قبل) kökünden gelen kabile kelimesi, sözlükte kafatasını oluşturan ve karşılıklı yerleşik bir vaziyette duran kemiklerden her biri, bir ağacın dalları ve su kuyusu ağzındaki büyük taş anlamlarına gelir.³⁹ İstilahî manada ise ister hakiki ister hükmü olsun mensuplarını müşterek mezhep altında toplayan cemaat manasında kullanılmıştır.⁴⁰ Nitekim âyeti kerimede bu anlamda geçmektedir: “Birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık.”⁴¹

Kabile, câhiliye döneminin sosyal yapısını ifade eden en önemli kavramlardan biridir. Başka bir ifade ile ifade etmek gerekirse kabile aynı nesepten gelenlerden oluşan kişilerin birbirine soy ve kan yoluyla bağlandıkları topluluk demektir.⁴² Arap toplumunda kabile büyük bir birlik olup bundan küçük alt boylar meydana gelmektedir.⁴³

Soy birliği zihniyetine dayalı olan bu kültür, bir arada tuttuğu kabilenin kimliği, din, dil, tarihi rivayetler ve töre farklılaşması gibi sembolik alanlarda ortaya çıkar. Kabile millet

³⁷ Apak, *Asabiyet*, 53-54.

³⁸ Câbirî, *Fikru İbn Haldun*, 170, 262.

³⁹ el-İsfahânî, “k-b-l”, 653.

⁴⁰ Casim Avcı-Recep Şentürk, “Kabile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/30.

⁴¹ el-Hucurât 49/13.

⁴² Sarıçam, Hz. *Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 41.

⁴³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 1/511.

kavramı ile karşılaştırıldığında genellikle daha küçük hacimli olup, kapalı bir sistem oluşturur ve etnik merkezlidir. Kabile içinde modern milletler de olduğu gibi büyük çaplı bir ekonomik hayat ve ekonomik sınıflaşma gözlemlenmez. Töre veya gelenek önemli olduğundan dolayı sosyal ve kültürel değişim az da olsa yavaş olarak meydana çıkar. Ancak kabile toplumu değişime tamamen kapalı da değildir.⁴⁴

Arap kabilelerinin isimlendirilmesinde genel olan uygulama: ortak atanın ismini kullanmaktır. Zira kabile genelde aynı ataya ulaşan topluluk olarak tanınmaktadır. Temim, Evs, Hazreç, Beni Abdülmenaf, Beni Haşim buna örnek gösterilebilir. Ancak istisnai olarak babaya dayanmayan kabile isimleri de vardır. Mesela Hındef gibi annenin adını alan, Bahile gibi kabile çocuklarına bakan dadının ismi ile tanınan, bazen de Tenuh gibi kabilenin mola verip dinlendiği coğrafi bir mekânın ismini taşıyan ya da Gassan gibi kabilenin içtiği su kaynağının adı ile bilinen kabileler olmuştur.⁴⁵

Arap kabileleri yerleşik veya göçebe olarak yaşarlardı. Köyde yaşayıp konargöçer olarak çadırdaki yaşayanlara bedevî, kasaba ve şehirlerde kerpiçten, taştan yapılmış evlerde yerleşik bir hayat yaşayanlara ise hadarî denilmektedir. Her kabilenin yaşadığı, mülk edindiği veya konakladığı bir toprağı vardır. Sınırlar genellikle tepe, vadi ve kum yığınlarının olduğu yerlerle belirlenir. Kabilenin büyük, küçük, kuvvetli ve zayıf oluşumu mensuplarının mal varlığına, nüfuzuna ve sayısına göre belirlenmektedir. Bundan dolayı hılf adı verilen antlaşmalar dayanışma ve himaye amacıyla yapılmaktadır. Savunma amacına yönelik olan hılf için kabile bireyleri bir araya gelir, törenler yapılır, yeminler edilir ve iki kabile tek kabile gibi olur. Birbirlerine yapılacak saldırı diğerlerine de yapılmış sayılır. Herhangi bir kabile üyesinin üçüncü tarafa vermiş olduğu emân da kabul edilirdi.⁴⁶

İslamiyet'ten önce Arap toplumunda kabile, zenginlik ve şeref gibi şahsi özellikleri ile bilinen ve kendilerine reis, şeyh veya seyyid adı verilen kişiler tarafından yönetilirdi. Yöneticilik bazı durumlarda babadan oğula geçmekle birlikte bu mutlak bir kural değildi. Çünkü kabile hayatında üstünlük ferdi hüner ve kabiliyete bağlıydı yani reislikte nesep yakınlığından ziyade şahsi özellikler asıl tercih sebebidir.⁴⁷ Ayrıca kabilenin kuvvetli ve dirayetli biri tarafından yönetilmesi, topluluğun menfaati için zorunlu bir durumdu. Bununla birlikte özgürlüklerine çok aşırı düşkün olan çöl arapları hiçbir zaman yetki ve otoriteye sahip kişiler tarafından yönetilmeye razı olmamışlar.⁴⁸ Kabile reisleri, kabile ileri gelenlerinin tabii

⁴⁴ Avcı-Şentürk, "Kabile", 24/30.

⁴⁵ Ebu Bekr Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *el-İştikâk*, thk. Adüselam Muhammed Harun (Beyrut: Muessesetu Lisani'l-Arab, 1991), 1/42.

⁴⁶ Avcı-Şentürk, "Kabile", 24/31.

⁴⁷ Apak, *Asabiyyet*, 25-26.

⁴⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 1/277.

üyeleri oldukları istişare heyetini organize etmekle yükümlüdürler. Kabile hayatında şef karizması yerine cemaat karizması hâkimdir. Reisin asıl görevi emretmek yerine kabilesini diğer kabilelere karşı temsil etmektir. O, kabilesi adına savaş ilan eder, barış antlaşması yapar, misafirleri en iyi şekilde ağırlar, kabilenin yükümlülüğünde olan diyetleri öderdi.⁴⁹ Bütün bu faaliyetlerinde kabile şeyhinin yetkiden ziyade sorumlulukları daha ön plandadır. Kabile üyeleri rahatça eleştirip hesap sorabildikleri efendilerinden barış zamanında servetlerini, savaşta ise hayatlarını ortaya koymalarını beklerlerdi.⁵⁰

Kabile, bireyin bütün hayatını kapsamaktadır. Fert yerine kabile vardır. Kişi asıl kimliğini kabilesi ile elde eder. “Bize katılmayan bizim düşmanımızdır” prensibini benimseyen kabileler, başka kabilelerin topraklarında adam öldürme, soygun ve gasp yapmayı normal sayarlar. Çünkü Arap kabile adamı diğer kabilelerin bireylerini kendisinin meşru bir avı olarak görür. Ona göre kabile dışı âlem, düşman anlamına gelmektedir.⁵¹

Kabileye mensubiyet kişinin hayat garantisi anlamına geldiğinden dolayı ferdin kabilesine candan bağlanması, aynı zamanda kabile kurallarına tereddütsüz tabi olması gerekir. Çünkü kabile hayatında soyun genel politikası aksine davranan üye, kabile tarafından dışlanıp, üzerinden çöl güvenlik sistemi olan himaye kaldırılmakta ve kabile ile olan bağı kesilmektedir ki bu durum bir arabın karşılaşılabileceği en büyük felakettir.⁵² Arap toplumunda belirlenmiş kuralların, örf, adet ve geleneklerin dışına çıkan ve kabilenin adına leke sürenler bir takım cezalarla cezalandırılır, hem ailesi hem de kabilesi ile olan bağları koparılır. Hal denilen bu ceza bireyin başka bir kabile, aile veya şahıs tarafından himaye edilmesine kadar sürerdi. “Hali, tarid, lain” gibi isim verilen cezalar, kişilerin kabile üyesi olmaktan kaynaklanan hak ve görevlerini bitirir. Onların bu durumları Hac ve panayır dönemlerinde açıkça ilan edilir. Bazen bu kişiler belirli yerlere sürülür, bazen de kabilesinden kovulurdu.⁵³

Kabilenin ideolojisi cebriyeci bir düşünce olduğu için kabiledaki işler, acımasız bir cebriyeye boyun eğer. Bundan dolayı bireyler kabilenin iradesini dile getirirler. Aynı zaman da kabile sorumluluğu da bireyler adına üstlenir. Her şeyi kabilesi için yapan bireyin başarı veya başarısızlığı da kabilenin başarısı veya başarısızlığı anlamına gelir. Kabilenin her bireyi, zor durumda olan kardeşine onun kusurlu veya kusursuz olduğunu sorma hakkına sahip olmadan yardım etmek zorundadır. Bundan dolayı bireyin varlığını kabile bütünü içinde eritip

⁴⁹ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1968) 1/52.

⁵⁰ Brockelman, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 4.

⁵¹ Murat Ergin, *Siyasi ve İ'tikâdî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 16.

⁵² Şevki Dayf, *el-Asru'l-Câhili* (Kahire: Daru'l-Meârif, 1960), 62.

⁵³ Avcı-Şentürk, “Kabile”, 24/31.

değerini yok eden bedevi ruhunun, İslâm'ın getirmiş olduğu bireysel sorumlulukları anlaması kolay olmamıştır.⁵⁴

Arap toplumunun asırlar boyunca hayat süren kabile sistemi düzensiz rastgele bir toplanma faaliyeti değildir. Bu topluluğun da birtakım kuralları, şartları ve herkes tarafından da bilinen ve kendi şartları içinde tutarlılığı olan sosyal bir düzeni vardır. Bu sistem sayesinde ki kabile bütünlüğünü, emniyetini ve istikrarını muhafaza edebilmektedir. Kabile üyesi ferdiyetçi olup kendi menfaatine aşırı düşkün olmakla birlikte bu sistem gereğince cemaatin geleceği için kendi menfaatinden vazgeçmeye hatta bu uğurda hayatını vermeye her zaman hazırdır. Çünkü kabile üyesi sahip olduğu bütün hakları özellikle hayat hakkını kabilesi sebebiyle elde ettiğinin farkındadır. Araplar ferdiyetçilikleri ile meşhurdurlar.⁵⁵ Bunu bir bedevînin şu duası güzel bir şekilde açıklar: “*Allahım bana ve Muhammed’e merhame et, başka hiç kimseye merhamet etme.*”⁵⁶ Ancak kabile sınırları içinde bu derece ferdiyetçi davranan serbest hareket etme ve düşünme imkânına sahip olan şahıslar, kabile dışına çıkınca ferdiyetçiliklerini tamamen terk etmekte, bütün haklarını hayret verici bir şekilde kabilelerine devretmektedirler. Çünkü kabile geleneğine göre kabile üyesi kabile dairesi dışında ferdi kabiliyetleri ile değil üyesi olduğu kabilenin sıfatıyla hak ve sorumluluklara sahip olabilmektedir.⁵⁷ Kabile bireylerini bir arada tutan şey, “cemaate mensubiyet” yani aynı kabilenin bireyi olmaktır. Diğer kabilelere karşı övünmek, ancak güçlü bir kabileye bağlılıkla sağlanabilir. Mekke’de Kureyş, Taif’te Sakif, Medine’de Evs ve Hazrec kabileleri buna örnek olabilir. Bunun için bedevi topluluklarda şahıslar değil toplum karizmatiktir. Herhangi bir yönetim fikri yoktur. Kabilde bireyler eşittir, siyasi ve sosyal tabakalaşma da yoktur. Üstünlük bireysel hüner ve kabiliyete bağlı olup sosyal olarak nesilden nesile de geçmez.⁵⁸

Kabile temeline dayalı bir toplum bünyesine sahip bulunan Araplar, içinde yaşadıkları siyasi ve sosyal şartlardan kaynaklı asabiyet duygusunun doğal bir neticesi olarak nesep ve soy şecerelerinin muhafaza edilmesine büyük önem vermişlerdir. Bundan dolayı kabilelerin soyunu inceleyen başlı başına bir ilim dalı olan ensab ilmi ortaya çıkmıştır. Bir kabilenin nesebini bilmek aynı zamanda o kabileye ait şiirlerle çeşitli bilgi ve rivayetlerinde bilinmesini gerektirdiğinden ensab kitaplarında ahbar, eş’ar ve ensab bilgilerine birlikte yer verilmiştir. İslâmiyet kabile asabiyetine dayalı üstünlük savını yasaklamakla birlikte insanların kendi soy

⁵⁴ Ergin, *Siyasi ve İ’tikâdî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, 16.

⁵⁵ Apak, *Asabiyet*, 26.

⁵⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî. *Sünenu’t-Tirmizî*, thk. Muhammed Ahmed Şakir, (Kahire: y.y., 1937) “Tahâret”, 112 (No. 147) ; Buhârî, “Edep”, 27 (No. 6010).

⁵⁷ Câbirî, *Fikru İbni Haldun*, 255-256.

⁵⁸ Ergin, *Siyasi ve İ’tikâdî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, 16.

ve neseplerini ve üyesi oldukları kabileler ile ilgili hususları bilmelerini normal karşılamış, kabile yapısı toplumun sosyal bir gerçekliği olarak görülmüştür.⁵⁹

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Kabile, câhiliye döneminin sosyal yapısını ifade eden önemli unsurlardandır. Aynı zamanda insanları bir arada tutan büyük bir faktördür. Bu faktör sayesinde insanlar birbirine kenetlenabiliyorlar. Kabile, bir taraftan toplumu bir arada tutup birlikte hareket etmeye sevk ederken, diğer taraftan kabile dışındakilere düşman gözü ile bakmaya sebep olabiliyor. Câhiliye döneminde kabileye mensup olmak, birey için hayat garantisi demektir. Kabileden ayrılan kişi sürüden ayrılan hayvan misali kurda yem olabiliyor. Çünkü herhangi bir kabile başka bir kabilenin bireyini av olarak görebiliyor.

1.1.2.2. Hamiyyetü'l-Câhiliyye

Hamiyyetü'l-Câhiliyye kavramına geçmeden önce câhiliye kavramını açıklamak konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Câhiliye kelimesi, bilgisizlik, taşkınlık, zulüm, barbarlık, ciddiyetsizlik, vahşet, zorbalık, körü körüne bağlanma ve görgüsüzlük⁶⁰ anlamlarını ifade eder. Râgıb el-İsfahânî ise câhiliye kelimesini şu üç anlamda kullanmaktadır: Birincisi, kelimenin asıl anlamı olan bilgisizlik, ikincisi doğru ve gerçek olanın tersine inanmak, üçüncüsü bir şeyi olması gerekenden farklı uygulamak.⁶¹ Buna göre 'cehile' fiili, bir şeyi bilmemek veya olduğundan başka şekilde tanımak anlamına geldiği gibi, kötü bir şey yapmak anlamına da geliyor. Söz konusu olan "câhiliyye" kelimesi, "c-h-l" kökünün işte bu son anlamından gelmiştir. Çünkü câhiliyye dönemi arapları, İslâm dininin hükümlerine aykırı bir şekilde hareket etmiş ve İslâm'ın kabul edemeyeceği şeyleri yapmışlar.⁶²

"Cehl" kökünden türeyen "ictihal" ise, kişiyi cehle nisbet etmektir. "İstichal" kavramında da cehalete sevk etme vardır. Allah Rasûlü bir tartışma sonrasında sahabeden Ebû Zerr'e "*şüphesiz sen kendisinde câhiliyyet eseri bulunan bir kimsesin*"⁶³ buyurmuş. Çünkü O, bir Müslümanın ten rengi ve sosyal konumu ile anlayış derecesinin irtibatlandırılmasını doğru bulmamıştı. Aynı şekilde yapılan bu hareket câhiliyyede bulunan bir zihniyetti. Onlar bilgisizliklerinden dolayı İslâm'ın esasları ile ilgili olarak yanlış düşüncelere sahiptiler, kabileciydiler. Değil farklı ırklar, bir soydan, bir babadan ve bir ırktan oldukları halde, aynı

⁵⁹ Avcı-Şentürk, "Kabile", 24/31.

⁶⁰ İbn Manzûr, "c-h-l", 2/714; Karagöz, "Cahiliyye", 79.

⁶¹ el-İsfahânî, "c-h-l", 209; Zebîdî Muhibbuddin Ebi Fayz Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyn el-Vâsiti, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994), "Cahiliyye" 3/286.

⁶² Nafiz Danışman, "Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1956), 193.

⁶³ Buhârî, "Edeb" 44; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Riyad: Daru'l Muğni, 1998), "Eymân" 38.

ırkın bir kabilesinden olan insan, şahsi özelliklerine bakılmaksızın, kabilesi dikkate alınarak, diğerlerine göre daha şerefli ve üstün kabul edilebiliyor. Bundan dolayı aynı ırkın farklı kabileleri arasında bile, suçların cezası değişebiliyor.⁶⁴

Câhiliyye kavramı semantik açıdan ele alındığında da “cehl”in “hilm” kelimesinin zıttı anlamına da gelir. Aynı zamanda “cehl” kelimesinin öne çıkan özelliği, insanın hareket ve davranış tarzı ile ilgili olanıdır. “Cehl”, ufak bir öfke anında kendi iradesini kaybedip kontrolsüz bir ihtirasla etkisine kapılıp neticesini düşünmeden hemen körü körüne ileri atılıp sorumsuz bir şekilde hareket etmektir. İnsan bu öfkesi sebebiyle doğruyu yanlış düşünme ölçüsünü kaybedip kendisini öfkenin pençesine düşürür. “Hilm” ise bu tür “cehl” kavramının zıttıdır. Eğer “cehl”, yanan bir öfke alevi ise, “hilm”de teenni ile hareket etmek, sükûnet, kendine hâkim olmaktır.⁶⁵

Müslümanlarca İslâm’dan önceki Arap toplumunun hayat anlayışını ortaya koymak üzere “câhiliyyet” kavramı en uygun ifade olarak benimsenmiştir.⁶⁶ Bu döneme câhiliyye denilmesinin sebebi ise: bu kavram Arapların, İslâm’dan önceki inanç, tavır ve davranışlarını, İslâmi dönemdekinden ayırmak amacıyla kullanılmıştır. Çünkü bu dönemde bilgisizlik, zorbalık, cehalet, barbarlık ve vahşet hüküm sürüyordu. Câhiliye dönemine damgasını vuran hususlar şunlardır; şirk, putperestlik, bilgisizlik, zorbalık, kabile asabiyeti, insanların soylarından dolayı ayıplanması veya üstün görülmesi, kan davası gibi davranışlardır. İslâm dini, bunların tamamını yasaklamıştır. Bunların yerine bilgiyi, sevgi ve saygıyı, hoşgörüyü, birlik beraberlik içinde yaşamayı ve insanlara karşı kibirlenmemeyi emretmiştir.⁶⁷

Câhiliyye kelimesi Kur’ân’da dört yerde geçmektedir. Söz konusu dört yerde dört çeşit câhiliyyeden söz edilmektedir. Bunlar gerçeği bilmeden ileri geri konuşmak anlamında câhiliye zannı,⁶⁸ Allah’ın hükümlerine aykırı hükümler koymak anlamında câhiliye hükmü,⁶⁹ ilahi gerçeklere karşı çıkma, gurur ve kibir sebebiyle Allah ve Resulünün emir ve yasaklarına karşı koyma anlamında câhiliyye hamiyeti⁷⁰ ve kadınların tesettür konusunda ilahi emirlere uymamaları anlamında câhiliyye teberrücü⁷¹ şeklinde ifade edilmektedir.

⁶⁴ Sarıcık, “*Cahiliye*”, 27.

⁶⁵ Ahmet Vefa Temel, *Kur’ân’a Göre Taassup* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 40.

⁶⁶ Şakir Gözütok, “Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm’a Karşı Tutumları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, (Haziran 1998), 167.

⁶⁷ Sarıçam, “*Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*” 47.

⁶⁸ Âli İmran 3/154.

⁶⁹ el-Maide 5/50.

⁷⁰ el- Fetih 48/26.

⁷¹ el-Ahzab 33/33.

Hamiyyet kelimesi lügatte bir şeyin ateşte kızması, bir şeyi yapmaktan çekinme, öfkelenme, sinirlenme, koruma manalarına gelir.⁷² Bir ahlak terimi olarak din, namus, vatan gibi üstün değerleri koruma, bunlara yapılan saldırıya karşı öfkelenme, insanın kendisini rezil edecek bir işi yapmaktan kaçınması,⁷³ aralarında kan bağı bulunan kimselerde birbirini koruma ve muhafaza etme duygusu gibi birtakım anlamlara gelmektedir.⁷⁴

Hamiyyet ayrıca asabiyet, taassup, izzeti nefis, muhafazakârlık, namustan dolayı bir şeyden kaçınma, utanma gibi anlamlara gelir. Dilimizde hamiyeti islâmiye, hamiyeti vataniye ve hamiyeti câhiliyye gibi terkipler de yer alır. Ayrıca namus ve izzeti nefisten dolayı doğruluk ve yanlışlığına bakmadan câhiliyye inanç, adet ve geleneklerin korunması için kızgın, ateşli ve hissi bir taraftarlık yapmaktır. Ne olursa olsun, câhiliyye gayretiyle kendinden olanı, câhiliyye değerlerini izzetinefis meselesi yaparak korumaktır. Batıl inanç ve geleneklerin, doğruluğunu veya yanlışlığını düşünmeden; saldırgan, kızgın ve ateşli şekilde onları savunmaya geçmek ve sınırlarını beklemektir. Böyle bir durumda nefsin hoşlanacağı bir zevk ve izzet olduğu gibi, kabilenin ve milletin; namus, şeref ve haysiyet duygularını kucaklaması bakımından da hamiyeti câhiliyye güçlü bir duygudur. Kalbinde hamiyeti câhiliyye ateşi alevlenen bir kabile veya toplum; kendisinden, kabile veya grubundan başkasına düşmanca bakar. “Başkaları” olarak bildiklerini potansiyel tehlike ve düşman olarak görür. Bir yandan kendini korurken, diğer yandan da kendisi dışındaki inanç, fikir, örf ve adetlerden uzak durur. Bu durumda yabancı saydığı düşünce ve dinler için özgürlük de onun dünyasında yoktur.⁷⁵

“Hamiyetü’l-Câhiliye” kavramı ise; cahili itikad, yaşayış ve ahlak anlayışına sahip kimselerin ortaya koydukları davranış bozukluklarının arkasındaki câhiliyye taassubunu, câhiliyye gurur ve öfkesini tasvir etmektedir.⁷⁶

Hamiyet kelimesi Fetih sûresindeki bir âyette şöyle geçmektedir. “*İnkâr edenler, gönüllerindeki cahiliyye çağının asabiyet ateşini ateşlendirdiklerinde, Allah, Peygamberine ve inananlara huzur indirdi; onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Onlar, bu söze layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilmektedir.*”⁷⁷ Burada hamiyet: kısaca körü körüne câhiliyye değerlerini korumayı ve müşriklerin inatçı tutumunu anlatır. Hudeybiye antlaşmasının söz konusu edildiği bu âyeti kerimede, müşriklerin antlaşma sırasında Müslümanlar karşısındaki

⁷² el-İsfahânî, “h-m-y”, 258.

⁷³ İbn Manzûr, “h-m-y”, 2/1015.

⁷⁴ Mustafa Çağrı, “Hamiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/481.

⁷⁵ Sarıçık, “Cahiliye”, 79-81.

⁷⁶ Temel, *Kur’ân’a Göre Taassup*, 45.

⁷⁷ el-Fetih 48/26.

kötü olan davranışları hamiyet olarak isimlendirilmiştir. Çünkü kâfirlerin cahiliye taassupları, Resûlullah'ın Mekke'ye girmesine engel olmalarıyla ve Hudeybiye antlaşmasının metni yazılırken “Rahman ve Rahim” kelimelerine itiraz etmeleriyle ve “Bu, Allah'ın peygamberi Muhammed tarafından yapılan bir anlaşmadır.” cümlesindeki “Allah'ın peygamberi” kelimesine itiraz etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Zira onları bu tür davranışlara sevkeden tek sebep, taassuplarıdır. İşte âyet-i kerime, müşriklerin böyle bir taassup içinde bulunurken Allah'ın, mü'minlerin kalbine sükûnet ve vakar verdiğini ve onları takvaya ulaştırdığını beyan etmektedir, mü'minler, kâfirlerin taassupları karşısında vakarlarını muhafaza etmişler ve dinlerinden taviz vermemişlerdir.⁷⁸

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Fahreddin Râzî'ye göre Cenâb-ı Hak önce “hamiyyet” demiş; sonra da “câhiliyye hamiiyeti” diyerek hamiiyet kavramını câhiliyyeye nisbet etmiştir. Çünkü hamiiyet zaten aslında kötü bir sıfattır. Câhiliyyete nisbet edilerek kötülüğü artmıştır.⁷⁹

Hamiiyet kavramını kötü bir sıfat olarak görmek yerine insanların hamiiyetlerine sebep olan şeyleri değerlendirmek daha doğru olur. Nitekim hadislerde de hamiiyet kavramı hem kötü hem de iyi anlamda geçmektedir. İfk hadisesi ile ilgili gelişmeleri anlatan bir rivayette Sa'd bin Muaz'a öfkelenerek kötü sözler söyleyen Sad bin Ubâde için Hz. Ayşe'nin söylediği, “İbni Ubade iyi bir insandı, fakat hamiiyet onu öfkeleneldirdi” sözünde hamiiyet menfi bir manada kullanılmıştır.⁸⁰ Buna karşılık Peygamber efendimizin haksız bir boşama olayına tepkisini hamiiyet kelimesi ile ifade eden hadiste bu kelime müspet bir anlamda ele alınmıştır.⁸¹ Daha sonraki dönemlerde ise ahlak literatüründe hamiiyet çoğunlukla gazap gücünün yerinde harekete geçmesinden doğan bir erdem olarak görülmüştür.⁸²

Sonuç olarak câhiliyye kelimesi, bilgisizlik, zulüm, barbarlık vb. anlamlara gelmektedir. Bu kavram İslamdan önceki dönemi ifade etmektedir. Hamiiyet kavramı ise hem müspet hem de menfi manada kullanılabilir. Kutsal değerleri korumak, haysiyetine, şerefine ve namusuna sahip çıkmak hamiiyet kavramının olumlu yönleridir. Ancak batıla saplanmak, kaba olmak, öfke ve kibirden dolayı ilahi iradeye sahip çıkmamak da hamiiyetin olumsuz tarafıdır. Hamiiyetü'l-câhiliyye ise cahillikten gelen ırkçılık gibi batıl inanışları

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetu İbni Teymiye), 24/322-323.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Darul Fikr, 1981), 28/101.

⁸⁰ Müslim, “Tevbe”, 56; Buhârî, “Meğâzî”, 34 (No. 4141).

⁸¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Yasir Hasan vd. (Beyrut, Muessesetu Risaleti Naşirun, 2018) “Talak”, 10 (No. 2196).

⁸² Çağrı, “Hamiiyet”, 15/481.

koruma gayretidir. Hamiyetü'l-câhiliyye sadece câhiliyye dönemi için değil, câhiliyye adetlerinin hüküm sürdüğü her asır için söz konusudur.

1.1.2.3. Taassup

Taassup “kuşatmak, sarmak, yakalamak, bağlamak” anlamındaki a-s-b kökünden türemiş olan ve “kendi soyunu korumak, yardım etmek, desteklemek, apaçık delillerden sonra bile hakkı kabullenmeme, körü körüne veya bağnazca bağlanmak” anlamında kullanılan bir kelimedir. Taassup, İslâm’ın ilk zamanlarında genellikle asabiyetle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise taassup kavramı, hakikati kabul etmeme, yanlış da olsa bir inancı inatla körü körüne devam ettirme ve taklit etme anlamlarında kullanılmaktadır.⁸³ Elmalılı da taassup kavramını, “*Eski olsun, yeni olsun Allah’ın indirdiği delillere bakmayıp da ataların durumunu yalnız ata olduklarından dolayı taklit etmek, onları Allah’a ortak koşmak ve hakkı, gerçeği bırakıp hayallere, şeytanın emirlerine uyarak onun izinden gitmek*” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁴

Taassup, bir kişinin yalnız başına içinde ayna olan bir evde hayat sürmesi gibidir. Nereye yönelse, nereye baksa kendisinden başkasını göremez. Mutaassıp kişi de birçok görüş olsa da kendi düşünce ve bakış açısına önem verir. Diğer düşüncelere hiç bakmadan elinin tersiyle iteler.⁸⁵

Mutaassıp kimsede bulunan özellikler ise şunlardır; şiddete başvurma, inatçılık, doğru ve yanlışlığına bakmaksızın körü körüne savunma, kendisi gibi düşünmeyenlere karşı baskı ve hâkimiyet kurma, atalar geleneğine bağlılık, hoşgörüsüzlük ve bilgisizliktir. Bu itibarla bir düşünce, inanç ve hayat tarzına aşırı bağlılık veya nefret, bunlara ilave olarak da cehalet bir arada olursa insan için aşılması son derece zor bir psikolojik engel meydana getirerek hakikati, gecenin gündüzü örttüğü gibi örter. Pek tabiidir ki karanlıkta bütün renkler siyahtır. Başka renklerin görülmesi ise mümkün değildir. Dolayısıyla mutaassıp bir kişi için de tek renk vardır oda siyahtır. Ancak yukarıda saydığımız bu olumsuz vasıflar bir Müslümanda bulunmaz. Çünkü o; neye, niçin inandığını bilincindedir. Aklını kullanır ve daima gerçeği ve hakkı savunur.⁸⁶

İnsan, Allah tarafından fitrat üzerine yaratılmış bir varlıktır. Bundan dolayı insanın Allah’ın koyduğu kurallar çerçevesinde yaşaması gerekir. İslâm dinine göre her şeyin en iyisi orta yolu izlemektir. Aksi halde insanın yapısı bozulur. Toplumsal hayatta taassup dâhil her

⁸³ İbn Manzûr, “a-s-b”, 5/2965.

⁸⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.), 1/586.

⁸⁵ Yusuf el-Karadavi, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslami Tavr* (İstanbul: Nida Yayınları, 2014), 176.

⁸⁶ Temel, *Kur’ân’a Göre Taassup*, 14.

türlü kötölük göröllebilir, ancak tarih boyunca taassubun en yaygın olduğu alanlar şunlardır: inançsızlık konusunda taassup, ırk ve milliyet taassubu, dini cemaat ve mezhep taassubu, sevgi ve nefret taassubu. Taassup hem bireysel açıdan hem de toplumsal açıdan büyük bir problemdir.⁸⁷

Bir düşünce ve inanç hareketi ile ilgili duydukları şeyleri inceleyip, araştırmak yerine kulaktan dolma bilgilerin taklitçi bir tutumla benimsenmesi, insanlarda katı bir bağıllık meydana getirmekte ve giderek taassup duygu ve düşüncesinin yerleşmesine sebep olmaktadır. İslâm dünyasında özellikle kelim ve fıkıh alanlarında mezheplerin ortaya çıkmasından sonra taassubun ürettiği tartışmalar kan dökölmesine ve ölkelerin yok olmasına kadar varan yıkımlara neden olmuştur.⁸⁸

Allah'ın bildirdiği ve emrettiği hakikatlere itaat etmeleri istendiğinde atalarının yürüdüğü yolda yürüyeceklerini dile getiren müşrikler, atalarının tuttıkları yolun doğru olup olmadığı üzerinde düşünmeksizin bilinçsizce atalarının yolunu izlemelerinden dolayı, Allah kendilerini çobanın sesine göre hareket eden sürüye benzeterek, “Onlar, sağır, dilsiz ve kördür. Çünkü akıllarını kullanmazlar.”⁸⁹ Şeklinde eleştirmektedir. Elmalılı Muhammed Hamdi bu âyetleri yorumlarken, dalalet içinde oldukları Allah tarafından bildirilen ataları taassupla onların peşinden gitmenin Allah'a eş tutma anlamına geldiğini belirtir. Ona göre İslam dininin ölçüsü Allah'ın buyruğu ve delile dayalı mutlak bilgi olduğundan geçmişi sırf kendi geçmişi diye taklit etmek taassuptur.⁹⁰ Aynı zamanda bu ayette insanların körü körüne eskiye bağılı kalmalarının doğru olmadığı, yeni fikirlere kulak verip insaflı ve ön yargısız bir şekilde bunları akıl ve vahiy ölçülerine vurarak değerlendirmek gerektiği bildirilmektedir. Bu, Kur'an'ın her vesileyle üzerinde durup önemini vurguladığı objektiflik ilkesidir.⁹¹

Herhangi bir insan, belli bir fikre, din ve ideolojiye aşırı derecede ve şuursuzca bağlandığı takdirde, bağlandığı fikir, bu kişilerin akıllıca düşünmesine ve bağlandığı şeylerin her şart ve durumda doğru olduğu kanısına götürebilir. Bu durumda fertleri, bunların körü körüne savunuculuğunu yapmaya sürükler. Bu durumdaki kişilerin doğruyu bulması da mümkün değildir. Çünkü bu kişiler hak üzerinde olduğunu iddia edebilmektedirler.⁹² Bunun

⁸⁷ Bedri Katipoğlu, “Din Psikolojisi Açısından Taassubun Psikanalizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 212.

⁸⁸ Mustafa Çağrı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), “Taassup”, 39/285.

⁸⁹ el-Bakara 2/171.

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/482.

⁹¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012) 1/256.

⁹² Temel, *Kur'an'a Göre Taassup*, 12.

sebebi de şeytanın yaptıkları şeyleri kendilerine süslü göstermesi⁹³ ve bundan dolayı da yaptıkları işin iyi bir şey olduğunu sanmalarındır.⁹⁴

Taassubun asıl nedeni cehalettir. Bilgili olmanın, bilgi peşinde koşmanın kimseye hiçbir zararı yoktur. Çünkü bilgi insanı kendisiyle barışık yapar ve rahatlatır. Bilgili olan insanda ise hoşgörü, sevgi ve saygı kendiliğinden gelişir ve ortaya çıkar. “Bilge” ve “kültürlü” olan kimse başkalarını zorla ikna etmeye ve inandırmaya çalışmaz. Genellikle mutaassıp kişiler başkalarının bilgisizliğine ve de saflığına dayanarak kendileri için güç sağlama çabası içinde bulunurlar. Böyle özelliklere sahip kimseler çıkar kaygısıyla haklılıklarına olan güvensizliklerinden dolayı hoşgörü kavramından nefret ederler. Şurası bir gerçek ki medeni olan toplumlarda taassup kaybolur hatta yok olma seviyesine gelir. Buradan hareketle taassubu ortadan kaldırmanın en önemli yolu insanlar arasında bilgi ve kültürü yaymakla olabilir. Çünkü sağlam bir inanca ve doğru bilgiye sahip olan insan az da olsa başkalarıyla bu bilgiyi paylaşabilir, hiç değilse bu doğruları tartışabilir. Ama hiçbir zaman eldeki doğrularını kendinde hapsedmez.⁹⁵

Sonuç olarak vermiş olduğumuz bilgiler ışığında şunu söylemek mümkündür. Taassup, hiçbir araştırma ve inceleme yapmadan, ilmi herhangi bir şeyden yararlanmadan, kendisinin takip etmiş olduğu mezhep, ekol, fikir veya düşüncüyü körü körüne savunup, onun dışındaki bütün düşünceleri gereksiz ve yanlış görüp eleştirmektir. Bu kısım İslâm’da yerilmiş olan taassuptur. Ancak kişi makul ölçüler içerisinde milletini ve adetlerini korumada taassup göstermesi övülmüştür.

1.2. CÂHİLİYYE DÖNEMİ ASABİYET ANLAYIŞI

1.2.1. Cahiliyye Dönemi Hükümlerin Asabiyet ile Olan İlişkisi

Hüküm kelimesi, sözlükte düzeltmek, iyileştirmek, karar vermek anlamlarında mastar ve siyasî hâkimiyet, bilgi, ilim, karar, derin anlayış ve yargı anlamlarında isim olarak kullanılır.⁹⁶ Hüküm-i câhiliyye; irtica ve irtidât ile İslâm öncesi hüküm, haksız ve zalim zihniyetini, yargı ve idaresini arzulamaktır.⁹⁷

Câhiliyye, İslâm öncesi Arapların yaşadığı dönemi ifade etmektedir. İslâm’dan sonra kullanılmaya başlanan câhiliyye kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde Arapların İslâmiyetten önceki yaşamlarını müslüman oldukları dönemden sonraki hayatlarından ayırt

⁹³ el-En’âm 6/43.

⁹⁴ el-Kehf 18/104.

⁹⁵ Vahdettin Başcı, “Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir”, *Felsefe Dünyası* 2/36 (Şubat 2002), 34.

⁹⁶ el-İsfahânî, “h-k-m”, 248; İbn Manzûr, “h-k-m”, 2/952; İlyas Üzümlü, “Hüküm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul. TDV Yayınları, 1998), 18/464.

⁹⁷ Sarıcık, *Cahiliye*, 97.

etmek için kullanılmıştır. Arap toplumunun İslâm'dan önceki dönemlerinin câhiliyye kavramıyla ifade edilmesinin sebepleri araştırılırken bunların başında adâletsiz bir düzen gelmektedir. Bu adaletsiz düzen ise asabiyet temeline dayanmaktadır.⁹⁸

Câhiliye devrinde herhangi yazılı bir hukuk sistemi söz konusu değildi. Hukuk, örf ve adetlere dayanıyordu. Özellikle bağlayıcı ve genel geçer bir hukuk sistemi olmadığı için bireyler, kabilenin örf ve adetlerine göre hareket ediyorlardı. Çünkü Araplarda, kabilenin bireyleri arasındaki dayanışma güçlüydü. Mesela kabilenin herhangi bir bireyi bir ferdi haksız yere öldürse bile kabilesi, öldüreni himaye ederdi yani zalimi desteklerdi. Böyle olunca da kabileler arasında meydana gelen savaşlar uzuyor ve ortak bir hukuki dayanak da olmadığından dolayı her kabile kendi hakkını kendisi almaya çalışıyordu. Câhiliyye döneminde Arap toplumu üç ana gruba ayrılır: hürler, esirler ve mevali. Hürler, toplumun en itibarlı kimseleri olup aile veya kabile halinde yaşarlar. En alt sınıfı ise köle ve cariyeler oluşturur. Bunların toplum nazarında herhangi bir değerleri olmadığı gibi bir mal gibi alınır satılırlar, hediye veya hibe de edilirlerdi. Cariyeler ve köleler ya savaşlarda ele geçirilir ya da pazarlardan satın alınırlardı. Mevâlî ise, hürlerle esirler arasında bir sınıf olup genel olarak azat edilmiş köle veya cariyelere denir. Herhangi bir cariyeye veya köle azat edilince, azat edenin kişinin mevlâsı olup ve onun ailesine mensup olurdu. Bunların hakları hürlerin sahip oldukları haklar gibi değildi. Arap toplumunda siyasi bir otorite bulunmadığından zayıf bir bireyin barınabilmesi için, söz sahibi ve güçlü bir kimsenin himayesine girmesi gerekiyordu.⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm hükm-i câhiliyye örf ve adetlerine meyledenlere şöyle seslenmektedir: *“Yoksa Câhiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?”*¹⁰⁰ Bu ayette hükm-i câhiliyyeden, câhiliye yasa ve yargısından, cahili anlayış ve düzeninden bahsediliyor. Ayrıca burada İslâmiyet sonrası bunu arzulayanlar olduğuna değiniliyor.

Bu ayette geçen “hüküm” kelimesi yalnız siyasal anlam taşımayıp her türlü yargıyı kapsamaktadır.¹⁰¹ Ayrıca bu ayet, bir hayret ve taaccüp ifadesi olup, onlar için bir kınamadır. Yani, “senin hükmünden yüz çevirip cahiliye devrinin hükmüne mi başvuruyorlar” demektir.¹⁰² Bu ayetin nüzul sebebi ise şöyledir: Allah, Hazret-i Muhammed'i peygamber olarak göndermeden önce, Medine'de Yahudi olan Kurayza ve Nadiroğulları aynı dinden ve ırktan oldukları halde, Nadiroğulları kendilerini Kurayzaogullarına göre daha üstün ve onurlu

⁹⁸ Fethullah Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2016), 54.

⁹⁹ Nesim Sönmez, “Cahiliye Döneminde Hitabet”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 824.

¹⁰⁰ el-Mâide 5/50.

¹⁰¹ Levent Çavuş, “Kavramsal ve Tarihsel Açından Cahiliye”, *Milel ve Nihal* 13/1 (Ağustos 2016), 58.

¹⁰² İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: y.y., 1926), 2/401.

kabul ediyorlardı. Aslında bu, dini ve hukuki temeli olmayan asabiyet, kabilecilik ve ırkçılıktı. Cenâb-ı Hak Hazret-i Muhammed'i peygamber olarak gönderince, bunlar Hazret-i Muhammed'in hakemliğine başvurdular. Bunlardan Kurayzaoğulları şöyle demişti: "Nadîroğulları bizim kardeşlerimizdir. Babamız, dinimiz ve kitabımız tektir. Şayet Nadîroğulları bizden birisini öldürürse bize yetmiş vesak (ölçek) hurma verirler. Eğer biz onlardan birisini öldürürsek, o zaman onlar bizden, yüz kırk vesak hurma alırlar. Bizi yaraladıkları zaman verecekleri diyet (erş), onların yaralanmalarına mukabil verilecek olan diyetin yarısıdır. Buna göre sen, bizimle onlar arasında hükmet." Bunun üzerine Hazret-i Peygamber: "Ben, Kurayzalı olan birisinin kanının, Nadirli olan birisinin kanına; Nadirli birisinin kanının, Kurayzalı birisinin kanına denk olduğuna hükmediyorum. Bunlardan birisinin diğerine ne kan, ne diyet, nede erş (yaralama diyeti) hususunda bir üstünlüğü yoktur" dedi. Bunun üzerine Nadîroğulları kızarak, "Biz senin hükmüne razı olmuyoruz; çünkü sen bizim düşmanımızsın..." dediler de, işte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, âyetini indirdi.¹⁰³

Burada kabile asabiyeti, ırkçılık ve hükm-i câhiliye zihniyeti ile Nadîroğulları'nın üstün ve şerefli görülmesine sebep olup, hukukta adaleti ve eşitliği ortadan kaldırıyordu. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Yahudiler hükümlerini, adaletlerini, cezalarını, insanlara ve insanların konumuna ve ırk değerine göre değiştiriyorlardı. Şerefli, onurlu ve üstün kabul edilenlere cezalar hafifletiliyordu. Fakir ve kimsesizlere ise en büyük cezalar veriliyordu. Yani hukuk önünde eşitlik yoktu. Görüldüğü üzere asabiyet zihniyetine dayanan câhiliye yargısı ve hükmü ayrımcı ve zalimdi.

İslâmiyete göre insanlar bir asıldan yaratılmıştır. Hukukun önünde ve yargıda tarağın dişleri gibi eşittirler. Kabileye veya ırka mensubiyet kişiye ne değer katar ne de ondan değer alırdı. İslâm'a göre faziletin biricik sebebi takva ve adalettir.¹⁰⁴

1.2.2. Câhiliye Dönemindeki Kabile Asabiyetinin Tezahürleri

1.2.2.1. Kabile ile İftihar ve Nesebe Olan Düşkünlük

Arap toplumu, kabile esasına dayanan bir yapıya sahiptiler. Erkek soyundan gelen akrabalık bağının yani asabiyetin yeri onlar için farklıydı. Bundan dolayı Araplar kendi soylarına mensup olanları öğrenme gayreti içine girmişlerdir. Neseple övünme Araplar arasında hem mukaddes sayılmakta hem de hayatlarını devam ettirebilmeleri için vazgeçilmez

¹⁰³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 12/17.

¹⁰⁴ el-Hucurât 49/13.

bir zorunluluktur. Çünkü aynı soydan gelenler gerektiğinde düşmanlarına karşı yakın ve uzak akrabalarını yardıma çağırarak düşmanlarına karşı üstünlük sağlamaya çalışırlardı.¹⁰⁵

Nesep ilmi câhiliye kültüründe var olan ve İslâmiyet'ten sonra da varlığını koruyup devam ettiren ilim dallarından biri olmuştur.¹⁰⁶ Nitekim Araplar nesep ilmine gereğinden daha fazla önem vermiş, bu ilimle ilgilenenler sosyal statü ve konum açısından toplumun önde gelenlerinden sayılmışlardır. Özellikle Hz. Ebubekir, Cübeyr b. Mut'im ve İbn Abbas gibi önde gelen sahâbîler neseb ilmi alanında uzmanlaşmışlardır.¹⁰⁷

Gerek kabiledaki konumun tespit edilmesi gerekse başka kabileler arasındaki durumunun tespiti bakımından nesep önemli olduğundan dolayı Araplar kabileler halinde hayatlarını sürdürmeye başlamalarından itibaren neseplerine gereken değeri ve önemi vermişlerdir. Bunda yatan asıl sebep ise nesep ile övünmenin hayatın vazgeçilmez bir zorunluluğu olmasıydı. Çünkü aynı soydan gelenler soylarını övmek konusunda birleşirlerdi.¹⁰⁸ Bu da câhiliye asabiyetini ortaya çıkarmıştır.

Arap toplumunda asabiyet zihniyetinin hâkim olduğunun göstergelerinden biri de nesep ilminin yaygın olmasıdır. Özellikle İslâm öncesi Arap toplumundaki asabiyet olgusunun belirtilerinden biri de, her kabilenin kendilerini öven ve muhaliflerini kötüleyen belâgat ve fesahat ustası şairlerinin bulunmasıdır.¹⁰⁹

Câhiliye dönemindeki hayat tarzının Arap toplumlarının nesepleri üzerindeki etkisi büyüktür. Öyle ki kabileler halinde hayatlarını devam ettiren topluluklar, neseplerini öğrenip kendilerinden sonraki nesillere öğretmek konusunda büyük çaba göstermişlerdi. Aynı zamanda Araplar kabileler halinde yaşadıklarından dolayı hukuki ve siyasi bir düzen de yoktu. Böyle olunca da yaşamlarını aynı soydan gelmenin veya kabilenin bağlı bulunduğu soy ve nesebe yakınlık veya uzaklığa göre konumları belirlenen bir ortamda sürdürmekteydiler.¹¹⁰

Arapların kendilerini ve soylarını her zaman mahlûkatın en üstünü olarak görmelerinde yatan asıl sebep asabiyet duygusunun etkisidir. Öyle ki Araplar bütün özelliklerini, yaşamlarını atalarından aldıklarına inanarak, asil kabul ettikleri nesepleri ile

¹⁰⁵ Ünal Kılıç, "Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 2 (Temmuz- Aralık 2017), 45.

¹⁰⁶ Necdet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 128.

¹⁰⁷ Bayram Kanarya, "Hadislerde Asabiyetin Reddi ve Birlikte Yaşama Ahlakı", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/3 (Ağustos 2018), 834.

¹⁰⁸ Kılıç, "Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi", 47.

¹⁰⁹ Ahmet Önkol, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1990), 118-119.

¹¹⁰ Kılıç, "Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi", 46.

sonsuz derecede övünmüşler. Üstelik bunun için soy şecerelerini yakın dedelerine kadar uzatmakla kalmayıp bazen de Hz. Âdem'e kadar ulaştırmışlardır.¹¹¹

Asabiyet, kabilenin ortak inancı ve kutsal kabul ettiği bir değerdir. Bundan dolayı gerek kabileler gerekse fertler neseplerinin üstünlüğünü dile getirmeyi kendileri için kutsal bir görev olarak kabul etmişlerdir. Kabilenin ismi kötü dahi olsa kutsal sayıldığından dolayı her ne olursa olsun kabile üyeleri bunun değiştirilmesini hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Nitekim Hz. Muhammed Müslüman olan Beni Zeyniyye kabilesinin ismini değiştirmek istediğinde kabile mensupları Peygamberimizin bu teklifini kabul etmemişlerdi. Neseplerine aşırı düşkün olmalarından dolayı kabile üyeleri başka kabileden herhangi bir reise itaat etmez, birlikte savaşmalarına rağmen onların kabile önderlerinin komutanlığını kabul etmeyip her zaman kendi reisleri idaresinde çalışmışlardır.¹¹² Her kabilenin kendine ait bir hayat biçimi vardır. Her kabileyi tanıtan bayrakları ve amblemleri vardır. Kabileler bunlarla da övünabiliyor ve şöhret kazanabiliyorlar.¹¹³

Câhiliye döneminde Arap kabileleri bir yerde toplandıkları zaman hemen karşılıklı övünmeye başlarlar ve kahramanlık yarışına girerlerdi. İnsanlar özellikle hac döneminde el-Muharref denen bir mekâna gelince “Ben filan oğlu filanım, şöyle yaptım, babam şöyle yaptı, dedem şöyle yaptı” diye övgü yarışına girmişlerdir. Bu şekilde sözlü atışmalar ile başlayan toplantılar çoğu zaman çatışmalara bazen de bütün kabileyi içine alan kanlı olaylara sebep olmuştur. Özellikle kabile toplantılarının ana konusu genellikle kabile övgüsü olur. Câhiliye döneminde Araplar özellikle bu toplantılarda şunları dile getirirler: nesebin asaletini, sayısının çokluğunu, soyunun şerefini, yardım isteyene yardıma koşmasını, misafire ikramını, kabilesinin savaşlardaki kahramanlığını ve zillele başkaldırmayı.¹¹⁴

Esasen Arapların nesep ilmiyle olan ilişkilerini bu kültürle yetişmeyen insanların anlaması oldukça zordur. Çölde yaşayan kişi için kabile, kabileyi bir arada tutmak için de asabiyet duygusu gerekliydi. Asabiyet sayesinde kabileyi oluşturan bireyler arasında yardımlaşma sağlanıyor, düşmana karşı birlik olunuyor, dostlar bir araya gelerek soyları ile iftihar ediyorlardı. Kabileyi ayakta tutabilmek için gerekli görülen asabiyet bağı ise kabile üyeleri arasındaki nesep bağlantısını bilmekle korunuyordu. Özellikle bireyin nesebini bilmesi bir övünç vesilesi sayılırken nesebinden habersiz olmak ise utanç vesilesi olarak kabul ediliyordu. Bu bakış açısına sahip olan bir arabın neseple ilgilenmeyip göz ardı etmesi düşünülemez. Oysa diğer milletlerde ve toplumlarda nesebe böylesine bir bağlılık söz konusu

¹¹¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 1/52.

¹¹² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/292.

¹¹³ Ergin, *Siyasi ve İ'tikâdî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, 17.

¹¹⁴ Apak, *Asabiyet*, 71-72.

olmadığı için ensâb ilmine dair çalışmalar da Araplardaki gibi yaygın ve ayrıntılı da değildir. Nesebe bakış açısı yukarıda anlatıldığı gibi olan Araplardan bazıları insanların nesep kayıtlarını tutmanın yanı sıra atlarının hatta develerinin ve köpeklerinin bile soy ağaçlarını kaydetmişlerdir.¹¹⁵

1.2.2.2.Kan Bağından Kaynaklı Kan Davaları ve İntikam Duygusu

Kan davası veya kan gütme, aile, akraba veya cemaat bireylerinden birini öldüren kişinin, maktulün aile, akraba ve cemaati tarafından öldürülmek suretiyle uygulanan öç alma şeklidir.¹¹⁶ Bu kan davası geleneğinin, hukukun olmadığı durumda veya siyasi bir otoritenin olmadığı zamanlarda düşman ailelerinin karşılıklı olarak birbirlerini cezalandırması olarak da tanımlanmıştır.¹¹⁷

Kabile yaşamında kan davaları, otoriteyi sağlayacak merkezî bir güç bulunmadığı için yaygındı. İntikam duygusu, kan davalarının en büyük sebebini oluşturur. Özellikle Arap kabileleri intikam ve öç alma konusunda son derece titiz davranırlardı. Bir kişi, başka kabilenin bir üyesini öldürürse, maktulün kabilesi, katilin kabilesinden bir kişiyi öldürmeden veya diyet almak şartıyla barış olmadan huzur bulamazdı. Kabileye göre, saldıran gruba bizzat misliyle karşılık vermek kutsal bir görev olarak kabul ediliyordu. Saldırıya uğrayan taraf, başına koku sürmemeye, eşlerine yaklaşmamaya, intikam alınmadığı sürece zırh çıkarmamaya, şarap içmemeye yemin ederdi. Câhiliye toplumunda kabilesinden biri öldürülen kimse, kolektif sorumluluk duygusuyla intikam alınıncaya kadar kabilesi ile birlikte hareket edip çarpışırdı.¹¹⁸

Arap kabile yaşamında tek etkin bağ, kan bağıdır. Bundan meydana gelen asabiyet, aynı soydan gelen kişilerin gerek savunma gerekse saldırı için bir araya gelmesini mecburi kılar. Bu iki tavır (saldırı ve savunma) kan gütme, yani intikam alma yasasını gündeme getirmiştir. Bundan dolayı kan bağından doğan asabiyetin en önemli belirtilerinden biri, belki de en etkili intikam duygusudur. Buna göre herhangi bir kabile üyesi başka kabile üyesini öldürdüğü zaman öldürülen kişinin akrabaları ölenin intikamını almak için katilin kendilerine teslim edilmesini istemekle yükümlüdürler. Çünkü asabiyet onları mutlak olarak intikam almakla mükellef kılar. Suçlunun rakip kabileye verilmesi kabilenin zayıflığının bütün rakip kabilelere ilan anlamına geleceği için katilin teslimi hadisesi çok az gerçekleşir. Ancak katilin kabilesi cinayet işleyen evladını himaye hissi ve kabilenin itibarını zedeleyici

¹¹⁵ Kılıç, “Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi”, 48.

¹¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969) “Kan Davası”, 162.

¹¹⁷ Apak, *Asabiyet*, 74.

¹¹⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 45.

düşüncesi ile onu düşmanlarına teslim etmekten kaçınır. Çok zor durumda kalırsa da teslim etmek yerine katili bizzat kendisi öldürmeyi tercih eder.¹¹⁹

Bazen böyle durumlarda diyet teklif edilir. Eğer diyete müspet cevap verilirse muhtemel bir muharebe önlenabilir. Şayet katilin kabilesi, öldürülen kişinin kabilesinden daha güçlü ve kuvvetli olursa, o zaman maktulün kabilesi istemeyerek de olsa diyete razı olurdu.¹²⁰ Bu çözüm, İslâm öncesi döneminde de uygulanmakla birlikte, öç alma yönündeki kuvvetli eğilim ve toplumsal baskı, katl hadiselerinde diyetin tercih edilmesini zorlaştırmıştır. Baskıyı hafifletmek için takiyye denilen bir çözüm daha üretilmiştir ki, buna göre eğer katl olayı kabile içinde meydana gelmişse problemin çözümü için havaya ok fırlatılır, şayet ok kanlı bir şekilde yere düşerse kısas istenir, değilse diyete razı olunurdu. Anlaşmazlıkta diyetin gerçekleşmemesi durumunda intikamın alınması için savaştan başka çare kalmıyordu. Bu da o dönemin toplumu için en kötü durumdur.¹²¹

Arap kabileleri arasında bir takım siyasi, sosyal ve psikolojik sebeplerden dolayı baskın, yağma ve savaşlar hiç eksik olmazdı. Arap kabileleri arasında meydana gelen bu savaşlara “Eyyâmü'l-Arab” denir. Savaşın geçtiği yere, sebebe veya sonuca göre bu savaşların her birine farklı isimler verilmiştir. Bu savaşlar, farklı kabileler arasında meydana geldiği gibi, aynı kola mensup kabileler arasında da meydana gelirdi. Eyyâmü'l Arab, genellikle bireyler veya kabileler arasında meydana gelen ufak bir tartışma ile başlar, daha sonra savaşa dönüşür ve bütün kabilenin davası haline gelirdi. Bu savaşlardaki asıl amaç kabilenin gücünü göstermek ve intikam almaktır. Araplar, Haram aylarda savaşmazlardı; şayet savaşılacak olursa bu savaşlara Ficâr adı verilirdi. Bu savaşlar kabileler arasında kin ve nefretin yayılmasına, düşmanlığa, kan davalarının artmasına, insanların ölümüne ve intikam duygusuna sebep olurdu. Bunun yanında Arap kabileleri arasındaki savaşlar Arapların kahramanlıklarının ortaya çıkmasına, atasözlerinin söylenmesine, Arapçanın gelişmesine ve savaşlarla ilgili rivayetlerin anlatılmasına da vesile olurdu. Bu bakımdan bu savaşların, her biri Arapların siyasi, sosyal ve kültürel hayatlarında önemli yeri vardır.¹²² Bazen bu olaylarda her kabile ya ölen ya da öldürülenler tarafında yer almış, bazen de cinayete hiç ilgi ve alakaları bulunmadığı halde sırf anlaşmalı (halif) olmalarından dolayı başka kabileler de savaşa katılmak zorunda kalmışlardır. Çatışmalar intikam almak için uzun süren karşılıklı saldırılara sebep olmuş, öldürülenlerin arkasından yeni düşmanlıklar gündeme gelmiş, üstelik İntikam hissi miras olarak sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu savaşlarda ancak birçok kayıp

¹¹⁹ Apak, *Asabiyet*, 75.

¹²⁰ Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/473.

¹²¹ Apak, *Asabiyet*, 76.

¹²² Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 45.

yaşandıktan ve her iki kabile yok olma tehlikesi ile karşı karşıya geldikten sonra diyete müracaat edilerek çarpışmalar durdurulmaya çalışılmıştır.¹²³

Câhiliye döneminde bir takım sebeplerle cereyan eden savaşlar sürekli olarak İntikam duygusunu canlı tutmuştur. Bu dönemde kabilenin intikamını almak, ancak düşmana aynı acıyı tattırmak ile mümkündür. Araplara göre kan yine kanla temizlenirdi ve İntikam uğruna ölenin kanı boşa akmazdı.¹²⁴

Câhiliye toplumunda asabiyete dayalı bu sistemde bir takım sebeplerle meydana gelen bireysel tartışmalar, kabilenin yok olmasına sebebiyet verebilecek şekilde büyük savaşlara neden olabiliyor. Bu sonuca varmasında yatan asıl sebep ise kan davası ve intikam hırsıdır. Çünkü kabile toplumunda birey cemaat için, cemaat de birey içindir ilkesi söz konusudur. Kabileden birine bir zarar geldiğinde bütün kabile bu zararı ortadan kaldırmak için hareket eder. Ferdiyetçilikten ziyade kolektiflik söz konusudur.

1.2.2.3. Kabile Şairlerinin Etkisi

Câhiliye döneminde Araplar arasında nesir pek yer bulmazdı. Bununla birlikte, ensâb ilmi ve Eyyâmü'l Arapla ilgili nesirler vardı. Ayrıca darb-ı meseller ve ahhâr da yaygındı. Ancak o dönem de şiir ve hitabet daha çok gelişmişti. Câhiliye şiiri, İslâm öncesi hayatın sosyal, ekonomik ve kültürel alanına ışık tutar. Özellikle Arapların âdetlerini, savaşlar hakkındaki bilgileri, iyi ve kötü huylarını o dönemin şiirlerinde bulmak mümkündür. Şiirin başlıca konuları: övgü, yergi, övünme, mersiye söyleme, kahramanlık gibi hususlardı. Şair, aynı zamanda mensubu olduğu kabilenin rehberi, hatibi, kâhini, bilgini ve sözcüsüydü. Şairler şiiriyle bir kişinin veya bir kabilenin itibarını, değerini artırabilirdi; ancak bazen bunun aksi de olurdu. Şairlerin toplumdaki konumları da yüksekti. Şair, kabilesini şiiriyle bir süvarinin kılıçla savunmasından daha iyi savunurdu. Özellikle olayları şiiriyle kaydeder, kabilesine diğer kabilelerin şairleri sataştığı zaman onlara cevap verirdi. Bir kabileden bir şair çıktığı zaman diğer kabilelerden heyetler bu kabileyi tebrik etmeye gelirlerdi. Bazen panayırarda şiir yarışmaları yapılır, en çok beğenilenler ödüllendirilir ve Kâbe duvarına asılırdı.¹²⁵

Câhiliye devri Araplarının neseplerine verdikleri önem onlardan bize ulaşan ahhâr, şiir vb. edebi-tarihi rivayetlerde görülmektedir. Arabın bu edebi türlerle alakadar olması hem tarihi ile olan ilgisini arttırır hem de atalarıyla olan manevi irtibatını korumaya yarar. Uzun çöl gecelerinde uğraşacakları başka bir şeyleri olmayan Araplar, ilgileri dışında genellikle asabiyyetin bir gereği olan ensâb silsilelerini ezberlerler. Hatta bu silsilelerde yer alan

¹²³ Apak, *Asabiyet*, 76.

¹²⁴ Cevad Ali, *Mufasssal*, 5/581.

¹²⁵ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 50.

atalarının cömertlik, yiğitlik, mertlik, fedakârlık vb. özelliklerini anlatmayı bir gelenek haline getirmişler. Öyle ki hayatlarının vazgeçilmez unsuru saymışlardır. Nitekim bu eserlerde özellikle ensâbın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.¹²⁶

Kabileyi övmek her kabile bireyinin birer doğal görevidir. Ancak bunu en güzel şekilde gerçekleştirenler ve en iyi yapanlar şüphesiz kabile övünmesini bir meslek olarak yapan kabile şairleri ve hatipleridir. Şairin gönlünü coşturan şeyler genelde asabiyet ruhunun yansımalarıdır. Öyle ki, onların eserlerinin çoğu asabiyet düşüncesi ile ortaya çıkar. Câhiliye şiirinin ana konularının genelde düşmanları kötülemek, kabileyi övmek ve yüceltmek, kabileyi intikama teşvik etmek, düşmanlara meydan okumak, savaşta ölenlere mersiye söylemek, kavmin gözünü kırpmadan içine daldığı savaşları anlatmak gibi kabile asabiyeti ile ilgili davranışlar olduğu görülür.¹²⁷ Kabile şairi kabileyi toptan ayağa kaldırmaya muktedirdir. O dönemin şairleri umumi fikirlere şekil vermekle kalmayıp aynı zamanda onun sözcüsü de olmuşlardır.¹²⁸

Buradan da anlaşılmaktadır ki Arap toplumunun en açık özelliklerinden biri: şairlerin kabileyi övmesidir. Kabile nesebinin yüceltilmesinin yanında, şeref ve yiğitliği ile övünülmesi ve düşman kabilelere karşı methedilmesi kabile asabiyetinin alametlerindendir. Özellikle asabiyet derecesine göre bireyin övünme şiddeti de farklılık gösterir. Buna göre bir kabilenin ayrı kolları birbirlerine karşı kendilerine yakın olan atalarını methetmek sureti ile övünmekte, fakat onlar başka kabilelerle sataştıklarında ortak asılları olan ataları ile övünmektedirler. Asabiyet halkasında olduğu gibi övünme halkası da dar çerçeveden başlayıp en uzak kabile asabiyeti çerçevesine kadar genişleyerek ancak tesir gücü de azalarak devam etmektedir.¹²⁹

Câhiliye Arapları kendi kabilelerinin nesebini sıralarken Hz. Âdem'e kadar götürmeye de gayret göstermişlerdir. Böylece ne kadar köklü bir kabile olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır.¹³⁰

Arap şairleri sanatlarını ve varlıklarını kabileleri için vakfederek, bütün güçleri ile kabileleri lehine çalışmayı kendilerine mecburi bir görev sayarlar. Öyle ki kabile şairi sanatını asabiyetin emrinde kabul etmesi sebebiyle, şiirinde şahsi hislerini ortaya çıkarmayı kendisine yasaklar. Onun için esas olan şey, kabilesinin övülmesi ile övünmek gazabıyla gazaplanmaktır. Eğer böyle davranmazsa kınanmış olur. Nitekim câhiliye döneminde hoş karşılanmayan davranışlardan biri de sanatını kabilesi için icra etmeyip şahsi kazanç

¹²⁶ Kılıç, “Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi”, 47.

¹²⁷ Cevad Ali, *Mufasssal*, 1/477.

¹²⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 1/142.

¹²⁹ Apak, *Asabiyet*, 71.

¹³⁰ Kılıç, “Ensâbın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi”, 48.

karşılığında başka kabileleri methetmek için icra etmesidir. Şair kabilesine bir zarar dokunduğunda onu geri püskürtmek onun birinci derecede görevidir. Buna göre hemen karşı hücumla geçip kabilesini övmeye başlamalıdır. Kabilesi hezimete uğradığı zaman ölenlere ağıt yakmak, kalanları teselli etmek, ardından da düşmanlarına karşı yakın zamanda intikam vadetmek de onun görevleri arasındadır. Kendi kabilesini överken aynı zamanda rakip kabileleri de yermek şairin yapması gereken vazifeler arasında yer alır.¹³¹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, şairler bir bakıma kabilenin medya görevini yürütüyorlardı. Kabilelerinin iyi gününde de kötü gününde de yanlarında olurlardı. Bulundukları her toplumda kabilelerini savunurlardı. Özellikle kabilelerinin soyu konusunda şiirler yazıp kabilelerini yücelttikleri gibi aynı zamanda başka kabileleri de yererlerdi. Şairler özellikle asabiyet konusu üzerinde dururlardı. Bu durum câhiliye dönemindeki kabile şairlerinin ne kadar önemli ve değerli olduğunu göstermektedir.

1.2.2.4. Ataların Adetlerine Körü Körüne Bağlılık

Sosyal bir varlık olan insan tabiatı gereği kendinden önceki nesilden aldığı inançları, fikirleri, davranışları benimser ve onları sahiplenir. Sahiplendiği bu normların en belirgin özelliği ise nesiller boyu süreklilik arz etmesidir. Bunu sağlayan şey ise, geçmiş ataların üstünlüğü fikridir. İnsanın sahip olduğu bu özelliklerden bir anda sıyrılması kendisi için çok zordur. Çünkü bu değerler kendisinden önceki nesillerden miras alınmış ve ferdin benliğine sirayet ederek adeta ferdin şahsiyetinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. İnsanların yeni fikir ve düşünceleri benimsemelerini engelleyen şey ise zihinlerine yerleşmiş olan geçmişten gelen bu prensiptir. Bütün peygamberler gönderildikleri toplumları hidayete çağırıp onlarda bir değişim süreci başlatmak istediklerinde bu sosyal olguyla karşılaşmışlar.¹³² Çünkü Arapların atalarına bağlılıkları, onları ecdatlarına tapmaya ve onların sayısı ile övünmeye kadar götürmektedir.¹³³

İslâm dini körü körüne bağlılığa en çok karşı çıkan dindir. Hz. Muhammed (s.a.v) müşrikleri İslâm'a davet ederken onların tevhid ilkesini ve iman esaslarını kabul etmemelerinin temelinde, körü körüne atalarının dinine yapışmış olmaları ve atalarından batıl üzere gelen dinlerini üstün görmeleri yatmaktadır. İnanmama konusunda müşriklerin gösterdikleri bu kör inada Kur'an-ı Kerîm câhiliye taassubu (Hamiyyetü'l câhiliyye) adını vermektedir.¹³⁴

¹³¹ Apak, *Asabiyet*, 73.

¹³² Temel, *Kur'an'a Göre Taassup*, 167.

¹³³ Abdülcelil Candan, *Müslüman ve Mezhep* (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2011), 253-257.

¹³⁴ Katipoğlu, "Din Psikolojisi Açısından Taassubun Psikanalizi", 214.

Kur'ân bütün milletlerin kendi peygamberlerinin davetini ilk etapta reddettiklerini açıklamaktadır.¹³⁵ Bütün milletlerde “*Siz de bizim gibi insansınız, bizi babalarımızın ibadet ettiği şeyden çevirmek mi istiyorsunuz*”¹³⁶, ifadesinin tekrar edildiğini nasihatlere kulak vermediklerini görüyoruz. Ancak bu durum sadece geçmiş toplumların bir yaklaşımı değildir. Cahil milletler her dönemde ve zamanda hidayet rehberi olan peygamberleri dikkate almayıp, karşı gelmiş, kendi atalarının Cehenneme gitmelerine sebep olan dini inanç, örf ve adetlerine bağlı kalmaya devam etmişlerdir.¹³⁷ Allah Kur'ân'da bu batıl geleneğin geçmiş toplumlarda da görüldüğünü ve yanlış bir zihniyet olduğunu birçok âyette ele almıştır. Özellikle Mekke dönemi müşriklerinin kendi geçmişlerini sorgulamaları gerektiğini sebepleri ile beyan ederek ciddi bir şekilde uarmıştır.¹³⁸ Onlar ise, bütün açık ve şiddetli ikazlara rağmen doğru olup olmadığını araştırmaksızın atalarından gelen inançlarının, örf ve adetlerinin “ata yadigârı” olduğunu dile getirerek bunu sürdürmekte ısrar etmişler. Doğru bir gerekçe ortaya koyamadıkları zaman da polemiği tercih etmişlerdir.¹³⁹

Geçmiş üstün görme ve beğenme hissi sosyal değişim ile karşılaşan toplumlarda çokça görülen bir durumdur. Böyle toplumlar değişiklikten rahatsız olur. Çünkü geçmişe körü körüne bağlanmada aynen kabullenme vardır. Zihni bir gayret söz konusu değildir.¹⁴⁰ Bu husus âyette şöyle ifade edilmektedir: “*Hayır yalnızca biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk. Biz de gerçekten onların izleri üstünde doğruya erdirilmişleriz dediler.*”¹⁴¹ Âyette de görüldüğü üzere bir şeyi bulmak, bir çabayı gerektirmez. Dolayısıyla bu eylemde bütün zihni dinamikler ve faaliyetler olmadığı için bilinçte yoktur. İslâm'ın tevhîd anlayışı insandan iman isterken, geçmişten tevarüs edilen atalar kültü ise tekrar ister, taklit ister.¹⁴² Asabiyet duygusu da geçmiş atalardan gelen bir körü körüne bağlılıktır. Bu konuda kişi herhangi bir düşünme ve araştırma olmaksızın atalarının ortaya koymuş olduğu “Haklı da olsa haksız da olsa yardım et” prensibine uyarak kendi kabilesinden olan kişiye yardım edebiliyor. Bu da göstermektedir ki kabile ferdi için önemli olan tek şey: atalarının ortaya koyduğu prensipleri devam ettirmektir.

¹³⁵ Nadim Macit, *Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya: Ribat Basım Yayınları 1992), 263.

¹³⁶ İbrâhîm 14/10.

¹³⁷ Lokmân 31/20-21.

¹³⁸ Ebü'l-A'la el'Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), 3/79.

¹³⁹ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, 81.

¹⁴⁰ Temel, *Kur'ân'a Göre Taassup*, 168.

¹⁴¹ ez-Zuhuruf 43/22.

¹⁴² Temel, *Kur'ân'a Göre Taassup*, 168.

Kur'ân atalar kültüne körü körüne bağlanmayı reddederek, bunu hakkın önündeki bir engel kabul edip, Müslümanların düşüncelerini, tefekkür etmelerini, araştırmalarını emretmiştir. Bu konu ile ilgili olarak şu âyetler dikkatimizi çekmektedir.

*“Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.”*¹⁴³

*“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”*¹⁴⁴

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm atalar kültüne bilinçsizce bağlananlara şu cevabı veriyor: *“Onlara, “Allah'ın indirdiğine uyun” denildiğinde, “Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız” dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!”*¹⁴⁵ Bu âyet bir kaç Yahûdî hakkında indi, Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem onları İslâm'a davet edince, onlar da: “Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tâbi oluruz. Çünkü onlar bizden daha iyi ve bizden daha âlim idi”, dediler.¹⁴⁶ Allah onların bu söylemlerinden dolayı bu âyeti indirdi.

Allah Kur'ân'ın birçok âyetinde, Mekke müşriklerinden birçoğunun geleneğe bağlılığını ve muhafazakârlıklarını tenkit etmiştir.¹⁴⁷ Bu bağlamda kitaplarda ifadesini bulan Mesâlibu'l-Arap (Arapların ayıpları) ile Fezâilü'l-Arap (Arapların faziletleri) ifadeleri önemlidir. Bundan dolayıdır ki Hz. Muhammed, Mekke toplumunda var olan örflerden daha çok inançla ilgili olanları ilga, bazı davranışları ve tutumları ibka, bazılarını da inşa ederek (yeniden yapılandırarak) toplumsal yaşamı devam ettirmiştir. Aslında onların bu geleneğe bağlılıklarının temel sebebi, atalarından miras aldıkları sosyal/ekonomik statülerinin ve konumlarının kaybolma endişesidir.¹⁴⁸

Görüldüğü üzere câhiliye döneminin en bariz özelliği, atalarını her konuda körü körüne taklit etmeleridir. Taklit ettikleri konularından biri de maalesef asabiyet konusudur. Bu konuda kabile bireyi, kendisini toplumuna adadığından dolayı atalarından gelen her şeyi doğru ve yanlışlığına bakmaksızın gözü kapalı olarak kabul etmişlerdir. Sırf bu duygudan

¹⁴³ en-Necm 53/23.

¹⁴⁴ en-Nahl 16/125.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/170.

¹⁴⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed b. Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 1/119.

¹⁴⁷ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabiyye, 2002), 1/167.

¹⁴⁸ Ali Yılmaz, Mekkeli Müşriklerin “Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Ocak 2019), 67.

dolayı Mekkeli müşrikler, Peygamberimizin tebliği olan tevhîd inancını kabul etmemişlerdir. Çünkü onlara göre tek doğru vardır, o da atalarından gelen inançtır.



İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE SÜNNETE GÖRE ASABİYET

2.1. KUR'ÂN'A GÖRE ASABİYET

2.1.1. Nesep Kavramının Geçtiği Âyetler

Nesep kelimesi, yakınlık, akrabalık anlamına gelmektedir. Özellikle kişiyle usulü arasındaki soy bağıını ifade eder.¹⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de nesep kelimesi biri çoğul, iki yerde de tekil kalıpta olmak üzere üç yerde geçer. Bunların ilki; *“Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar. Oysa bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir.”*¹⁵⁰ Âyette geçen “cinneh” kelimesi cin ve melekler topluluğu demektir. Fakat burada asıl kastedilen, meleklerdir. Çünkü Müşrikler, Allah ile melekler arasında bir akrabalık kurarak bununla, Allah ile melekler arasında bir cinsiyet birliği olduğuna inanıyorlardı.¹⁵¹ Ayrıca bu kelimenin bütün gayri cismani varlıkları kapsadığı da söylenmektedir.¹⁵² Bu ayeti kerime câhiliye döneminde bazı Arap topluluklarının, Allah, cin ve melek gibi varlıklar arasında akrabalık bağının bulunduğu dair bir inanca sahip olduklarını gösterir.

İkinci âyet: *“İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O'dur. Rabbin üstün kudret sahibidir.”*¹⁵³ Âlimler ayette bahsedilen “su” hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir: Birincisi; Bu kendisinden, bütün canlıların asıllarının yaratıldığı “su”dur. Cenâb-ı Hakk bunu *“Allah her canlıyı sudan yarattı”*¹⁵⁴ buyurarak beyan etmiştir. İkincisi ise; bununla, nutfe (meni) kastedilmiştir. Çünkü Allahü teâlâ, *“(insan), fişkiran bir sudan yaratılmıştır”*¹⁵⁵ Bu, âyette Allah insanı soy (nesep) ve sıhriyyet (akraba) diye iki kısma ayırmıştır: Bir kısmı, kendilerine nesep yoluyla nisbet edilen ve “Falan oğlu falan”, “Falan kızı falan” denilen kimseler; diğer kısmı ise evlenilen kadınlar vasıtasıyla meydana gelen hısımlar şeklindedir.¹⁵⁶

¹⁴⁹ İbn Manzûr, “n-s-b”, 6/4405; el-İsfahânî, “n-s-b”, 801.

¹⁵⁰ es-Sâffât 37/158.

¹⁵¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/493.

¹⁵² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/556.

¹⁵³ el-Furkân 25/54.

¹⁵⁴ en-Nûr 24/45.

¹⁵⁵ et-Târik 86/8.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/101.

Üçüncü âyet ise: “*Sûra üflendiğinde artık ne aralarında akrabalık bağları kalacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!*”¹⁵⁷ Allah insanları yeniden dirilttiğinde, nesepleri belli olacaktır. Çünkü diriltlenlerde babalık ve çocukluk özelliği vardır. Dolayısıyla âyetteki “aralarında akrabalık bağı kalmayacak” ifadesiyle, onların arasında nesebin söz konusu olmayacağı manasının kastedilmesi mümkün değildir. Aksine bununla, nesebin hükmü (yani soy-soptan dolayı insanların birbirine yardımcı oluşu, koruyup kollaması) nefyedilmiştir. Bu da, iki açıdan söz konusudur. Birincisi; insanlar arasında karşılıklı bir merhamet ve şefkatin oluşu, nesep gereğidir. Meselâ dünya da, “Allah aşkına, hısım-akraban, çoluk çocuğun başı için şöyle yap” denilmesi gibi. Böylece Allahü teâlâ, cehennemliklerden her birinin, kendi canı derdine düşeceği ve bu halin, hısım-akrabaya bakmaya engel olacağı için, nesebin orada söz konusu olmayacağını bildirmiştir. İkincisi ise; Bunun, çok şiddetli bir korkuyu anlatmak için istiare (mecaz) yoluyla kullanılmış olması da mümkündür. Buna göre bu, herkes o gün kendi derdine düştüğü için, oğullarına, kardeşlerine ve kendisini barındırmış olan soyuna sopuna bakamayacaktır.¹⁵⁸ Nitekim Peygamber efendimizin en yakını olan kızı Fatma’ya söylediği şu söz konuya açıklık getirmektedir: “*Ey Muhammed’in kızı Fâtıma, malımdan ne dilerse iste, vereyim fakat Allah’ın azabından hiçbir şeyi senden men edemem.*”¹⁵⁹ O gün aralarında gerçek bir kopukluk olmasa bile herkes herkesi tanımazlıktan gelecektir. Böylece soy sop ortadan kaldırılmış olacaktır. Çünkü orada soya sopa önem verilmeyecektir¹⁶⁰. Nitekim Abese süresinde yüce rabbimiz şöyle buyuruyor: “*O gün kişi kardeşinden, annesinden babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. O gün herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır.*”¹⁶¹ Orada, aşırı korkudan dolayı herkes kendi derdine düşeceğinden birbirlerine; sen kimsin? Hangi kabileden ve soydansın? Gibi sorular soramayacaklar.¹⁶²

Sonuç olarak ahirette nesepler tamamen ortadan kalkmayacaktır. Neseplerin varlığı olacak. Ancak dünya hayatındaki gibi kişiye fayda vermeyecektir. Çünkü insanı kurtuluşa ulaştıran ve ahirette derecesini yükseltecek olan şey nesep bağı değil, amelleridir.

¹⁵⁷ el-Mü’minûn 23/101.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 23/122.

¹⁵⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 11 (No. 2753) ; Müslim, “İman”, 387.

¹⁶⁰ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gâvâmi’i’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eşkâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevcud (Riyad: Mektebetü’-Ebikan, 1998), 4/250.

¹⁶¹ Abese 80/34-37.

¹⁶² İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 6/106.

2.1.2. Şeytan'ın Irkçılığı

Şeytan kelimesi “şetane” (شطن) kökünden gelince, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek, uzaklaşmak anlamında kullanılır. “Şeyt” (شيط) kökünden gelince de rahmetten ve hayırdan uzaklaşmış, yanıp helâka maruz kalmış varlık demektir.¹⁶³

Şeytan şariat örfünde ise, Allah'ın Âdem'e secde emrine karşı gelip isyan ettiğinden dolayı Allah'ın ilahi rahmetinden kovulup ve insanların yegâne düşmanı olan gizli bir varlıktır. Şeytan için garur, marid, mel'un, hazul, kâfir ve vesvas gibi kullanılan farklı isimler de vardır.¹⁶⁴ İblis, Şeytanı ifade etmek için en çok kullanılan kavramlardan bir tanesidir.¹⁶⁵

Kur'an-ı Kerîm'de şeytan kelimesi seksen sekiz yerde geçmektedir. İblis kelimesi, Hz. Âdem'in yaratılışından sonra meleklerden ona secde etmeleri istendiğine dair âyetlerde geçmektedir. Şeytan kelimesi ise, Âdem ile eşi Havva'dan üreyip çoğalan insan türüne düşmanlık ederek insanları çeşitli hilelerle aldattığını bildiren âyetlerde yer almaktadır.¹⁶⁶

İnsan, temelde topraktan yaratılmış olup dünyada basit bir sudan meydana getirilerek, nutfe, alaka, mudğa aşamalarından geçerek iskelet ve kas sistemleriyle oluşturulmuş olup, ruh verilerek mükemmel bir şekilde meydana getirilmiştir. Müspet ve menfi duygu ve düşünceleri içeren insan iki şıktan birini tercih etme durumundadır. Birincisi Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirmesi, diğeri, şeytanın etkisinde kalmasıdır. Şeytan ile olan ilişkisi bu bağlamda ortaya çıkar. Hz. Âdem'in yaratılışı, meleklerin ona secdesi, İblis'in secde emrini kabul etmeyişi, Rabbinin emrine isyanı, iyiliklere karşı çıkma ve Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul edememe, insan-şeytan ilişkisinin ilk olumsuz yönünü meydana getirmiştir.¹⁶⁷

İrkçilik bir insanın, ırkının veya sosyal sınıfının doğuştan gelen bazı özelliklerinden dolayı başka kimselere karşı farklı olduğunu ve bu farklılığın ona bir konum, değer ve statü sağladığını ileri sürüp iddia etmesidir.¹⁶⁸ Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışının ardından, Allah'ın mahlûkattan ona secde etmelerini emrederken şeytanın bu emre uymamasını buna örnek gösterebiliriz.¹⁶⁹

Mekke'de nazil olan A'raf sûresinin baş kısmında Allah, Hz. Âdem'in yaratılışından ve daha sonra olanlardan şöyle söz eder:

¹⁶³ İbn Manzûr, “ş-t-n”, 4/2265; el-İsfahânî, “ş-t-n”, 454.

¹⁶⁴ Cemal Nar, *İslam'da Irkçılık, Uhusalcılık, Milliyetçilik* (İstanbul: Özgü Yayınları, 2016), 95.

¹⁶⁵ İlyas Çelebi, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/99.

¹⁶⁶ Çelebi, “Şeytan”, 39/99.

¹⁶⁷ Remzi Kaya, “Kur'an'ı Kerîm'de İnsan-Şeytan İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 4.

¹⁶⁸ Nar, *İslam'da Irkçılık*, 95.

¹⁶⁹ Abdulkemim Bingöl, “Kur'an'ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı”, *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/3 (Mayıs 2017), 880.

“Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, “Âdem’e secde edin” diye emrettik. İblisin dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı. Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblis), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi. Allah, “Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın! Buyurdu.”¹⁷⁰

Allah’ın, İblisi hemen huzurundan kovmayıp isyanının sebebini sorması, aslında savunmayı her canlı için bir hak olarak tanıdığını da göstermektedir.¹⁷¹ İblis’i secdeyi terke götüren büyüklük ve kıskançlıktır.¹⁷² İblis, Âdem’in topraktan, kendi yaratılışının da ateşten var edildiğini, bu durumda kendisinin ondan daha değerli ve yüce olduğu şeklindeki bir delil ileri sürmüştü de birçok bakımdan hatalı ve isabetsiz olan bu gerekçe haklı görülmemiş ve İblis bulunduğu makamdan kovulmuştur.¹⁷³

“Ben ondan daha hayırlıyım” sözüyle İblis kendisinin Âdem’den daha üstün olduğunu bildirmekte ve bu üstünlüğün nedenini ifade etmektedir ki bu da onun aslının ateş, Âdem’in aslının ise çamur olmasıdır.¹⁷⁴ Şeytan burada bir tür ırkçılık yapıp aslı ile gururlanarak Allah’ın emrine karşı çıkmıştır. Sen beni ateşten yarattın, ben daha üstünüm demek sen beni şu ırktan yarattın ben daha üstünüm demek gibi bir şeydir. Çünkü birinde ateşe diğeri soy ve nesebe üstünlük atfediliyor. Ayrıca asılla övünmek, kişinin aslı olan su ve toprak ile övünmesi gibidir. Oysa bütün ırklar su ve topraktan yaratıldılar.¹⁷⁵ Ateşin çamurdan daha üstün olduğu iddiasının izahı ise şöyledir: Ateş aydınlatıcı, ulvî, latîf, hararetlidir. Çamur ise karanlık, süflî, kesif, ağır, soğuk, kurudur. Hem ateş, tesiri kuvvetli ve etki edendir. Yer (çamur) ise, sadece kabul eder. Etki etmek, etkilenmekten daha kıymetlidir. Hem yine ateş, hayat maddesi olan tabîî hararete uygundur. Ama toprağa ait olma hali, soğukluk ve kuruluktur. Bu ise, ölüme uygun düşer. Hayat (canlılık) ise, ölümden (cansızlıktan) daha kıymetlidir.¹⁷⁶ Ayrıca ateşin yükselmesi, yukarı doğru çıkması ve hafifliği de onun üstün görülen özelliklerindendir.¹⁷⁷

Şeytana göre ateş topraktan üstündür ve farklıdır. Bu farklı oluş da kendisine bir konum ve değer sağlamıştır. Şeytana göre bu konum, onu daha değersiz birine secde etmekten

¹⁷⁰ el-A’râf 7/11-13

¹⁷¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/506.

¹⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah bin Abdu’l-Muhsin (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 2006), 9/164.

¹⁷³ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/506.

¹⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/426; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 12/327.

¹⁷⁵ Murat Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze İrkçılık* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 235.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/35-36.

¹⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/165.

alıkoymuştur. İşte burada asıl bahsettiğimiz ırkçılık ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸ Aslında şeytan burada aslı ile gururlanıp övünüyor. Bu açıdan şeytan bizim için ilk ırkçı yaklaşımı sergileyen biridir. Şeytan yaptığıyla üstün olacağını değil, aslı ile üstün olacağını düşündü.¹⁷⁹ Şeytanın ortaya koymuş olduğu bu üstünlük iddiası her yönüyle geçersizdir. Kişiye değer katıp onu Allah'ın katında yücelten şey: soyu değil, takvasıdır. Bundan dolayı ilk ırkçı karakter bizim için şeytandır. Soy üstünlüğü iddiası ve ırkçılık şeytani bir mantıktır.

İblis “Beni ateşten, onu çamurdan yarattın” ibaresi ile iki yaratılış olayını kıyaslayarak ‘ben ondan üstünüm’ neticesini çıkarmak için söylediğinde ise hata etmiştir. Çünkü bir taraftan yaratıcının yaratmasını itiraf ederken diğer taraftan da hayır ve üstünlükte bakışını sadece madde ile sınırlamış. İblis aslında burada Âdem’i topraktan kendisinin de ateşten bir özelliğinin olduğunu ileri sürerek yüce yaratıcıyı maddeye mahkûm etmiştir. Ancak şunu hiç düşünmemiştir ki ateş ile çamurun özündeki fark da sadece yaratıcının tahsisine borçlu olan bir yaratılıştan başkası değildir.¹⁸⁰

Şeytanın bu apaçık olan isyan sözleri adeta insanlar arasında ilelebet sürecektir ırkçılık ve kavimcilik mücadelesinin habercisidir. Şeytan için ateşten yaratılmış olmak bir üstünlük, imtiyaz ve övünme vesilesidir. Aşağıladığı toprak ise ona göre değersizdir, kirlenmeye ve kirletilmeye müsaittir.¹⁸¹

Allah şeytanın ırkçılığının cezası olarak kendisini huzur-i ilahiden ve Cennetten kovmuştur. Ayrıca Şeytan bu hareketinden dolayı lanetlenmiş ve ebediyen Cehennemde azap içinde kalacaktır. İblis Allah'ı tanıyordu. Onun bu tanınması bile kendisine fayda vermedi. Çağımızın ırkçıları da İblis gibi aynı hatayı sergiliyorlar. Aslında Allah Teâla'yı bilmiyor değiller, biliyorlar ama Allah'ın kat'î hükmünü hiçe sayabiliyorlar.¹⁸²

Allah, İblis ve insan arasında geçen kıssada olayın devamında şeytana: “*Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyararsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!*”¹⁸³ dedi.

Allah bu emir ile şeytanı bulunduğu konumdan, makamdan azledip indirdi. Aslının ateş olmasına güvenerek makamından düşmeyeceğini zannedip ve bu zannıyla yaratıcının emrini eleştirmeye kalkışan İblis’e, bu ilahi emir, eşyanın özelliklerinin sadece Allah vergisi

¹⁷⁸ Nar, *İslam’da Irkçılık*, 98.

¹⁷⁹ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 235.

¹⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/19.

¹⁸¹ Adnan Bülent Baloğlu, *Irkçılık* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 11-13.

¹⁸² Nar, *İslam’da Irkçılık*, 98-99.

¹⁸³ el-A’râf 7/18.

olduğunu, bu şekilde bir defada anlatıverdi. İblis bu tutumu nedeniyle Cennetten kovulmuştur, alçaklık damgası yemiştir.¹⁸⁴

Sonuç olarak tarihteki ilk ırkçılık hadisesini Şeytan yapmıştır. Bunu da atamız Hz. Âdem'e karşı yapmıştır. Şeytan, ateşin topraktan daha üstün olduğunu ileri sürerek üstünlük iddiasını dile getirmiştir. Bu hareketiyle hem Allah katında hem de insanlar nazarında lanetlenmiştir.

2.1.3. Hucurât Sûresinde Irkçılık Yasağına İşaret

Hucurât sûresi Medine'de nazil olmuştur. Önemli ahlâki ilkeler içerir. Özellikle bazı âlimler bu sûreye ahlâk sûresi de demişlerdir.¹⁸⁵ Sûre adını dördüncü âyette geçen hucurât kelimesinden alır. Hücre, etrafı kapatılarak içine girilmekten yasaklanmış olan toprak parçasıdır. Hucurât'tan kastedilen ise Peygamber (s.a.v.)'in ailesine ait odalarıdır ki, hanımlarından her birine ait olmak üzere dokuz odadır.¹⁸⁶ Arapçada tahtadan veya hurma dallarından yapılan tek odalı evlere de hucurât denir.¹⁸⁷

Burada Hucurât sûresinin on üçüncü âyetini üç açıdan ele alıp değerlendireceğiz.

2.1.3.1. Bütün İnsanların Âdem ve Havva'dan Yaratılması

Bu konu ile ilgili olarak Hucurât sûresinin on üçüncü âyetini ele alacağız. âyetin meâli şu şekildedir:

*“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*¹⁸⁸

Âyetteki erkek ile dişiden kasıt Hz. Adem ve Hz. Havva'dır.¹⁸⁹ Bu âyette kastedilen mana şudur: Her birinizi bir anne ve babadan yarattık. Yani her birinizin meydana geliş şekli aynıdır.¹⁹⁰ Çünkü Allah yerler ve gökleri insanoğlunun yaşamasına uygun bir hale getirdikten sonra ilk insan olan Âdem'i topraktan yarattı. Daha sonra ondan da eşi Havva'yı yarattı.¹⁹¹ Onlardan sonra da erkek ve kadının suyundan diğer bütün insanları meydana getirdi.¹⁹² O halde bütün insanlar Âdem ve Havva'ya varan yaratılışlarına nispetle şeref bakımından

¹⁸⁴ Nar, *İslam'da Irkçılık*, 102-103.

¹⁸⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir* (İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 2019), 334.

¹⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/191.

¹⁸⁷ Emin Işık, “Hucurat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/278.

¹⁸⁸ el-Hucurât 49/13.

¹⁸⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/137; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/404; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/137.

¹⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/585.

¹⁹¹ Nar, *İslam'da Irkçılık*, 110.

¹⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/404.

eşittirler.¹⁹³ Bu âyeti kerime herkesin nesep bakımından eşit olduğunu, soy soplâ övünmenin ve üstünlük iddia etmenin yasaklandığını belirtmektedir.¹⁹⁴

Âyette şuna vurgu yapılmaktadır: Siz insan cinsi olarak sizi bir anneyle bir babadan yarattığımız kardeşler gibisiniz. Kardeşler nasıl farklı farklı yaratılıştâ olsa da kardeşirler, ırk olarak birdirler, ırklarla övünme konusunda birinin diğerine herhangi bir üstünlüğü yoktur. Kardeşlerin adları, yaratılışları, farklılıkları olsa da birini diğerinden üstün kılmaz, ırklarda aynı şekilde böyledir.¹⁹⁵ Şu hâlde bütün insanların asılları birdir, aynı maddeden var edilmişler. Bu açıdan bir beşerin başka bir beşer üzerinde ne ırk ne de renk olarak bir üstünlüğü söz konusu olamaz.¹⁹⁶

Aynı şekilde bu âyet, bütün insanlığın bir tek baba ve anneden oluştuğunu, bundan dolayı insanların ırkçılık hastalığını atarak hakka ve hukuka uygun davranmaları gerektiğini bildirir. Irkçılığı reddetme konusunda bu âyet mükemmel bir konumdadır. Burada ırkçılığı kökünden kesip atan bir hakikat vardır: O da insanın yaratılma gerçeğidir. Şöyle ki insanlar daha önce bulunmadıkları bu dünya gezegenine sonradan gelmişlerdir. Ama kendi irade ve arzuları ile gelmemişlerdir. Buraya gelmeden önce de yoktular, kendilerini bilmiyorlardı. Gelme ya da gelmeme konusunda da belirleyici bir iradeye de sahip değillerdi. Burası çok açıktır ki kendi iradeleri dışında onları dünyaya getiren başka bir irade vardır. Bu insanın yaratıcı ilahı düşünmeye başladığı ilk nokta olarak bizim için önemlidir. Ama daha da önemli olan bir başka mesele vardır burada, onlar istemeden varlıklarını en güzel biçimde yaratan ve en mükemmel varlık özelliklerini bahşeden, birtakım güzel yetenekler ve kabiliyetler veren yaratıcı bir irade vardır. Bu irade onların hayat kaynaklarını belirlemek, kanunlarını koymak ve düzenlerini belirleme yetkisine tek başına sahiptir. Buradan da görülüyor ki insan kendisini bilerek ve seçerek gelmemiştir. Yeryüzüne enini boyunu, elini kolunu, ırkını, rengini dilini, karakter yapısını, güç ve kuvvetini, sağlamlık ya da özürlü, engelli oluşunu, hatta güzellik ve çirkinliğini kendisi seçmemiştir. Bütün bunlar ona sorulmamış bu konuda fikri alınmamıştır. İnsan sadece verileni almak zorunda kalmıştır. Şimdi bir insanın saydığımız bu unsurları ile övünmeye hakkı var mıdır? Elbette ki yoktur. Buna rağmen herhangi biri de kalkıp ırkçılık yapacak olursa âyetin hükmünü çiğnemiş olur. Ayrıca biri kalkar rengi veya dili, boyu posu, güzelliği ve yakışıklılığı ile övünürse aynı hataya düşmüş olur. İnsanlar aynı Allah Teâla'nın yarattığı kullar olunca ve aynı aileden meydana gelince ırkçılık yapmanın da bir mantığı olmaz. Şayet buna rağmen ırkçılık yapıyorsa orada ne aile ve akrabalık bağları, ne insan

¹⁹³Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa seyyid muhammed (Kahire: Muessesetu'l-Kurtûba, 2000), 13/168.

¹⁹⁴ İsmâîl Hakkı Bursevî', *Rûhu'l-beyân*, 9/90; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/585.

¹⁹⁵ Sarıcık, *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 23.

¹⁹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/98.

hakkı ne de Allah’a iman vardır. Buna göre insanlar arasında doğuştan veya yaratılıştan kaynaklanan bir üstünlük söz konusu değildir. Yoksa insanların ırk, din, cinsiyet, coğrafya, makam, mevki, şöhret, mal ve para derecesinin üstünlüğü gerçek üstünlük değildir.¹⁹⁷

Konumuz ile ilgili bir diğer benzer âyet ise: “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*”¹⁹⁸ Bu âyette “tek nefisten” kastedilen Hz. Adem’dir. “eşi”nden kasıt ise Hz. Havva’dır. Allah her ikisinden de birçok erkek ve kadın meydana getirip dünyaya yaymıştır.¹⁹⁹

Allah Teâlâ “sakınınız” emrini, insanları tek bir nefisten yaratmış olmasına bağlamıştır ki bu illet, bütün mükelleflerin Hz. Âdem’den yaratılmış olmaları sebebiyle, o mükellefleri de içine alır. İlet âmm olunca, hüküm de âmm olur. Bütün insanlar hakkında umumî bir hüküm ifade eder. Bütün insan tiplerini, tek bir insandan yaratmak, kudretin ne kadar mükemmel olduğuna bir delildir. Çünkü tek bir insandan sıfatlarda ve karakter bakımından birbirinden farklı bireyler meydana gelir. Bu bireyler arasında beyaz, siyah, esmer, güzel, çirkin, uzun veya kısa tipler olabiliyor. Bu durum hür ve irâde sahibi bir yaratıcıyı gösterir.²⁰⁰

Hepimizin Âdem ile Havva’nın çocukları olma durumumuz, bir makinadan çıkan aynı özelliklere sahip bir şekilde yapılmış iki ürüne benzer. Hiç aynı madde ve değerde olanlar birbirlerine üstün olabilirler mi? Şurası bir gerçek ki bütün insanlar ataları Âdem ile Havva’ya dayanıyor. Irk ve soy ayrılıkları aslında hiç büyütülmemesi gerekir. Çünkü herkes aynı soyun evlatlarıdır. Onlar arasındaki farklılıklar ise öz kardeşler arasındaki farklılıklar gibi yorumlanmalıdır. Allah’ın ahirette insanlara neseplerini, ırklarını sormayacak olması da babalardan ve atalardan gelen itibar ve şerefın ahirette fayda vermeyeceğine işaret eder. Allah katında faydasızsa, bu konuda Allah’a inananların bu nesebin faydasızlığını kabul etmeleri gerekir. Peygamberimiz de insanların ırkçı özelliklerini yansıtan suretlerine, biçimlerine, görüntülerine bakmadı ve buna bir değer de atfetmedi. Çünkü O, Müslümanlar arasında ayrımcılık yapmadı, herkese aynı hukuku uyguladı. Herkesin kanlarını eşit saydı. Tüm Müslümanlara namaz kıldırdı. Irkı ne olursa olsun cami herkesindi. Bütün Müslümanlar aynı farzları yapmaya ve aynı yasaklardan kaçınmaya çağrıldılar. Herkese vaad edilen mükâfat

¹⁹⁷ Nar, *İslam’da Irkçılık*, 115-122.

¹⁹⁸ en-Nisâ 4/1.

¹⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru mukâtil b. Süleymân*, 1/355; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 27/513; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 3/333.

²⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/164.

Cennetti. Peygamberimiz sadece bir ırka değil herkese rahmet olarak gönderildi. Resûlullah suretlerine ve ırklarına bakmadan kendi ırkına, hatta kendi akrabalarına karşı savaştı. İrkla, kabile ile övünmeyi yasakladı.²⁰¹

Allah'ı Teâla ilk insanı topraktan yarattı. Nitekim âyeti kerîmede Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: “O’nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz.”²⁰²

Nesebin, hem örfen, hem de şer’ân bir itibar ve kıymeti vardır. Büyük birey geldiğinde, artık önemsizlere itibar edilmez. Bu, maddeten de, şer’an da, örfen de böyledir. Maddeten böyle oluşu, mesela yıldızların güneş doğarken görülmeyişleri gibidir. Yine mesela sineğin kanadının bir vızıltısı var. Ama güçlü bir gök gürültüsü esnasında duyulmaz. Bunun örfen böyle oluşu da, mesela padişah ile birlikte bir yere gelen kimsenin fazla itibar ve iltifata sahip olmaması gibidir. Buna göre bu husus şeriatı da böyledir. Çünkü İslam dini geldiğinde, artık orada hiçbir bireyin kıymeti kalmadığı gibi, ne nesebin ne zenginliğin kıymeti kalır.²⁰³

2.1.3.2. Soy ve İrk Farklılığının Tanışmaya ve Yardımlaşmaya Vesile Olması

İnsanların farklı soy ve milletlere ayrılmış olması, bu durum herhangi bir millet ve ırk için ayrıcalık olarak görülemez. İnsanlık tarihinde büyük işler yapan milletler ile bu imkânı bulamayanlar arasında yaratılış açısından herhangi bir fark yoktur.²⁰⁴ İslâm’ın kitabı Kur’an, ırkların varlığını ilahi bir yaratılış olarak görüp, ırk farklılığını bir hikmete dayandırmaktadır. Bu hikmet ise, ırkların ve milletlerin tanışmalarıdır.²⁰⁵ Allah, bir anadan bir babadan geldiğimizi haber vermekle, insanlar arasındaki eşitliği, kimsenin kimse üzerinde, nesep bakımından, üstünlüğü olamayacağını bildiriyor.²⁰⁶

Bu konu ile ilgili olarak Yüce Rabbimiz şöyle buyuruyor: “Tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık.”²⁰⁷

Arapçada teârûf kelimesi, birbirini tanımak, bilmek, anlamak anlamında olduğu gibi karşılıklı yükselmek anlamına da geliyor.²⁰⁸ Allah “Kavim ve kabilelere ayırdık” cümlesi ile; Sizi bir asla mensup büyük tabakalara ve onun altında bulunan taifelere ayırdığını

²⁰¹ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze İrkçılık*, 206-207.

²⁰² er-Rûm 30/20.

²⁰³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/137.

²⁰⁴ Kanarya, “Hadislerde Asabiyetin Reddi”, 836.

²⁰⁵ Said Hatipoğlu, “İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (1979), 127.

²⁰⁶ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Yakın Tarihimizde İrkçılık* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 57.

²⁰⁷ el-Hucurât 49/13.

²⁰⁸ Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, 127.

kastediyor²⁰⁹ Çünkü âyet metnindeki “şuub”, aynı asla mensup büyük topluluktur. Kabileler bunun altında yer alır. Kabilenin de buna benzer boy ve alt birimleri vardır.²¹⁰

Allah bu âyette insanları taife taife, kabile kabile, millet millet yaratmaktaki hikmeti; insanların birbirlerinin nesebini bilmeleri, birbirlerini kolayca tanıyıp yardımcı olmaları ve toplumsal hayatta güzel ilişkiler kurmaları içindir. Yoksa Allah başkalarına karşı atalarla ve ırklarla övünülsün ve nesep bakımından başkalarına üstünlük ve farklılık taslansın diye yapmamıştır.²¹¹

İslam insanların akrabalarını bilip tanımalarını ister. Nitekim Ebû Hureyre’den nakledildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Akrabalık ilişkilerinizi sürdürürebilmeniz için neseplerinizi tanıyın. Çünkü akrabalık bağlarının canlı tutulması ailede sevgiyi güçlendirir, malı arttırır ve ömrü uzatır.*”²¹² Bu hadis, kişinin yakın akrabalarını ve nesebini tanıyıp onlara yardım elini uzatmasını ve iyilikte bulunmasını istemektedir. Nesebin öğrenilmesi de aynı zamanda menduptur.²¹³ İslam bir taraftan bölünmeye ve çatışmaya sebep olan “soy davası gütmeyi” yasaklarken öte yandan sosyal yardımlaşmaya ve dayanışmaya yol açan “soyunu bilmeye” de teşvik eder.

Allah’ın “Sizi yarattık, sizi kıldık” ifadeleri, böbürlenmenin caiz olmadığına bir işaretidir. Çünkü farklı boy ve kabilelere ayrılma insanların çabası sayesinde olmamıştır. Bunu yapan Allah’tır. O halde, insanın hiçbir müdahalesinin olmadığı bir durumla da başkalarına karşı övünmemesi gerekir.²¹⁴

Âyetin işaret ettiği teâruf konusuna şöyle bir benzetme yapılmaktadır: Nasıl ki büyük bir ordu firkalara, firkalar alaylara, alaylar taburlara, bölüklere taksim edilir. Ta ki; her grubun farklı ve çeşitli münasebeti ve o münasebete göre görevleri vardır. Ordunun fertleri yardımlaşma esası içinde topluma ait vazifelerini yerine getirip halkı düşmandan korurlar. Yoksa tefrik ve taksim birbirlerine karşı rekabet edip düşmanlık etmek için değildir. Aynı şekilde Müslümanların toplum hayatı büyük bir ordu gibidir. Kavim ve kabileler şeklinde yaratılıştaki taksim edilmişlerdir. Fakat bu taksimin yanında pek çok noktaları aynıdır: yaratıcıları bir, Rezzakları bir, kitapları bir, Peygamberleri bir, vatanları bir... İşte bu kadar çok ortak nokta, kardeşliği, muhabbeti ve birliği gerektiriyor. Netice olarak, kavim ve

²⁰⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 7/3456.

²¹⁰ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/137;

²¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/585; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 24/404; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 7/3456.

²¹² Tirmizî, “Bir”, 49 (No. 1979).

²¹³ Muhammed Abdurrahman bin Abdurrahim el-Mübârekfûrî, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi câmi’i’l-Tirmizî*, (by: Daru’l-Fikr, ts.), 6/113.

²¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/138.

kabilelere taksim, âyetin ilan ettiği gibi tanışmak ve yardımlaşmak içindir; inkâr veya düşmanlık için değildir.²¹⁵

İslâm dünyası da aynı şekilde tamamıyla bir ordu gibidir. Onun da kendi içinde farklı milletleri, milletler içinde ırkları, ırklar içinde kabileleri, onun içinde de aşiretleri, aileleri vardır. İslam’a mensup olanlar görünürde kısımlara ayrılmışlarsa da aslında hepsi bir bütünün bir parçası olup, birdirler.²¹⁶

Bu bağlamda nasıl ki ordudaki her bireyin farklı bir görevi varsa, her kavmin de insanlık ailesi içerisinde bir vazifesi vardır. Bu ise diğer kavim ve topluluklarla tanışma ve yardımlaşmadır. Değişik ırklara mensup olarak yaratılmış olmak, tanışmaya ve yardımlaşmaya vesile olacak olan bağıdır. İnatlaşmaya ve düşmanlığa vesile kılmak ise, ırkçılığın yansımalarıdır.²¹⁷

İrkların ve renklerin farklı olması, ordudaki askerlerin giymiş oldukları üniformalarının farklılığına benzer. Aynı şekilde İnsanlar farklı renklerde elbise giyindikleri gibi, Yüce Allah da ırkların derilerini farklı renklerde yaratmıştır. Nitekim âyette belirtildiği gibi hepsi de Allah’ın yaratması, boyası ve sibğasıdır.²¹⁸ Mesela yeryüzünde çok çeşitli renk ve dillerde ırklar, kavimler, milletler ve uluslar yaşamaktadırlar. Bütün bunların hepsi bir bahçedeki rengârenk çiçekler gibi güzellikler saçmaktadırlar. Bu bütün şekil, biçim, renk ve karakterdeki insanlar bir teke indirgenecek olsaydı o zaman büyük bir zevksizlik ve sıradanlık ortaya çıkardı.

Kur’ân-ı Kerîm, ırkların, dünyaya nasıl geldilerse öyle gidecekleri şeklinde bir cebriyeciliğe asla yer vermiyor. Kast sistemi gibi bir sınıf değişmezliğine işaret edebilecek hiçbir hüküm içermemektedir. Bu bakımdan İslâm’da üstün kavim, üstün ırk gibi bir iddiaya yer yoktur. Bilakis Kur’an-ı Kerîm, toplumların dünyada iken iyilik veya kötülük yapmakla sıfat değiştirmesini mümkün görmektedir.²¹⁹ “Bir kavim kendilerini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez”²²⁰. Bundan dolayı kötü olan bir kavim, aslında tam tersi bir durumda olabilir: “Ey iman edenler, bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; Zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler...”²²¹

Allah dileseydi insanları tek bir ırktan, renkten, dilden ve dinden olarak da yaratabilirdi. Fakat Allah böyle dilememiş, insana irade vermiş, onu zenginleştirmiş,

²¹⁵ Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1998), 364.

²¹⁶ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 22.

²¹⁷ M.Arif Koçer, *İslam’da Irkçılık Yasağı* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2012), 46.

²¹⁸ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 22.

²¹⁹ Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, 127.

²²⁰ er-Ra’d 13/11.

²²¹ el-Hucurât 49/11.

seçeneklerini arttırmıştır. Bir başka açıdan düşündüğümüzde hiç şüphesiz bu değişik ve farklı ırklar, Allah'ın kudretinin, iradesinin, ilminin ve azametinin birer işaretidirler. Bütün bu ırklar barış ve mutluluk içinde birlikte yaşamının kanun ve kurallarını da Allah Teâla'dan almışlardır.²²²

Milletler, toplumlar, ümmetler, fertler, siyasi, biyolojik, kültürel, coğrafi sebeplerle birbirinden farklı bir yapıya sahip olurlar. Bu farklılıkların birer neticesi olarak insanlar farklı kimlik sahibi olur ve bu kimlikle tanınır ve tanışılır. Ayrıca her insan kendi özelliğini, kendi farklılığını bir övünme ve gurur vesilesi yapar. Âyeti kerime bu farklı yaratılmanın tanınma ve tanışma hikmetini onaylıyor; ancak farklı bir etnik gruba mensup olmanın üstünlük ve değer olarak kullanılmasını da reddediyor.²²³

Bu âyette önemli olan birkaç husus vardır: Birinci husus: insanları şu kabileden, şu milletten, şu sülaleden yaratan Allah'tır. Şayet bir ırkın veya milletin başka bir ırka veya millete üstünlüğü olmuş olsaydı, bunu onda yaratan o beşer değil, Allah'tır. İşte bu açıdan eğer insan bu durumla övünmek, yücelmek istiyorsa, ırkını ve kendisini değil Allah'ı övmeli, bunu Allah'a isnat etmelidir. Kişi kendi iradesi ile gerçekleşmeyen bu durumu kendisine isnat edip, kendi yapmış gibi onunla övünmesi ve kendisine mal etmesi de mantıken yanlıştır. İkinci husus: insanın bir ırktan veya milletten olması, şu ana babadan, şu yerde ve şu zamanda dünyaya gelmesi ıztırari kader olarak değerlendirilir. Şöyle ki az önce değindiğimiz durumlar insanın iradesi dışındadır. İnsanlar hangi kabileden, ırktan olacaklarına, nerede ve ne zaman dünyaya geleceklerine kendileri bilemezler ve karar veremezler. Bundan dolayı insan bu gibi şeyler için de sorumlu tutulup hesaba çekilmeyecektir. Üçüncü husus ise ıztırari kaderde bir iyilik ve kötülük varsa bunun sorumlusu Allah'tır. Oysa Allah'ın insanı filan aileden, filan ırktan ve filan zamanda, siyah veya beyaz yaratması bir kusur, ayıp sayılmaz. Zaten Allah bütün kusurlardan uzak olduğu için, bir insanı şu veya bu ırktan yarattığından dolayı başkaları tarafından suçlanamaz.²²⁴

2.1.3.3. Üstünlüğün Nesepte Değil, Takvâda Olması

Bu konuda Allah, Hucurât süresindeki on üçüncü âyetin sonunda şöyle buyuruyor:

*“Allah katında en değerli olanınız en takvalı olanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*²²⁵

²²² Nar, *İslam'da Irkçılık*, 25.

²²³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/97.

²²⁴ Sarıcık, *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 24-25.

²²⁵ el-Hucurât 49/13.

Bu âyetin son kısmında geçen takva kelimesi, lügatte muhafaza etmek, korunmak, hürmet etmek, saygı göstermek, itaat etmek, çekinmek, korkmak manalarındaki vikaye mastarından türemiştir.²²⁶

Takva kelimesi ve diğer türevleri Kur'ân'da iki yüz seksen beş yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde takva kelimesi bazen lügat, bazen de Allah'ın emirlerine yapışıp yasakladıklarından kaçınarak onun azabından korunma anlamında kullanılmıştır.²²⁷

Takva kelimesi terim olarak bireyin kendisini iman ve sâlih amelle gûnahtan, çirkinliklerden ve Cehennem azabından koruması anlamına gelir. Takva şu anlama da gelmektedir: Kişinin iman ile ibadeti vesile kılıp Allah'ın rızasına ulaşmasıdır.²²⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde takva ile hak olmayan inanç ile batıl davranışların terk edilmesi kastedilmiştir.²²⁹

Genellikle takva kelimesine “Allah'tan korkun” şeklindeki mana verilmiştir. Takva kelimesi, korku anlamını barındırmakla birlikte bu korkunç ve tehlikeli olan bir şeyden çekinmeyi değil; dostun sevgisinden mahrum kalma endişesini, seven kişinin sevdiğinin kalbini incitmekten çekinmesini, bireyin Allah'a karşı saygı ve sorumluluk duyma duyarlılığını ve hassasiyetini ifade eder. Bundan dolayı takva kavramının karşılığı olarak “Allah'a karşı sorumluluk bilinci” ifadesi kavramın içeriğine daha uygundur. Ayrıca Takva ve türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de çokça zikredilmesi, takvanın fazileti ile ilgili olup takvanın İslâm'daki önemini açıkça göstermektedir.²³⁰

İnsanın elde ettiği mülkü ve doğuştan gelen soy sopu, iyi amellere vesile kılınırsa kişiye faydası olur. Aksi halde bunlar iyiliklerden soyutlanırsa faydası olmadığı gibi zararı da olur. Nitekim Nuh ve Lut (a.s)'ın evleri peygamber evi olduğu halde karıları Allah'ın katında en değerli olma vasfına ulaşamadılar.²³¹

Hazreti Ömer, ırk yönünden Habeşli olup Kureyşten olmayan, rengi siyah olan, yabancı olan, azatlı köle olup ve ekonomik yönden fakir olan Bilal gibi tüm olumsuzlukların bir araya geldiği bu zat için “Bilal efendimizdir” diyerek insanların eşitliği ve üstünlüğünün

²²⁶ İbn Manzûr, “v-k-y”, 6/4901-4903.

²²⁷ Süleyman Uludağ, “Takva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

²²⁸ Mehmet Çalışkan, “Hucurât Süresi Bağlamında Takva”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Kasım 2017), 93.

²²⁹ el-Bakara 2/103; el-Araf 7/96.

²³⁰ Uludağ, “Takva”, 39/484; Çalışkan, “Hucurât Süresi Bağlamında Takva”, 95.

²³¹ Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri* (İstanbul: Fecr Yayınları, 1999), 310.

ancak Allah’a karşı sorumluluğu yerine getirme olduğu noktasında en üst vurguyu yapmaktadır.²³²

Peygamber Efendimiz bu konuda Ebu Hureyre’den gelen rivayette şöyle buyurmaktadır “*İnsanların en üstünü kimdir? diye sorulunca Peygamber efendimiz (s.a.v) Allah’tan en çok sakınanlardır.*”²³³ buyurmaktadır. Hadiste geçen “ekrem” kelimesi “en şerefli” demektir. Çünkü Allah’tan gereği gibi sakınan bu şerefe, bu yüceliğe nail olur.²³⁴ Nitekim farklı bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “*İnsanların en şerefliisi olmak her kimi sevindirirse Allah’a karşı gelmekten sakınsın*”²³⁵

Başka bir rivayette ise Semure (r.a.)’dan rivayetle Resûlullah şöyle buyurdu “*Haseb, servet ve soyluluk takvâdadır.*”²³⁶ Hadiste geçen “haseb” kelimesi, kişinin kendisinin veya atalarının başarısı, kahramanlıkları ve asil davranışları anlamına gelir. “kerem” den kast edilen ise kişinin bütün hayır ve faziletleri barındırması demektir.²³⁷ Takvalı olan kişi takvası sayesinde hem dünyada hem Allah katında başarıya ve hayra ulaşır.

Peygamber efendimiz ümmetinde muttaki olan müminleri ehl-i beytinden saymış, onları yakın dostlar olarak kabul etmiştir. Müslüman kişi, ister Arap kavminden isterse Arap olmayan kavimden olsun hangi ırk, millet ve dilden olursa olsun muttaki bir mümin ise Resûlullah onu kendi yakın dostu saymıştır. Nitekim Abdullah ibn Ömer’den yapılan rivayete göre Peygamber Efendimiz, “*Gerçekten benim dostlarım muttakilerdir.*”²³⁸ buyurdu.

Şu hâlde itibar, üstünlük, değer ve asalet, ırkta değil Allah’a karşı sorumluluğu yerine getirmededir. Yani insanoğlunun değeri, bağlı olduğu ırkından değil, işlerinden ve yaptıklarına göre değerlendirilir. Asalet, büyüklük, yükseklik, şeref ırkta değil takvâdadır ve Allah’ın yasaklarından kaçınıp emirlerine yapışmadadır. Yine bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de “*Ve eğer mümin iseniz en üstün sizlersiniz*”²³⁹ buyrulur. Âyet üstünlüğü ırka ve soya değil, kişinin ameline ve imanına bağlar. Allah, kadın ve erkek olsun fark etmeksizin ve ırkını nazara almaksızın herhangi bir kimsenin iyi amelini boşa çıkarmayacağını da vaat etmektedir.²⁴⁰

²³² Buhârî, “Fedâilu ashâbi’n-nebi”, 23 (No.3754).

²³³ Buhari, “Kitâbu’l Enbiya”, 8 (No. 3353).

²³⁴ Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud bin Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî fi şerhi sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 2001), 15/338.

²³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sunenu ibni Mâce* thk. Halil Me’mun Şihe (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1996), 24 (No. 4217).

²³⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 24 (No. 4219); Tirmizi, “Kitâbu’t Tefsîri’l-Kur’an”, 49 (No. 3271).

²³⁷ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezi*, 9/157.

²³⁸ Ebu Davud, “Kitâbu’l-Fiten”, 1 (No. 4242).

²³⁹ Âl-i İmrân 3/139.

²⁴⁰ Âl-i İmrân 3/195.

Kıyamet günü medet umacağımız tek nokta İslâmlığımızdır.²⁴¹ Nitekim sûra üfürüldüğü gün kişiyi nesebi kurtarmayacaktır. “*Sûra üflendiğinde artık ne aralarında akrabalık bağları kalacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!*”²⁴² Aynı şekilde kabir sorgusunda insanlara ırkın nedir ve kabilen nedir? Diye bir soru yönetilmeyecektir. Ben şu ırtanım, şu kabiledenim ve şuralıyım diyenler de Cennete girmeyecektir. Ama onlara amellerinden ve işlediklerinden sorulacaktır. Demek ki insanoğlunu düşüren ve yükselten ırkı ve nesebi değil, yaptıkları ve işledikleridir. Öyleyse ırkın ve nesebin hiçbir yükseltici ve alçaltıcı özelliği yoktur. Şu hâlde ırka müspet ve menfi bir değer atfetmek yanlıştır ve yersizdir.²⁴³

Netice olarak bu âyetten açıkça anlaşılacağı üzere ilk atamız olan Hz. Âdem ve Havva’dan çoğalan insanlar, yeryüzünde çeşitli renk ve dilde topluluklar oluşturmuşlardır. Farklılık gösteren bu toplumların temel sebebi birbirlerini tanımaları ve anlaşım kaynaşmalarıdır. Yani soyla sople övünmek yerine, birleşim bütünleşmek öngörölmüştür. Şayet bunlar arasında bir üstünlük varsa, o da insanlar katında değil, Allah katındadır ve o da takvâ ileidir. Çünkü bu dünyada insanların peşinden gidip yüce saydıkları başta ırkları olmak üzere her şey yüceliğini Allah katında kaybeder. Böylece değerli kabul edilen her şey kaybeder, değeri düşer ve tek ölçü olan takvâ yükselir. Böylelikle kişi hangi ırtan, soydan, renk ve dilden olursa olsun Allah katında en üstün olanın iman ile salih ameli birleştiren muttaki müminler olduğı gerçeğı inkâr edilemez.

2.1.4. İman Kardeşliği

Kardeş denilince, akla aynı ebeveynden dünyaya gelen kişiler akla gelir. Bu soy kardeşliğinden farklı olarak bir de aynı dini görüşe sahip olanların oluşturduğu akîde kardeşliği söz konusudur.²⁴⁴ İnsanlar; fitratları gereğı içinde bulundukları dünyada kendisinden her an yardım ve destek gördüğü ailesini ve akrabalarını her şeyden üstün tutmak isteyebilir. Bundan kaynaklı herhangi bir kişi, beşeri ilişkilerde ortaya çıkan tartışmalara sırf soy ve kan bağından dolayı hatalı ve haksız olmasına rağmen kendi yakın akrabasına taraf olabiliyor. İslâm dini, bu düşünceyi frenlemek ve hakkaniyeti ikame etmek için aile bağı yerine İslâm kardeşliğini esas almıştır.²⁴⁵

Allah resulü, asabiyet ruhundan kaynaklanan ve Arap toplumları arasında yüz yıllar boyu devam eden mücadelelerin, kabile savaşlarının ve kan davalarının yerine İslam

²⁴¹ Koçer, *İslam’da İrkçılık Yasağı*, 31.

²⁴² el-Mu’minûn 23/101.

²⁴³ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze İrkçılık*, 27.

²⁴⁴ Nar, *İslam’da İrkçılık*, 174.

²⁴⁵ Bingöl, “Kur’an’ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı”, 888.

kardeşliğini tesis etmek için büyük çaba göstermiştir. Bunu gerçekleştirmek için de inanç duygusunun soy, kabile ve ırk gibi özelliklerin üstünde olduğunu vurgulayarak, dinin bütünleştirici ve birleştirici özelliğini öne çıkarmıştır.²⁴⁶ Kan kardeşleri nasıl ki dünya hayatlarının sebebi ve vücudu olan asla yani babaya müntesip oldukları gibi, Mü'minlerin hepsi de bir asla müntesiptir. Bu asıl da ebedi hayatı kazandıran imandır.²⁴⁷ Nitekim Yüce Rabbimiz İslam çatısı altında bir araya gelenlerin kardeş olduğunu şöyle dile getirmektedir: “Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki esirgenesiniz.”²⁴⁸ Yani bütün mü'minler Allah’a ve resulüne iman edip, tevhid bayrağı altında toplandıklarından dolayı bir ana ve bir babadan doğmuş kardeş gibidirler.²⁴⁹ Allah’u Teâlâ, mü'minler arasında işi pekiştirmek ve Müslümanlar arasında olan bağın, tıpkı nesep açısından kardeş olanlar arasındaki gibi olduğuna ve İslâm’ın adeta bir baba gibi olduğuna işaret ediyor. İslâmiyet’ten ötürü meydana gelen kardeşliğin, nesep açısından olan kardeşlikten daha ileri olduğunu beyan ediyor.²⁵⁰

İslâm dini, “Mü'minler kardeşler” ayetiyle asabiyetin temeli olan dil ve kan birliği esasına dayalı eski zihniyeti ortadan kaldırarak, onun yerine, inanç ve din birliği üzerine kurulu bir cemiyet meydana getirmektedir.²⁵¹ Zaten ırk tutkunluğunun şer’i yasaklardan olmasının sebebi, dünyadaki gayelerin en yükseği olan Müslümanlar birliğini vücuda getirmek içindir.²⁵²

Kur’ân-ı Kerîm, kan bağından ziyade iman bağının dikkate alınması fikrini ele alır. Nitekim tufan sırasında Hz. Nuh’un oğlu, babasının peygamberliğini inkâr ederek gemiye binmeyi reddedince, Hz. Nuh (a.s) da Cenâb-ı Hakk’a: “*Ey Rabbim, benim oğlum da şüphesiz benim ailemdendir...*” diyerek oğlunun kurtulmasını talep eder. Cenâb-ı Hakk kendisine: “*Ey Nûh, o kat’iyyen senin ailenden değildir. Çünkü onun işlediği, sâlih olmayan (kötü) bir iştir*”²⁵³ cevabını vererek, kötü bir iş üzere olanların müminlerce bağra basılmaması gerektiğini söyler.

Dünyada insanlar arasında sahip çıkma, sevgi, şefkat ve merhamet duygusunun kaynağı olan kan bağı, her şeyin hesabının verileceği mahşer gününde tamamen ortadan kalkacaktır. “*Sûr’a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak,*

²⁴⁶ Özağar, Hadislerle İslam, 5/394.

²⁴⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/76; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 5/135.

²⁴⁸ el-Hucurât 49/10.

²⁴⁹ Mehmed Vehbi, *Hulâsatul beyân fî tefsîri'l-Kur'an* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 5496.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/129.

²⁵¹ Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, 126.

²⁵² Düzdâğ, *Yakın Tarihimizde Irkçılık*, 31.

²⁵³ Hûd 11/45-46.

*ne de birbirlerini arayıp soracaklardır.”*²⁵⁴ Ayette asıl ifade edilen, soy bağının tamamen yok olacağı değil de kıyamet gününün o şiddetinden dolayı dünyadaki gibi yardımlaşmanın ve yakınlarla fayda vermenin olmayacağıdır.²⁵⁵

Medine’de ilk İslâm devletini kuran Müslümanlar arasında Mekke’den gelmiş Kureyşli Muhacirler azdılar ve bu genç devletin teb’ası çeşitli kabilelerden oluşuyordu. Nesepleri karışık fakat imanları bir bu müslümanları Kur’an-ı Kerîm: “Gerçek Mü’minler” şeklinde vasıflandırmaktadır. Gerçek mü’minlik ile kavim endişesinin bir münasebeti olmadığını tescil etmektedir.²⁵⁶ Zaten İslam’ın ırk ve cins iddiasında bulunmayı yasaklamasının altında yatan asıl sebep, İslam kardeşliğini ebedi olarak muhafaza etmek gelir.²⁵⁷

İslâm, kitleler için birleştirici güç olarak ırkçılığı kabul etmez. Irkçılığın yerine toplumu birleştiren din bağını ve imandan gelen kardeşliği esas alır. Peygamberimiz döneminde Müslüman oldukları takdirde Habeşli bir köle ile Kureyşli bir efendi arasında hiçbir fark yoktu.²⁵⁸

İman kardeşliği ile ilgili olarak Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “*Müslüman, Müslümanın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz. Kim din kardeşinin bir ihtiyacının karşılarsa, Allah da onun ihtiyacını karşılar. Her kim (dünyada) bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse bu sebeple Allah ondan kıyamet gününün sıkıntısından birini giderir. Her kim (dünyada) bir Müslümanın kusurunu gizlerse, Allah da kıyamet gününde onun kusurunu gizler.*”²⁵⁹ Yani islâm konusunda kardeşirler. Burada ona zulmetmez kavramı emir manasında olan bir nefidir. Yani zulmetme demektir. Çünkü Müslümanın Müslümana zulmü haramdır.²⁶⁰ Bu hadis aynı zaman da din kardeşi ile yardımlaşmaya, güzel ilişkiler içinde olmaya ve din kardeşini gûnahtan korumaya işaret eder.²⁶¹ Çünkü Müslüman, din kardeşini içinde bulunduğu kötü durumla ve kendisine zarar veren kötü kişilerle baş başa bırakmaz. Ona yardım eder onu savunur.²⁶²

²⁵⁴ el-Mü’minûn 23/33.

²⁵⁵ Bingöl, “Kur’an’ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı”, 888.

²⁵⁶ Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, 127.

²⁵⁷ Düздаğ, *Yakın Tarihimizde Irkçılık*, 16.

²⁵⁸ Buhârî, “Ahkam”, 4 (No. 7142).

²⁵⁹ Ebû dâvud, “Edep”, 45 (No. 4893); Buhârî, “Mezâlim”, 3 (No. 2442), “İkrah”, 7 (No. 6951); Müslim, “Birr”, 58; Tirmizî, “Hudud” 3 (No.1426); Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 2/91.

²⁶⁰ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 12/405.

²⁶¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-derârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l İhya’it-Turasi’l-Arabî, 1981), 11/18.

²⁶² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethul bâri bi şerhi sahîhi buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki (Riyâd: Daru’s-Selam, 2000) 5/121.

İman kardeşliğinin en önemli özelliği, Müslümanların birbirlerine sevgi ve muhabbet ile bağlı olmasıdır. Nitekim Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor: *“Müslüman birbirlerini sevmeye, birbirlerine karşı sevgi ve merhamet göstermeye tek bir beden gibidir. O bedenin bir organı acı çektiği zaman, bedenin diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateş çekerler.”*²⁶³

Hatta Peygamber efendimiz, Müslümanların gerçek manada kâmil mümin olmalarını, birbirlerini sevmelerine bağlamıştır. *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.”*²⁶⁴

Ayet ve hadislerden anlaşılacağı üzere iman bağı ile bir araya gelenler kardeş olarak kabul edilmektedirler. Buna göre yeryüzünün neresinde yaşıyor olursa olsunlar, hangi dili konuşuyor olurlarsa olsunlar, hangi kavme mensup olurlarsa olsunlar veya hangi renge sahip olurlarsa olsunlar bütün müminler birbirlerinin kardeşleridirler.

2.1.5. Üstün Irk Anlayışının Kabul Görmemesi

Bakara suresinde Yahudi ve Hristiyanların yanlış, ırkçı bir zihniyet içinde oldukları vurgulanırken, atalarının kendilerine fayda vermeyeceği söz konusu edilir ve bu konuda şöyle buyrulur: *“Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.”*²⁶⁵

Âyette geçen “ümme” kelimesi sözlükte “yönelmek, kastetmek, imam olmak” anlamlarındaki emm (أَمَّ) kökünden türemiştir. Terim olarak ise; “kendilerine peygamber gönderilmiş topluluk, kavim, her kabilede bir grup insan, bütün iyilikleri şahsında toplamış kişi veya kendisine tabi olunan önder” gibi anlamlara gelir. Ayrıca ümmet, aynı dine inanma gibi önemli bir unsurda toplanan gruplar, topluluklar diye tanımlanır.²⁶⁶ Cemaate ümmet denilmesinin sebebi, insan grupları kendisine uyduğu ve yöneldiği içindir.²⁶⁷ Âyette geçen “tilke” kelimesi ise, daha önce yaşamış ve tamamı muvahhit olan Hz. İbrahim, Hz. Ya‘kub ve onların evlatlarından oluşan ümmete işarettir.²⁶⁸

Yahudiler, kendilerinin seçilmiş ve ayrıcalıklı bir ümmet olduklarını, bundan dolayı Allah’ın huzurunda da özel bir muameleye tâbi tutulup mükâfat göreceklere inanıyorlardı.

²⁶³ Müslim, “Birr”, 67.

²⁶⁴ Müslim, “İmân”, 93; Tirmizî, “Kıyâmet” 56 (No. 2510); İbni Mâce, “Edeb” 11 (No. 3692).

²⁶⁵ el-Bakara 2/134.

²⁶⁶ Halil İbrahim Bulut, “Ümmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/308.

²⁶⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/240.

²⁶⁸ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*, nşr. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2019), 1/135; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/333.

Bu inançlarını da şununla delillendiriyorlardı: Kendi milletlerinin İbrâhim, İshak, Ya‘kub gibi peygamberlerin soyundan geldiğine dayandırıyorlardı. Bu sebeple âyette zikredilen peygamberlerle onların ümmetlerinin gelip geçtiği, onların yaptıklarının ve bunların sonuçlarının sadece kendilerini bağladığı, her insanın yalnızca kendi amelinden sorumlu olacağı; bundan dolayı Yahudilerin atalarıyla övünmelerinin boş bir kuruntu olduğunu bu davranışı terk ederek kurtuluşun yolunu kendi amelleriyle aramaları gerektiğini ifade buyurulmakta; bu suretle sorumluluğun şahsiliği ilkesi de ortaya konmuş bulunmaktadır. “Üstün ırk”, “imtiyazlı ümmet” gibi görüşler ve iddialar da reddedilmiştir.²⁶⁹

Âyete göre, öncekiler iyilik yapıp sevap elde ettikleri halde, sonradan gelenler onlara benzemeyip, onların yolundan gitmeyip kötülük yaparlarsa sırf onların soyundan, nesebinden geldiklerinden dolayı onların kazandıklarından faydalanamazlar. Yine bunun gibi, öncekiler kötü ve fena şeyler yapmışlarsa, sonrakiler de onlara uymamışsa, onların yaptığı kötülüğün cezası da sadece onları bağlar. Sizden hesabı sorulacak olan şey sadece kendi amelleriniz ve yaptıklarınızdır. O halde kendinizden öncekilerin iyi amelleriyle övünmeyin. Siz de onlar gibi iyi ameller yapmaya bakın. Ayrıca önceki atalarınız hatalar yapmış ise ondan dolayı da kendinizi üzmezin, siz onlara tabi olmayıp hak yoluna gidin. İyi insanların evlatları ve mensupları onlara uyup, onlar gibi iyi ameller yapmazlarsa, kuru bir nesep ve mensubiyet iddiasıyla kendilerini sorumluluktan kurtaramazlar.²⁷⁰

İrinin aslı da saf sudur. Temiz bir soydan olmanın kişiye bir yararı yoktur. Çocuklar dünyada babaları ile ne kadar övünseler de, sûra üfürüldüğü gün, artık orada ne soyun, ne de bununla övünmenin bir anlamı olmayacaktır. Çünkü bu gibi şeylerle övünmek, adeta başkasının eşyasıyla övünmek gibidir.²⁷¹

Bu âyette Allah, Yahudilere ataları ile övünmenin kendilerine fayda vermediğini beyan ediyor. Ayrıca âyet yalnızca nesebin ahirette fayda vermeyeceğini anlattığı gibi; hakikatte bir değeri olmayan nesep bağıyla iftihar etmenin ve övünmenin de yanlış olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.6. İyilerle Akraba Olmanın Kişiye Fayda Vermeyecek Olması

İyilerle akraba olmanın kişiye fayda vermeyeceğine dair Peygamberimiz kızı Fatıma’ya dünyalık olarak istediği her şeyi verebileceğini, ancak ahirette babası olmasına rağmen kendisini azaptan kurtaramayacağını söyler.²⁷² Çünkü Peygamberimiz, en yakını olan

²⁶⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/216.

²⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 1/420.

²⁷¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/240.

²⁷² Buhârî, “Vesâyâ”, 11 (No. 2753); Müslim, “İman”, 348.

kızı Fatıma bile olsa kendisine bel bağlamasını istemiyor.²⁷³ Bu da göstermektedir ki kişinin atası peygamber olsa bile, kişiyi mahşerde sadece ameli kurtaracaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu durumla ilgili olarak asrısaaet öncesi döneme ait birçok örnek yer almaktadır. Bizde burada birkaç tanesine yer vereceğiz.

2.1.6.1. Habil ile Kabil

Kur’ân-ı Kerîm’de isimleri zikredilmeksizin Hz. Âdem’in iki oğlundan bahsedilir. Bu iki oğlu Allah’a kurban adarlar. Bunlardan Habil’in adadığı kurbanı kabul edilip, Kabil’in kurbanı kabul edilmeyince, Kabil kıskançlıkla kardeşini öldürür. Allah tarafından bir karga gönderilir, bu karga yeri kazarak Kabil’e Habil’in cesedini nasıl ortadan kaldıracağını gösterir. Konu ile ilgili olan âyetler şöyledir:

*“Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur. Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.”*²⁷⁴

İşte burada konumuz açısından önemli olan nokta şudur: Kabil’in bir peygamber olan Hz. Âdem’in soyundan gelmesi ve aynı kanı taşıması onu lanetten ve cezadan kurtaramadı. Çünkü mahşerde kişiyi soyu değil iman ve ameli kurtaracaktır. Hiç kimse soyu ile değerlendirilmeyecektir. Eğer aksi olsaydı Peygamber olan Hz. Adem kendi kanından ve soyundan olan oğlunu cezadan ve lanetten kurtarırdı.

2.1.6.2. Hz. Nuh ve Oğlu

Kur’ân-ı Kerîm, Nuh’un (a.s.) sadece peygamberlik dönemini anlatmaktadır. Bundan dolayı Kur’ân’da Hz. Nuh hakkındaki bilgiler, tebliğ görevi, kavminin kendisine aşırı kin ve düşmanlığı, tufan ile cezalandırılmaları, kendisine iman edenlerin ise kurtulması konuları ile sınırlıdır.²⁷⁵ Nitekim Nuh (a.s) Kur’ân-ı Kerîm’de kavmini taptıkları putlardan vazgeçirip

²⁷³ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim* (b.y: Muessesetu Kurtuba, 1994), 3/97.

²⁷⁴ el-Mâide 5/27-30.

²⁷⁵ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018), 112.

yalnızca Allah’a kulluğa davet eder. Şayet Allah’a ortak koştukları putları terk etmezlerse şiddetli bir azaba uğratılacaklarını da kendilerine hatırlatır.²⁷⁶

Hız. Nuh insanlardan istediğı karşılığı göremedi. Daha işin başlarında şiddetli ve sert bir muhalefetle karşılaştı. Muhataplarına, Allah’a inanmamaları durumunda korkunç bir azabın kendilerini yakalayacağını bildiriyordu. Nitekim kavmi onu dinlemedi. Küfrün elebaşları, iman etmedikleri gibi diğer insanları da Hız. Nuh’tan uzaklaştırmaya çalıştılar. Hatta Hız. Nuh’a inananlara da kötülükler yapmaya başladılar. Diğer peygamberler gibi Hız. Nuh da kavminden eziyet ve işkence görmüştür. Bunun üzerine Hız. Nuh kavmine beddua eder.²⁷⁷ Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçer: “Nûh “Rabbim” dedi, “Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler. Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.”²⁷⁸

Allah Teâla Nuh’un duasını kabul eder. Hız. Nuh’a bir gemi yapmasını emreder. Hız. Nuh da geminin yapımını tamamlar. Allah, kendisine iman etmeyen eşi ve bir oğlu hariç iman eden yakın akrabalarını ve az sayıdaki diğer müminleri de gemiye almasını emreder.²⁷⁹ Tufanın başlangıcı esnasında Hız. Nuh bu oğlunu hatırlar, babalık şefkati ile onu gemiye tekrar çağırır. Ancak oğlu bu hassas anında dahi buna kulak asmaz ve küfrün de direnir. Bir süre sonra dalgalar arasında oğlu da diğerleri gibi boğulup gider.²⁸⁰

Daha sonra Nûh (a.s) oğlu için rabbine seslenir: “Nuh Rabbine seslendi: “Rabbim! Oğlum benim ailemdendi. Doğrusu Senin vadin haktır. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin. dedi.”²⁸¹ Allah ise Nûh (a.s)’a şöyle cevap verir: “Allah, Ey Nûh! O, asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim. dedi.”²⁸²

“O senin ailenden değildir.” Âyeti ile kastedilen: Benim kendilerini kurtarmayı vaad ettiğim aile halkından değildir. O senin dinine mensup kimselerden ve aranızda velayet dostluk, yardımlaşma, dayanışma bağı bulunan kimselerden değildir.²⁸³ Dini karabet yani yakınlık, nesep yani soy yakınlığından daha üstün ve daha baskındır, burada bu gerçek bildirilmektedir. Çünkü senin dini bakımdan en yakının, soyundan biri olmasa da inancın

²⁷⁶ Hûd 11/25-26.

²⁷⁷ Nar, İslam’da Irkçılık, 283.

²⁷⁸ Nûh 71/26-28.

²⁷⁹ Hûd 11/40.

²⁸⁰ Hûd 11/42.

²⁸¹ Hûd 11/45.

²⁸² Hûd 11/46.

²⁸³ Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi ’l-Kur’ân, 11/134.

bakımından sana bağlı ve seninle beraber olandır. Senin dininden olmayana gelince bu, senin en yakın akrabın, kendi öz soyundan bile olsa, o senden en uzak olan kimsedir ve dinin açısından seninle bir yakınlığı kalmamıştır.²⁸⁴ Bundan dolayı ilimsiz ve amelsiz olarak sırf nesep bağıllığının herhangi bir faydası yoktur.²⁸⁵ Bu da, din bağının hüküm itibarıyla, nesep bağının hükmünden daha güçlü olduğunun delilidir.²⁸⁶

Bu âyetlerden de anlaşılmaktadır ki insanlar arasındaki yakınlığın ve birlikteliğin sebebi nesep birliği değil din birliğidir. Kâfirlerle mü'minlerin ırk bakımından olan akrabalığının bile Allah katında bir değeri yoktur. Hz. Nuh'un oğlu babasına iman etmediği için, Allah Teâla onu Hz. Nuh'un ailesinden saymamıştır. Burada din bağının nesep bağından daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Şöyle ki bir kimse peygamber akrabası olsa bile iman etmediği sürece kurtulamaz. Bunun için Allah Hz. Nuh'un kavmi içindeki müminleri kurtardı. Oğlunu ise kâfirlerle beraber helak etti. Sonuç olarak hiçbir kimse babası sebebiyle, oğlu sebebiyle ve ırkı sebebiyle kurtulamayacaktır. Herkes kendi iman ve ameliyle kurtulabilecektir.

2.1.6.3. Hz. Nûh ve Hz. Lut'un Eşleri

Hazreti Nuh'un başından ikinci bir ibretlik olay daha geçmiştir. O da küfür de inat eden karısının helak olanlar arasında olmasıdır. Maalesef o da Hazreti Lut'un karısı gibi eşinin peygamberliğini inkâr etmişti. Bu iki kadın, peygamber eşi olsalar da kocalarına iman etmedikleri, hatta onlara ihanet ederek kâfirlerle birlikte çalıştıkları için helak oldular.

Kur'ân-ı Kerîm bu konuya şöyle temas eder: *“Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama onlara hainlik ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, “Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!” dendi.”*²⁸⁷

Bu âyeti kerimede Allah, Hz. Nuh ve Hz. Lût'un karılarının müminlere düşmanlığı varken aralarındaki nesep yakınlığı ve hısımlık ilişkisinin kendilerine fayda vermeyeceği durumunu misal getirmiştir.²⁸⁸ Kendileriyle o peygamberler arasında bulunan akrabalık, o peygamberlere düşman oldukları, Allah katından getirdikleri şeylerde peygamberleri inkâr edip, bu inkârda ısrar ettikleri için, kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir.²⁸⁹ Onlar,

²⁸⁴ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/64.

²⁸⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/139.

²⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/134.

²⁸⁷ et-Tahrîm 66/10.

²⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/164.

²⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/49.

peygamberlere hainlik edip iman etmediklerinden dolayı peygamberle aralarındaki evlilik bağına rağmen Peygamberler, onları Allah'ın azabından da hiçbir şekilde kurtaramayacaklardır. Çünkü inkârcının irtibatlı olduğu mümin kişi, Allah'ın bir peygamberi bile olsa, akrabasının müminlere olan düşmanlığı ve Allah ile resulünü inkâr etmesi onunla ilgi ve irtibatını kopartır ve onu yabancılardan daha yabancı hâle getirir.²⁹⁰

Özetle şunu söylemek gerekir ki: Peygamber karısı olmaları, onlara herhangi bir kazanç ve fayda sağlamadı. Bu da tek değer ölçüsünün ırk ve soy değil, iman bağı olduğunun apaçık bir örneğidir. Hz. Nuh'un ve Hz. Lut'un eşlerinin helak olması, akrabalığın iman etmeye yeterli olmadığı ve inanmadıkça bu akrabalığının hiçbir faydasının söz konusu olmayacağı gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki İslâm'da ırkçılığa dayanan bir üstünlük anlayışı yoktur. Bir ırktan olmak, bir soydan gelmek, iyi insanlarla akraba olmak, insana doğuştan bir değer kazandırmaz, bir üstünlük sağlamaz, bir ayrıcalık vesilesi olmaz. Kişi kâfir olunca, iyi kişilere, hatta peygamberlere olan yakınlığı, Allah'ın azabından kurtulması konusunda kendisine hiçbir fayda sağlamaz. Nitekim Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşleri de bir peygamber hanımı olmalarına rağmen bu yakınlık kendilerine fayda vermemiştir.²⁹¹

2.1.7. Dil Farklılığının Allah'ın Varlığının Bir Hikmeti Olması

Arapça, Acemce, Türkçe ve Rumca gibi farklı lügatler, ağızdaki dil sayesinde ortaya çıkar. Renklerin farklılığı ise beyaz, siyah ve kırmızı tenlilik gibi bunlar da suretlerde ortaya çıkar. Her insanda bu farklılık söz konusudur. Bütün bunlar ne nutfenin yaptığı bir iştir, ne de anne babanın. Bunların tamamını yapan yüce Allahtır. Bu durum da her şeyi tedbir eden mutlak yaratıcının varlığının en açık bir delilidir.²⁹²

Nitekim âyeti kerimede Allah şöyle buyuruyor: *“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”*²⁹³

Konuşulan dilleri ve vücut renklerini farklı yaratması, Allah'ın varlığını, birliğini, kuvvet ve kudretini gösteren delillerindendir.²⁹⁴ Çünkü diller, yaratılış bakımından farklı değildir. Fakat konuşulan diller bunlarla konuşma bakımından farklılaşmaktadır. Öyle ki dillerle konuşma ve seslenmede hiçbir durumda bir benzerlik yoktur. Hâlbuki yaratılışları itibarıyla dil organları birdir, farklı değillerdir.²⁹⁵

²⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/164.

²⁹¹ Nar, *İslam'da Irkçılık*, 291-293.

²⁹² Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 16/413.

²⁹³ er-Rûm 30/22.

²⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/542.

²⁹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. (Beyrut: Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, 2005), 8/262.

Farklı dillerin konuşulmuş olması Allah'ın varlığının bir delilidir. Bu farklılığı yaratan da Allah'tır. Herhangi bir dilin başka bir dile karşı üstünlüğü yoktur.

2.2. SÜNNETE GÖRE ASABİYET

2.2.1. İslam'da Soy ve Neseple Övünme

İrkçilik düşüncesinin doğuşunda ve gelişiminde en önemli etken, neseple övünme ve atalara bağlı olma inancıdır. Câhiliye döneminde Arap yarımadasındaki müşrikler böyle bir düşünce içine girmişlerdi. İslâm'ın gelişi ile birlikte İslâm ırkçılıkla büyük bir mücadele içine girdi ve zulmün yanında yer alan bu düşünce ile övünmeyi yasakladı.

Bilindiği üzere, insan dünyaya gelirken hangi ülkede hangi ırkta, hangi renkte yaratılmak istendiği kendisine sorulmamıştır. Bu bir imtihan olarak Allah Teâla'nın seçimidir. Bundan dolayı bir insanın soyu sopu ile övünmesi gibi, başkalarını üzecek, tahrik edecek, kızdıracak biçimde atalarıyla övünmesi de hoş değildir.²⁹⁶

Peygamberimize göre gerçek bağlılık soy bağından ziyade getirdiği dine içtenlikle bağlanıp, iman etmek ve itaat etmekten geçmektedir. Çünkü peygamber efendimiz bir hadis-i şerifte ırk üstünlüğü düşüncesinin doğru olmadığını şu şekilde vurgulamaktadır: *“Hepiniz Âdem'in oğullarısınız, Âdem de topraktan yaratılmıştır. İnsanlar babaları ve dedeleri ile övünmekten vazgeçsinler.”*²⁹⁷

Peygamberimiz terkedilmesi zor olan adetler arasında neseple övünmeyi de saymıştır. *“Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile övünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölümlere yas tutmadır.”*²⁹⁸

Peygamber Efendimiz bütün sohbetlerinde nezaket ve güzel sözle açıklamalarda bulunduğu halde, kavmiyetçilik ve ırkçılık iddiasında bulunanlara karşı sert davranmış ve onlar için tahkir edici ifadeler kullanmıştır. Nitekim bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: *“Bir kimsenin câhiliye âdetince, kavim ve kabilesine intisap ederek, kabilesi ile bağ kurup övünerek, kabilecilik yaparak, onlarla şereflediğini duyacak olursanız ona: ‘Babanın tenasül uzvunu ısır’ deyiniz. Ve bunu açık açık söyleyerek ima ve kinayede de bulunmayınız.”*²⁹⁹

²⁹⁶ Nar, *İslam'da İrkçilik*, 641.

²⁹⁷ Tirmizî, “Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân”, 49 (No. 3270).

²⁹⁸ Müslim, “Cenâiz”, 29.

²⁹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 1917), 5/136.

Hadiste geçen ‘el-henu’ kelimesi, babanın tenasül uzvunun ısırılması anlamında çevirisi yapılmıştır. Arapçada bu kelime söylenmesi çirkin olan şeyler için kinaye olarak kullanılır. Hadis şerhlerinde bu kelimenin zeker ve fercden istihare olduğu belirtilmektedir. Bu ifade biçimi hiç şüphesiz Allah ve Resulünün sözlerini kabul etmeyerek dinin temel esaslarına da, aklın ve ilmin gerçeklerine de ters düşen, topluma da zarar dışında bir şey vermeyen ırkçılığa inanmış kişilere bu düşüncenin kaynağını göstermede ve ırkçılık davasını şiddetle reddetmede etkili bir hadistir.³⁰⁰

Peygamberimiz nesebin Allah katında fayda vermediğini şöyle dile getirir: “*Bir kimseyi ameli yavaşlatırsa, nesebi hızlandırmaz.*”³⁰¹ Yani kişinin ameli kişiyi cennete veya yüksek derecelere ulaştıramazsa, nesebinin yüce olması ve dünyadaki konumu onu ulaştırmaz ve ona ahirette hiçbir şekilde fayda vermez.³⁰² Böyle bir durumda bir kimsenin nesebinin şerefine, atalarının faziletine bel bağlayarak amel etmekte kusur etmemesi gerekir.³⁰³

2.2.1.1.Kâfir Atalarla Övünme

Savaşta öldüren ve vuran kişinin vurma anında cesaretiyle ismini, şerefini ve kabilesinin adını anması Cahiliye döneminin adetlerindendir.³⁰⁴ Bazı sahabeler de kendilerini ifade ederken kan bağlarını överek ön plana çıkarmak istediklerinde, Peygamberimiz her zaman kendilerini uyarmıştır. Nitekim Uhud savaşında İran asıllı azatlı bir köle olan Ukbe’nin müşriklerden birini öldürürken, “*Al buda benden. Ben Farisi bir gencim*” diye bağırdığını duyan Hz. Peygamber ona: “*Ben Ensari bir gencim deseydin ya.*”³⁰⁵ Buyurmuştur. Farslılar savaşırken düşmanlarına darbe indirdikleri zaman kahramanlıklarını açıklamak maksadıyla isimlerini ve mensubu bulundukları soyu dile getirirlerdi. Bu onların bir âdetiydi. Bu nedenle Ebû Ukbe alıştığı âdet uyarınca Farslı bir genç olduğunu belirterek Uhud savaşında düşmana darbe indirmişti. Oysa o sırada Fars halkı kâfirdi. Hz Peygamber bu gencin kendisini böyle kâfir bir kavme nispet ederek öğündüğünü görünce onu bu yanlıştan kurtarma gayesiyle, kendisini ensâri bir genç olarak tanıttirmasının daha uygun olacağını açıklamıştır.³⁰⁶

Peygamberimiz burada Sosyo-kültürel mensubiyetin etnik mensubiyetten daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Farisi olmak kan ile ilgilidir. Ancak Ensara mensup olmak

³⁰⁰ Nar, *İslam’da Irkçılık*, 501-509.

³⁰¹ Müslim, “Zikr”, 38; İbn Mâce, “Mukaddime” 17 (No. 225); Ebû Dâvud, “İlim” 1 (No. 3643).

³⁰² Ebû’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-fevâ’idi Müslim*, thk. Yahya İsmail (b.y: Dâru’l-Vefâ, 1998), 8/195; Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnû’l-ma’bûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (b.y: y.y., 1969), 10/75; Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd* (Beyrut: Dâru’l-Mektebetü İlmîyye, ts.), 15/331.

³⁰³ Nevevî, *el-Minhâc*, 17/35.

³⁰⁴ Azîmâbâdî, *Avnû’l-ma’bûd*, 14/28.

³⁰⁵ İbni Mâce, “Cihad”, 13 (No. 2784); Ebû Dâvud, “Edep”, 120 (5123).

³⁰⁶ Necati Yeniel - Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2003), 16/402; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 10/504.

iman, inanç ve ahlak ile ilgilidir.³⁰⁷ Bu hadis aynı zamanda düşmanın kalbine korku salmak için Allah düşmanlarını öldürmekle iftihar etmeye delalet eder.³⁰⁸

Yine başka bir hadiste ise Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: “*Kim kâfir atalarından dokuz tanesine izzet ve üstünlük niyetiyle intisap ederse, cehennemde onların onuncusu olur.*”³⁰⁹ Bu hadiste de Peygamberimiz kâfir atalarla övünmenin yanlışlığına vurgu yapıyor.

2.2.1.2.Sayısal Çoğunlukla Övünmenin Önem Arz Etmemesi

Câhiliye döneminde ırkçılık o kadar çok ileri gitmiş ve artmıştı ki insanlar için kan bağı her şeyden daha üstün ve değerliydi. Kişi, bağlı olduğu kabilenin ismine göre insanlardan değer görürdü.³¹⁰ Hatta İslâm’ın ilk dönemlerinde Arap kabileleri, sayısal çoğunluğu merkeze alan bir yaklaşıma sahiptiler. Özellikle sayısal çoğunluk bir kabile için şeref ve övünme vesilesi kabul edilirdi. Sırf bunun için nüfus sayım istatistiğine hayatta olan kabile bireylerinin

yanı sıra kabirdekileri de dâhil etmişlerdir.³¹¹ Bu konuda Tekâsür süresinde hasep, nesep, soy çokluğu ve dünyalıklarla övünme konusunda dikkat çekicidir. Yüce Allah bu surede şöyle buyuruyor: “*Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı.*”³¹²

Tekâsür süresindeki bu ayetin sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak müfessirler farklı açıklamalar yapmışlardır. Beydâvî’nin aktardığına göre Abdumenaif oğulları ile Sehm oğulları “Hangimiz sayıca üstünüz” diye övünme yarışında bulunmuşlardır. Sayım sonunda Abdumenaif oğulları sayıca üstün gelince Sehm oğulları kabirdekilerin de sayıma dahil edilmesi gerektiğini teklif etmiş ve bu olay, sûrenin sebebi nüzûlünü oluşturmuştur.³¹³ İbn Kesîr’in ise Katâde’den naklettiğine göre Araplar “Biz falan oğullarından sayıca daha fazlayız.” şeklinde övünme yarışına girişmişler ve bundan sonra yukarıdaki ayet nazil olmuştur.³¹⁴

“Çoklukla övünme yarışı” diye çevirdiğimiz ilk âyetteki tekâsür kelimesi, mal, makam, çocuk, yardımcı ve hizmetçi gibi her çağın durumuna göre çokluğuyla övünülen şeyleri büyük bir tutkuyla çoğaltma yarışına girişmek anlamına gelmektedir.³¹⁵ Bu tutku

³⁰⁷ Özaşar, *Hadislerle islam*, 5/387.

³⁰⁸ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 20/63.

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/128.

³¹⁰ Bingöl, “Kur’an’ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı”, 883.

³¹¹ Kanarya, “Hadislerde Asabiyetin Reddi”, 840.

³¹² et-Tekâsür 102/1-2.

³¹³ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/334.

³¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 14/444.

³¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 32/75.

bireysel olabileceği gibi toplumsal da olabilir. Âyette geçen tekâsür kavramı, hem câhiliye toplumunun zihniyet yapısını tanıtmakta hem de evrensel bir mesajı içermektedir. Dolayısıyla genel bir tespit olup uyarı anlamı da taşımaktadır.³¹⁶

Tekâsür süresi ile ilgili olarak birkaç husus dikkat çekmektedir: Birinci husus: Tekâsür; çoklukla, hesap ve nesep ile övünmektir. Tekâsür, kesretten gelir. “Biz daha çoğuz”, “Hayır biz daha çoğuz ve iyiyiz” gibi çoklukla gurur, hasap ve nesep karşılıklı övünmedir. Bu şekilde övünme İslâm’ın hoş karşılamadığı şeylerdir. İkinci husus, câhiliyede insanlar soyları ve kabilelerinin yaptıklarıyla övünürler. Onların şereflerinin ve değerlerinin kendilerine miras kaldığına inanırlardı. Bunun için ataların soyu, sopu, amelleri, başarıları ve zenginlikleri câhiliye insanı için önemliydi. Ancak İslâmiyet bunların tamamını yasaklamıştır.³¹⁷

2.2.1.3. Peygamberimizin Soy ve Nesebi İle Övünen Kişiler İçin Yaptığı Benzetmeler

Kur’ân’ı Kerim’de olduğu gibi, hadislerde de Peygamberimiz bir duruma açıklık getireceği zaman, insanların bunu iyice kavrayabilmesi için, benzetme yoluna başvurur.

2.2.1.3.1. Mayıs Böceği Benzetmesi

Peygamberimiz Irkçılığı şiddetle kınayıp, kâfir ve müşrik atalarla övünmeyi yasaklanmıştır. Böyle bir kişinin akıbetini şöyle tasvir etmiştir: “Aziz ve Celîl olan Allah, sizden câhiliyyet devrinin kabalığını ve babalarla övünmeyi gidermiştir. İnsanlar iki kısımdır. Mü'min olan, takva sahibidir. Kâfir olan ise, şakîdir. Siz, Âdem'in çocuklarısınız, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Bir kısım insanlar var ki, Cehennem kömüründen başka bir şey olmayan adamlarla övünürler. İşte bunlar ya bu övünmeden vazgeçerler, ya da Allah nezdinde pisliği burunlarıyla yuvarlayan mayıs böceklerinden daha değersiz olurlar.”³¹⁸

Hadiste geçen “ubeyye” kelimesi, kibir, büyükleme ve gurur anlamına geliyor.³¹⁹ Muttaki olan her ne kadar kavmi içinde bir değeri derecesi ve saygınlığı olmasa da en hayırlı ve en faziletli olanıdır. Şaki ve facir olan ise her ne kadar kavmi içinde bir derecesi ve şerefi olsa da alçaktır.³²⁰ Allah cahiliye dönemi insanların soy soplaları ile ilgili olan övünmelerini kaldırdı. Çünkü insanların aslı birdir. Bu bir olan asıl da topraktır. İnsanların atası birdir o da

³¹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/678.

³¹⁷ Sarıcık, *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 43-45.

³¹⁸ Ebû Dâvûd, “Edep”, 119 (No. 5116); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/361; Tirmizî, “Kitâbu't Tefsîri'l-Kur'an”, 49 (No. 3270).

³¹⁹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâbi, *Me'âlimü's-Sünen*, thk. İzzet Ubeyd Duâs (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1997), 5/213; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 12/152.

³²⁰ Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, 14/22; Hattâbi, *Me'âlimü's-Sünen*, 5/214.

Adem ile Havva'dır. Böyle bir durumda birinin bir başkası üzerinde iman ve takva dışında üstünlük iddiası olamaz.³²¹

Hadiste geçen mayıs böceği, hayvanların tersini toplayıp yuvasında depo eden bir böcektir. En büyük özelliği pislik toplamaktır. Bu böcek çok acayıptır ki gül kokusu gibi güzel bir koku alınca ölür. Hayvan pisliğinin içine bırakılınca tekrar yaşar.³²² Cahiliyye âdeti üzere ölen atalarıyla övünen kimseler, mayıs böceklerinin burunlarıyla yuvarladıkları dışkıya benzetildiği gibi, övünmeleri de mayıs böceğinin dışkıyı yuvarlamasına benzetilmiştir.³²³

Sonuç olarak bu benzetme ile ırkçılıkla meşgul olmanın, bu böceğin meşguliyetinden daha değersiz ve pis olduğu vurgulanmaktadır. Irkçılık ve asabiyetin gereği olan atalarla övünmenin yanlış olduğuna değinilmiştir.

2.2.1.3.2. Baş Üstü Kuyuya Düşen Deve Benzetmesi

Irkçılık hem yasaklı bir fiildir hem de toplumların zarar görmesine sebep olacak bir eylemdir.³²⁴ Çünkü Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor “*Zulüm ve haksızlık da kavmine yardıma kalkışan kişi, kuyuya düşmüş deveyi kuyruğundan tutup çıkarmaya çalışan gibidir.*”³²⁵

Tepe üstü kuyuya düşen deveyi hayal ettiğimiz de bu deve kısa süre içerisinde suda boğulup ölür ve eti murdar olur. O dönemin şartlarında bu devenin kuyudan çıkarılması da kolay olmaz. Onun leşi aynı zamanda kuyudaki temiz suyu da kirletecektir. Böylece kuyu temizlenmeden o kuyudan faydalanmak da mümkün olmayacaktır.³²⁶

Buradaki yardımdan maksat batıl ve zulüm üzere olan yardımdır.³²⁷ Kuyuya düşen deveyi kuyruğundan çekip çıkarmak nasıl imkânsızsa, asabiyette de aynı şekilde haksız yere kavmine yardım eden kimse günah kuyusuna düşerek helak olmuştur. Kurtarılması da imkânsızdır.³²⁸

Farklı bir yorum daha yapılmıştır: Kuyuya düşerek helak olup da kuyruğundan çekilip, kurtarılmaya çalışılan deve, haksız durumda olan kavimdir. Çünkü batıl ve zulüm üzerine olan herkes ölüdür. Bu kavme kavmiyetçilik duygusuyla yardım etmek isteyen kimse de sözü geçen devenin kuyruğuna benzetilmiştir. Nasıl ki kuyuya yüz üstü düşerek ölen bir deveyi

³²¹ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 20/58; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ârizatü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, ts.), 12/152.

³²² Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 14/23.

³²³ Necati Yenieli, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, 16/394.

³²⁴ Koçer, *İslamda Irkçılık Yasağı*, 33.

³²⁵ Ebû Dâvûd, “Edepi”, 120 (No. 5117).

³²⁶ Sarıcık, *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 95-96.

³²⁷ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 14/22; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 5/214; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 20/59.

³²⁸ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 20/59; Necati Yenieli, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, 16/396.

tutularak yukarı doğru çekilen kuyruğu kurtarmaya yetmezse, bu adamın o kimseyi kurtarmak için devreye girmesi de, o deveyi kurtarmaya yetmeyecektir.³²⁹

Haksızlıkta ve zulümde, ırkçılık ve asabiyet duygusu ile birilerine ve kavmine yardım aynen bu misaldeki gibidir.

2.2.2.Millet ve Kavim Sevgisinin Asabiyet ile İlişkisi

İslâm, fitrat dinidir ve insanın geçmişi ile olan fitri bağına asla inkâr etmez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ırkların ve renklerin farklı oluşu Allah'ın varlığının delillerinden sayılmıştır.³³⁰ Müslüman, mensubu bulunduğu soyunu sopunu, sülalesini, akrabalarını ve ırkını bilmesi, sevmesi ve akrabalarına yardımı meşrudur. Ancak kişinin bu mensubiyeti ve ırkına olan sevgisi başka ırklara düşmanlığa, tahkîre, zulme ve adaletsizliğe sebep olmamalıdır.³³¹

Kişinin milletini derin bir bağlılıkla sevmesi kötü değildir. Ancak milliyet, ırk, soy ve nesep sevgisi bir ideolojiye dönüşmemelidir. Aksi olursa ırkçılığın kapısı aralanmış olur.³³²

Herhangi bir kimsenin kendi kavmini sevmesi, kavmine daha çok ilgi duyması, kavim bağına daha fazla tanımak ve yardımlaşmak için vesile kılması, kendi kavminin kültürünü, geleneklerini ve dilini geliştirmeye çalışması müspet milliyet anlayışı olup ırkçılık değildir.³³³ Bu konuda gayet açık ve anlaşılır olan bir hadisi şerif şöyledir: “*Rasûlullah'a soruldu: Kişinin soyunu, sülalesini, sevmesi asabiyet sayılır mı? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Hayır. Ancak kişinin kavmine zulümde yardımcı olması asabiyettir.*”³³⁴ Burada kişinin kendi milletini ve kavmini sevmesinin asabiyet kapsamında değerlendirilmeyeceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu hadis zulümde yardımlaşmayı ve ırkçılığı yasaklamıştır. Çünkü haksız bir işte akrabaya yardım etmenin İslam'da hiçbir yeri yoktur. İslam kendi müntesiplerine ancak iyilikte ve takvada yardımlaşmayı emrediyor.³³⁵

Vâsile b. el-Eska'dan yapılan benzer bir rivayet de şöyle anlatıyor: “*Ben, Ya Rasûlullah asabiyet nedir? diye sordum. Peygamberimiz, kişinin kendi kavmine bir zulüm üzerine yardım etmesidir diye buyurdu.*”³³⁶

³²⁹ Necati Yenieli, *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*, 16/397.

³³⁰ er-Rûm 30/22.

³³¹ Sarıcık, *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 63.

³³² Baloğlu, *Irkçılık*, 6-9.

³³³ Koçer, *İslam'da Irkçılık Yasağı*, 32.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/107, 160; İbn Mâce, “Fiten” 7, (No: 3949).

³³⁵ el-Mâide 5/2.

³³⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 120 (No. 5119).

Başka bir rivayette de Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “*Sizin en hayırlınız, günaha girmemek şartıyla yakınlarını savunanınızdır*”³³⁷. Burada önemli olan nokta: kişinin zulüm üzere olan akrabalarına arka çıkmamasıdır. Yoksa akrabayı savunmak ona yardımcı olmak hayırlıdır.³³⁸

Bu hadislerdeki mesaj gayet açıktır. Çünkü Peygamberimiz asabiyet ve ırkçılığın ne olduğunu açıkça izah ediyor ve burada kişinin kavmini, kabilesini sevmesinin asabiyet ve ırkçılık olmadığını da belirtiyor. Şurası bir gerçek ki, geçici bir ırk kardeşliği ve yakınlığı ölümle sona ereceği için gerçek manada sevgi, saygı ve hürmeti sağlayamaz. Ancak ebedi bir âlemde, sonsuz beraberlik inancı ve ahiret fikri olursa, insan sevdiklerine karşı daha fedakâr, samimi hürmet ve muhabbet duyacaktır.³³⁹

İslâm, insandan atalarının iyiliklerini devam ettirmesini ve yanlılarından da uzak durmasını ister. Ecdadın iyiliklerini anıp, daha sonraki nesillere bu faziletleri aktarmak bir millet için yapılacak işlerin başında gelir. Ancak o iyilikleri devam ettirmeksizin sırf kuru kuruya övünmenin de bir faydası yoktur. İnsanlar ve milletler ancak fazilet ve hayır yarışlarında diğerlerini geçebilirler. İslâm’ın burada yasakladığı konu, kibir ve gurura sevk eden asabiyet zihniyetidir. Bunun anlamı kişinin kendi kabile ve milletini sevmemesi değil, aksine onu sevdiğini her zaman göstermesidir. Zaten İnsanın içinde yaşayıp büyüdüğü vatan ve milletini sevmesi insani ve fitri bir durumdur. Burada yasaklanan husus, bu duyguların ırkçılık hastalığına dönüşmemesidir.³⁴⁰

İslâm’ın kavmiyetçiliği yasaklaması demek, kişinin mensup olduğu hanedanı veya kavim ve kabilesini veya milletini sevmemesi manasında anlaşılmamalıdır. Çünkü kavim, kabile sevgisi fitrî bir özelliktir, onu ruhumuzdan tamamıyla söküp atmak mümkün de değildir.³⁴¹

Her insan kavmini ve akrabasını sever, onların başarılarıyla gurur duyar, onlara iyilik ve ihsanda bulunur. Dolayısıyla insanın vatanını, milletini ve devletini sevmesi, milletinin başarılarıyla gurur duyması ırkçılık değildir. Mekke’den ayrılarak Medine’ye hicret etmek zorunda kalan Sevgili Peygamberimiz, yıllar sonra Mekke’nin fethinde, “*(Ey Mekke!) Vallahi sen, Allah’ın arzının en hayırlısı ve bana, Allah’ın arzının en sevimlisin. Senden çıkarılmış*

³³⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 120 (No. 5120).

³³⁸ Azîmâbâdî, *Avnû ’l-ma ’bûd*, 14/26; *Sehârenfûrî, Bezlû ’l-mechûd*, 20/60.

³³⁹ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 66.

³⁴⁰ Çalışkan, “Hucurât Süresi Bağlamında Takva”, 113.

³⁴¹ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* (İstanbul: Akçağ Yayınları, ts.) 3/141.

olmasaydım, vallahi seni terk etmezdim.”³⁴² buyurarak doğup büyüdüğü vatanına duyduğu sevgiyi dile getirmiştir.

Konu ile bağlantılı olarak farklı bir hadisinde Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “ *Bir kimse bildiği halde kendisini öz babasından başkasına nispet ederse cennet kendisine haram olur*”³⁴³ Hadis, bir kişinin babadan başkasına intisabını helal kabul edip, inanırsa Cennet haram olur³⁴⁴ veya buradaki ifade insanlar böyle bir şeye meyletmesin diye kullanılan sert bir ifade şeklindedir.³⁴⁵

Benzer bir diğer hadiste de Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “*Bir kişi babasından başkasına babası olmadığını bile bile nesep iddia ederse, hiç şübhesiz o kimse küfr etmiştir. Herhangi bir kişi de aralarında yakınlık olmayan bir kavimden olduğunu iddia ederse, o da cehennemdeki durağına hazırlansın*”³⁴⁶ Aslında burada bu iddiada bulunana bir kınama ve azarlama söz konusudur. Burada kişiyi günaha götüren gerçeği bildiği halde doğru olmayanı iddia etmesidir. Buradaki küfürden kasıt üç şey olabilir: nimeti inkar, lafzın zahiri ile amel edilecek olursa o zaman azarlama ve kınamada mübalağa yapılmıştır veya küfür ehlinin yaptığı bir fiile benzer bir iş yapmıştır.³⁴⁷

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, İslâm, kişinin kavmini bilmesi, tanınması ve sevmesini ırkçılık olarak saymaz. Burada İslâm’ın yasakladığı husus, sırf akrabalık gayretiyle zalimane ve haksız davranışları karşısında onları himaye etmektir, savunmaktır.

2.2.3. Allah’ın İnsanları Renklerine Göre Değerlendirmemesi

Ten farklılığı, câhiliyye zihniyetinin temel özellikleri arasında yer alırdı. Çünkü toplumun en alt tabakasını meydana getiren kölelerin rengi genellikle siyahtı. Bundan dolayı bazı kişiler tarafından hakarete ve eziyete maruz kalmışlar ve psikolojik açıdan hakir görülmüşlerdir.³⁴⁸

Günümüzde insanlar kendi iradesi ve kendi seçimi ile alakası olmayan ırkı, soyu soppu, boyu posu, kaşı gözü, doğduğu yeri yurdu ve konuştuğu dili ile üstünlük iddiasında bulunarak ırkçılık yapabilmektedir. Oysa bunların tamamı kendi iradesi ile hak edip kazandıkları değildir. Allah Teâla’nın ihsanıdır. Üstelik bunlar birer imtihan vesilesidirler.³⁴⁹

³⁴² Tirmizî, “Menâkıb”, 69 (No. 3925).

³⁴³ Buhârî, “Meğâzî”, 56 (No. 4326).

³⁴⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 17/407.

³⁴⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibü’-d-derârî*, 16/157.

³⁴⁶ Buhârî, “Menâkıb”, 5 (No. 3508).

³⁴⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 16/111; Kirmânî, *Kevâkibü’-d-derârî*, 14/119; İbni Hacer, *Fethul bâri*, 6/661.

³⁴⁸ Kanarya, “Hadislerde Asabiyetin Reddi”, 844.

³⁴⁹ Nar, *İslam’da Irkçılık*, 619.

Rivayet edilen şu hadis konumuza açıklık getirmektedir: *“Allah, sizin yüzlerinize ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize bakar.”*³⁵⁰Burada kalpteki niyetlere ve maksatlara işaret vardır.³⁵¹ Çünkü Allah kulunun dünyada yaptıklarının karşılığını kalbine ve ameline bakarak verecektir.³⁵²

Peygamberimiz bu izahlarında insanların farklı yaratılışları ve ırkları konusunda önemli hususlara dikkat çekmektedir: Birinci husus, öncelikle Allah kötülerini ve iyileri ayırma konusunda insanların renklerine, şekillerine ve suretlerine bakmaz. Suret kavramının içine insanların rengi, boyu posu, şekli girdiğine göre, tüm ırki özellikleri, beyazlığı siyahlığı da girer. Bu bağlamda düşünersek, Allah insanları beyazlığına, siyahlığına, sarılığına, ırkına, rengine ve şekline göre değerlendirmez. İkinci husus, Allah bir kimseye değer atfederken dedelerinin yaptıklarına değil, kendi yaptıklarına ve o kişi hangi niyetle bunları işlediğine bakacaktır. Üçüncü husus ise insanı yükseltecek olan yaptıklarıdır. Yoksa zenginliği, sosyal konumu, filan soydan, filan aileden ve filan ırktan oluşu onu yükseltmeyecektir. Allah katında bunların bir değeri de yoktur. Çünkü Allah’ın en çok sevdiği kullar, en muttaki kimselerdir.³⁵³ Allah katında ırk, renk veya suret insanı öne çıkarmayacaktır. İnsanı Allah katında değerli kılmayan özelliklerin, insan katında da değerinin olmaması gerekir.

Hadiste Allah’ın kalbe ve amellere bakması demek, kalbin ve amellerin iyi olması durumunda, onların sahibine mükâfat ve sevap vermesi demektir Nitekim bir âyet-i kerîme’de Allah Teâlâ’nın maddi görüntülere kıymet vermeyip, insanda manevi güzellik aradığı şöyle ifade edilmiştir: *“Sizi bize yaklaştıracak olan ne servetiniz ne evlâtlarınızdır. Ama iman edip dünya ve ahirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşklere huzur ve güven içinde yaşayacaklar.”*³⁵⁴

Servet, evlat, soy sop, nesep ve şekil güzelliği kişiyi Allah’a yaklaştırma ve Onun rızasını kazanma ölçüsü değildir. Ancak bu özellikler sağlam bir imanla güzel ve iyi davranışlara dönüştürülürse o zaman Allah katında değer bulur.³⁵⁵

Peygamber efendimizin terbiyesinden geçtikleri halde bile, sahabenin câhiliye döneminde hissiyatlarına sinen kavmi ile böbürlenme ve kavim bağımlı öncelikle hastalığından etkilendikleri durumlar olmuştur. Bu konuda bir rivayette, Bir gün Ebu Zer, Bilali Habeşi’ye sinirlenmiş ve “siyah kadının oğlu” diye hakaret etmişti. Hz. Bilal onu Rasûli Ekreme şikâyet etmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Ebu Zerr’i çağırıp kendisine şöyle dedi: *Onu anasının*

³⁵⁰ Müslim, “Birr”, 32.

³⁵¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/183.

³⁵² Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, 8/195.

³⁵³ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze İrkçilik*, 115.

³⁵⁴ Sebe’ 34/37.

³⁵⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/440.

zenci olmasıyla mı ayıpladın? Sen öyle bir adamsın ki sende hala câhiliye var. Bak, sen takva ile daha üstün olmadığın takdirde, beyaz veya siyah derililerden daha hayırlı değilsin”³⁵⁶ Rasûlullah’ın: “Kendisinde cahiliyye olan birisisin” ifadesinden kast ettiği: yani böyle bir ifade kullanmak cahiliye ahlakındandır. Bu sebeple sende de onların ahlakından bir huy bulunmaktadır. Oysa Müslüman bir kimsede onların ahlakından hiçbir iz olmamalıdır. Buna göre hadiste başkasını ayıplamak, baba ve anneler ile birini küçük görmek yasaklanmakta ve böyle bir tutumun cahiliye ahlakından olduğu ortaya konulmaktadır.³⁵⁷

Bu dönemde ayrıca insanlar, kabileleri ve ırkları ile övünür, haksız da olsa, zalimde olsa kabilesini savunur, kendilerini diğer kabile ve ırklardan üstün görürlerdi. Arap olmayan insanlar özellikle ten renginden dolayı dışlanır ve tahkir edilirdi.³⁵⁸ Bu bağlamda bir kavme mensup olmayı, üstünlük vesilesi bilmeyi ve kendince şan, şeref kazanmak için bunlarla övünmeyi de İslâmiyet yasaklamıştır.³⁵⁹

Hız. Peygamber, kavim ve kabilecilik zihniyeti ile gerek filleriyle ve gerekse sözleriyle mücâdele etmiştir. Irkçılığı kesin olarak yasaklanmıştır. Nitekim bir hadisi şerifinde şöyle buyurmaktadır: “Allah indinden en şerefliiniz takvâca en ileri olanınızdır. Arabın Arap olmayan (acem) üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyah derili olanın beyaz derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Beyazın da siyah derili üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sâdece takvâ iledir.”³⁶⁰ Bu hadiste de görüldüğü üzere Peygamberimiz üstünlüğü renge bağlamıyor. Asıl üstünlüğün Allah’tan sakınmak gerektiğine değiniyor. Hatta Hız. Ömer, Hız Bilal için efendimiz tabirini kullanıyor.³⁶¹

Konumuzla ilgili olarak Bilal b. Rebah’tan bahsedeceğiz. Peygamberimiz, Kâbe damında ezan okuması için Bilal’i görevlendirir. Nitekim Bilal Kâbe’nin üstüne çıkıp namaz için ezan okur. Bu da Irkçılığın bir kere daha ayaklar altına alındığını gösterir. Irk ayrımı gözetmeyen peygamberimiz bu mübarek sahabeye ezan okutması, bazı kişileri sırf ten renginden dolayı insan olarak görmeyen müşrikler tarafından hoş karşılanmadı. Kureyş müşrikleri Bilal’e bazı hakaret ve sataşmalar da bulundular. Kâbe damına çıkıp ezan okuyan Bilal’i gören Kureyş reislerinden Ebu Süfyan, Attâb İbn Esid, Haris İbn Hişam kendi aralarında konuşmaya başladılar. Attâb; “Pederim bahtiyardı ki bugünü görmeden öldü” diyor. Haris de “Muhammed bu siyah kargadan başka müezzinlik yapacak adam bulamadı mı” sözleri ile hakarete bulunuyordu. Buna karşılık yeni Müslüman olan Ebu Süfyan,

³⁵⁶ Müslim, “Eymân”, 38.

³⁵⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 11/191.

³⁵⁸ Özağar, *Hadislerle islam*, 5/393.

³⁵⁹ Koçer, *İslamda Irkçılık Yasağı*, 31.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/411.

³⁶¹ Buhârî, “Fedâilü ashâbi’n-nebî”, 23 (No.3754).

temkinliydi. “Ben korkarım, bir şey söylemeyeceğim. Hiç kimse olmasa da Batha’nın bu taşları Ona haber verecek, O bilecek dedi.” Aradan kısa bir süre geçtikten sonra kendileri ile karşılaşan Peygamberimiz konuştuklarını aynen kendilerine aktarınca Attab ve Haris orada Müslüman oldular.³⁶²

Bazı kimseler suret mefhumuna giren ırki özelliklere değer vermektedir. Hatta insanları siyahlığına, beyazlığına ve beden yapılarına göre ayırıp bazılarını değerli ve şerefli olarak görebilmektedirler. Allah insanları değerlendirirken suretlere, fiziki özelliklere, ırklara ve soylara değer vermez. Şu halde ırkı, insanları değerlendiren bir ölçü olarak görmemek gerekir. Öyleyse Allah’ın ve Resûlullah’ın değerlendirci ve değerden düşürücü olarak görmediğini müminlerin de görmemesi gerekir. Irklar, soylar ve nesepler insanlara hiçbir değer ilave etmemekte, bir başka ifade ile insanlara müspet veya menfi bir değer katmamaktadır.³⁶³

Peygamberimiz mahşerde bedenlere değil de amellere ve kalbe bakılacağını şöyle dile getirmektedir: “*Kıyamet günü insanlar ırklarından veya kabilelerinden değil, inanç ve amellerinden sorguya çekileceklerdir. Bedenlerine ve mallarına değil, kalplerine ve amellerine bakılacaktır.*”³⁶⁴

Allah insanları harika bir şekilde yaratmıştır. Bu yaratılışı yaparken de toprağın her çeşidi ile bunu yapmıştır. Allah, İnsanlara hangi renkten veya ırktan olmayı iradelerine bırakmadan kendi iradesi ile yapmıştır. İnsanın yaratılışında dâhili olmadığı şeylerle övünüp ve başkalarını da var olan şekilleri ile ayıplarsa, o zaman Allah’ın iradesine karşı çıkmış olur. Renk ve ırk farklılığı Allah’ın varlığının bir âyetidir.

2.2.4. Irkçılığa Davet ve Irkçılık Uğruna Savaşmak

Câhiliye döneminin kötü alışkanlıklarından biri de herhangi bir problemde ırkını kendisine yardım için davet etmesidir. Akraba zalim bile olsa kendisine yardım meşruydu. İslamiyet ile birlikte bu kötü davranış ortadan kalktı.³⁶⁵ Allah Resûlü, asabiyet ruhundan kaynaklanan ve Araplar arasında yıllardır süren çekişmelerin, kabile savaşlarının, kan davalarının yerini İslâm kardeşliğine bırakması için çaba gösterirdi. Bunu gerçekleştirmek için din duygusunun soy, kabile, ırk gibi belirleyici özelliklerin hepsinin üzerinde olduğunu vurgulayarak, dinin birleştirici ve bütünleştirici özelliğini öne çıkarırdı. İslâm’ın ilk Müslümanları kimi zaman bu ilkeyi unuttuklarında, Allah Resûlü eski alışkanlıklarına

³⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, thk. Marsden Johannes (Beyrut: y.y., 1984), 2/846.

³⁶³ Sarıcık, *Kur’an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 117-118.

³⁶⁴ Müslim, “Birr”, 33-34.

³⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethul bâri*, 6/668.

dönecekleri kaygısıyla hemen onları uyarmış ve kardeş olduklarını hatırlatmıştı. Nitekim hicretin beşinci yılında düzenlenen Beni Mustalık seferi sırasında, Mustalık oğullarına ait Müreysi kuyusunun yanında konaklanmış ve bu konaklama sırasında Hz. Ömer'in seyisi muhacir Cahcah b. Said'le ensardan Sinan bin Veber arasında, hayvanları sulama yüzünden kavga çıkmıştı. Cahcah, Sinan'a bir tokat atınca, Sinan *"Yetişin ey Ensar"* diyerek Ensarı, Cahcah da *"Yetişin Ey Muhacirler"* diyerek muhacirleri yardıma çağırmıştı. Bu aslında bir câhiliye çağrısıydı. Câhiliye'de kabileler arasında kavga olunca kabile mensupları bu şekilde yardıma çağrılırdı. İki taraftan da kuyunun başına koşanlar oldu. Resûlullah bu durumdan haberdar olunca o da koşup duruma şöyle müdahale etti: *"Câhiliye davası mı (kabilecilik ve ırkçılık mı) güdülüyor? Nedir bunların dertleri?" Ardından şu ikazda bulundu "Bırakın şu Câhiliye davasını, Çünkü o bir murdarlık ve kötülüktür. Câhiliye davası güden (kabilecilik yapan) Cehenneme atılacaktır."* O sırada biri, soru sordu. Ey Allah'ın Resulü bu kişi namaz kılsa, oruç tutsa, müslüman olduğunu söylese de mi? Resûlullah cevap verdi: *"Oruç tutsa, namaz kılsa, müslüman olduğunu söylese de."*³⁶⁶ Demek ki kabilecilik, asabiyet duygusuyla kabileyi kabileyeye, soyu soya vurdurmaktı. Bundan dolayı kabileyi yardıma çağırarak pislik ve kötülük olarak addedildi. İslâm bunu yasaklıyor. İşte İslâm döneminde Câhiliye davası, asabiyet ve kabilecilik; İslâm ümmeti için tehlikeli, düşmanlıklara sebep, fitne ve ihtilafların tetikleyicisiydi. Ensar ve muhacir adlandırmaları yardımlaşma ve iş birliği niyeti ile konulmuşken; bunu asabiyete çevirmek, bunlarla kabilecilik, ırkçılık ve ayrımcılık yapmak çok tehlikeli olup toplumu bölebiliyor.³⁶⁷

Başka bir hadisi şerifte ise Peygamberimiz şöyle buyuruyor: *"Zulümde ırkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. Irkçılık davası uğruna ölen bizden değildir."*³⁶⁸

İnsanları asabiyet için bir araya toplayıp, sırf asabe namına savaşmak ve bu uğurda ölmek; hakka değil batıla yardım edilmiş olur. Özellikle kalbinde gizli bir asabiyet olup ve bu asabiyeti arzuladığı hal üzere ölürse bizden değildir. Yani Müslümanın ahlakından değildir.³⁶⁹ Hak olan bir davada yardım etmekte bir sorun yoktur.³⁷⁰

Bu konuda benzer başka bir hadiste de Peygamberimiz şöyle buyuruyor: *"Her kim bir soy sop davasına halkı teşvik ederek veya bir soy sop davası için öfkelenerek hak veya batıl olduğu bilinmez bir gaye ile körü körüne açılan bayrak altında savaşırsa, o kimsenin ölümü"*

³⁶⁶ Buhârî, "Menâkıb", 8 (No. 3518).

³⁶⁷ Sarıcık, *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*, 250-251.

³⁶⁸ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sunenu Nesâî*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (Riyâd: Mektebetu Meârif, ts.) 28 (No. 4114); Ebû Dâvûd, "Edeb", 120 (No. 5121); Müslim, "İmâra", 57.

³⁶⁹ Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, 14/27; Sehârenfûrî, *Bezlû'l-mechûd*, 20/61.

³⁷⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim*, 8/49.

*bir cahiliyet ölümüdür.*³⁷¹ Bayrak altında toplanmaktan kast edilen: Hak veya batıl olduğu bilinmeyen bir iş üzere toplanan cemaattir. Yani istikametinin belli olmaması demektir.³⁷² Rasûlullah'ın burada cahiliyye kavramını kullanması, O'nun böyle bir hali hoş görmediğinden dolayıdır. Çünkü cahiliyye dönemi insanları, dünya işleri ve dünya ile alakalı hususlarda ister haklı ister haksız olsun kabile bireylerini savunurlardı.³⁷³ Özellikle hak veya bâtıl olduğu bilinmeyen bir amaç etrafında toplanan bir guruba katılıp halkı soy sop davasına çağırarak veya soyu soppu için öfkelenerek çarpışan ve dolayısıyla öldürülen bir kimsenin ölümü, şekil bakımından câhiliyet devri ölümüne benzer.³⁷⁴

Allah Rasûlü her şeyden önce asabiyet uğruna gayreti cahiliye davası olarak nitelemiştir: *“Cahiliye davasıyla hak iddia eden ve cahiliye davası için çağırarak bizden değildir.”*³⁷⁵ Burada bizden değildir ifadesinden kastedilen, hidayet ve doğru yolu bulanlardan ve benim sünnetime uyanlardan değildir.³⁷⁶ Tamamen dinden çıkar anlamında değildir. Çünkü Ehli sünnete göre günahkâr olan kişi kâfir olmaz.³⁷⁷

2.2.5. Sıla-i Rahim

Sıla-i rahim, kan bağı ve evlenme yoluyla oluşan akrabalık bağlarını yaşatma, iyilik ve yardımda bulunma, akrabalarla ilişkiyi sürdürme, onlara iyi davranma, haklarını gözetme, ziyaret etmek demektir.³⁷⁸

İslam'ın önemseydiği akrabalık bağlarının düzgün ve kuvvetli bir biçimde korunması nesebin bilinmesine bağlıdır. Nitekim Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *“Akrabalık ilişkilerinizi sürdürürebilmeniz için neseplerinizi tanıyın. Çünkü akrabalık bağlarının canlı tutulması ailede sevgiyi güçlendirir, malı arttırır ve ömrü uzatır.”*³⁷⁹ İslam bir taraftan bölünmeye ve çatışmaya sebep olan “soy davası gütmeyi” yasaklarken öte yandan sosyal yardımlaşmaya ve dayanışmaya yol açan “soyunu bilmeye” teşvik eder. İnsandan, ailesini kabullenmesini, kimliğini benimsemesini, ama bununla üstünlük taslamamasını ister. Bütün bunlardan nesebin, aidiyetin; dini, hukuki, siyasi ve

³⁷¹ İbn Mâce, “Fiten”, 7 (No. 3948); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/306.

³⁷² Hatipoğlu, *Sünen-i ibni Mâce terceme ve şerhi*, 10/155.

³⁷³ Nevevî, *el-Minhâc*, 16/207.

³⁷⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/331; Hatipoğlu, *Sünen-i ibni Mâce terceme ve şerhi*, 10/155.

³⁷⁵ Buhari, “Cenâiz”, 39 (No. 1298).

³⁷⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl, *Şerhu'l-câmi2i's-sahîh*, Ebû Temim Yasir b. İbrâhim (Riyâd: Mektebetu Ruşd, ts.), 3/277.

³⁷⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 8/127; İbni Hacer, *Fethul bâri*, 3/209.

³⁷⁸ Mustafa Çağrı, “Sıla-i Rahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 37/112.

³⁷⁹ Tirmizî, “Bir”, 49 (No. 1979).

sosyal statü açısından bir üstünlük ifade etmediğini ancak toplumsal ve medeni ilişkiler açısından büyük bir öneme sahip olduğuna değinilmektedir.³⁸⁰

İslâmiyet ırkçılığı yasaklamıştır. Ancak kişinin ırkını, soyunu sopunu, kavmini sevmesi ve ona hizmet etmesi ırkçılık değil, aksine Allah rızası gözetilerek yapılırsa bir ibadet olur. Nitekim Peygamberimiz, “*Allâh’a ve âhiret gününe iman eden kimse, akrabasına iyilik etsin*”³⁸¹ buyurmuştur. Ayrıca Peygamberimiz akrabayı kollayıp gözetmenin rızkı çoğaltıp, ömrü uzatacağına da dile getirip,³⁸² kişiyi Cennete götürecek ameller arasında saymıştır.³⁸³

Bilindiği üzere zekât ve diğer sadakalar ve yardımlar yapılırken öncelikle ailelerden, hısım akrabadan başlanmak tavsiye edilmiştir.³⁸⁴ Nitekim Kur’an’da sadakanın ilk olarak akrabaya verilmesinin emredildiğini görürüz.³⁸⁵ “*Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak Allah onu bilir.*”³⁸⁶ Nitekim Peygamberimiz de bu konuda öncelikle yakınlardan başlanması gerektiğine değiniyor: “*Harcamaya kendinden başla. Artanı çoluk çocuğuna sarf et. Ailenden bir şey artarsa, bunu da yakınlarına harca. Bunlardan arta kalanı da sağındaki solundaki komşulara ver.*”³⁸⁷

İslâmiyet, kan bağının ve akrabalık ilişkilerinin önemini inkâr etmez. Bunları kabul ederek bu akrabalık bağlarının güçlendirilmesini, ilişkilerin geliştirilmesini ister. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm’de müminler akrabalık bağlarının kesilmesi konusunda sakındırılmışlardır: “*Allah’tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının*”³⁸⁸

Allah, Müslümanlara akrabalık bağlarının koparılmayıp devamı konusunda şiddetle şöyle uyarıyor: “*Yönetimi üstlenseniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz? İşte bunları Allah lânetlemiş, kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir.*”³⁸⁹ Nitekim Peygamberimiz de ilgi alanının kesilmeyip devam etmesini istemiştir. Bunu ise selamı yaymakla ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmekle olabileceğini dile getirmiştir.³⁹⁰

³⁸⁰ Özafşar, Hadislerle islam, 5/394-395.

³⁸¹ Buhârî, “Edeb”, 85 (No. 6135); Müslim, “İmân”, 74.

³⁸² Buhârî, “Edeb” 12, (No. 5985), “Büyû”, 13 (No. 2067); Müslim, “Birr”, 20.

³⁸³ Buhârî, “Zekât” 1 (No. 1396), “Edeb”, 10 (No. 5983); Müslim, “İmân”, 12, 14; Nesâî, “Salât”, 10 (No. 468).

³⁸⁴ Nar, *İslam’da İrkçılık*, 41.

³⁸⁵ Bingöl, “Kur’an’ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı” 884.

³⁸⁶ el-Bakara 2/215.

³⁸⁷ Nesâî, “Zekât”, 60 (No. 2546), “Büyû”, 84 (No. 4652); Müslim, “Zekât”, 41.

³⁸⁸ en-Nisâ 4/1.

³⁸⁹ Muhammed 47/22-23.

³⁹⁰ Tirmizî, “Kıyamet”, 42 (No. 2485); İbni Mâce, “İkâmet”, 174 (No. 1334).

Akrabalık bağıını koparanlar ile ilgili olarak Peygamberimiz ağır ikazlarda bulunmuştur: “*Her Cuma gecesi insanoğlunun amelleri Allâh’a arz olunur. Fakat akrabâsıyla alâkasını kesen kimsenin amelleri kabul edilmez.*”³⁹¹ Başka bir ikaz ise: “*Akrabasıyla ilgisini kesen kimse Cennet’e giremez.*”³⁹²

Kur’ân’a göre “*müminler kardeşler*”³⁹³ ama akrabalar birbirine daha yakındırlar: “*Rahim sahipleri (kan akrabaları) Allah’ın kitabına göre birbirine daha yakındırlar*”³⁹⁴ Bir diğer âyette ise: “*Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah’ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır.*”³⁹⁵ Bu ayetlerin hepsi akrabalık bağlarının ne kadar da önemli olduğunu vurguluyor.

İslâm dini; bütün inananları iman dairesi etrafında kardeşlik bağıyla bir araya getirmiş, müminler arasındaki hukuku kardeşlik hukuku olarak belirlemiştir. Hatta İslâm’ın ilk dönemlerinde o zamanın koşullarından kaynaklı olarak miras taksimi bile kan bağı yerine inanç bağıyla dağıtılmıştır. Sonraki zamanlarda koşulların olağan bir hale dönüşmesiyle birlikte miras hukuku, kan bağı üzerinden şekillenmiştir.³⁹⁶ “*Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır.*”³⁹⁷ Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar.³⁹⁸ Miras hukuku ile ilgili ayetlerden anlaşılacağı üzere mirastan pay almak; yakın akrabalık ile hak edilir. İslâm’ın ilk yıllarında geçici bir süre de olsa miras, inanç esası üzerine kurulmuştu. Daha sonra İslâm dini, nihai bir hukuk olarak mirastan pay almayı kan bağına bağlamıştır. Bu da İslâm’ın kan bağına verdiği önemi ortaya koymakta ve akrabalar arasındaki dayanışma duygusunun ölümle bile sona ermediğini göstermektedir.³⁹⁹

Bundan dolayı akrabalar birbirlerinin mirası hakkında öncelikle hak sahibidirler. Ancak bunun dışında da akrabaların gözetilmesi ve onlara yardım edilmesi gerekir: “*Allah adaleti, ihsanı akrabaya vermeyi emreder.*”⁴⁰⁰ “*Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere bir şey vermemeye yemin*

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/484.

³⁹² Buhârî, “Edeb”, 11 (No. 5984).

³⁹³ el-Hucurât 49/10.

³⁹⁴ el-Enfâl 8/75.

³⁹⁵ el-Ahzâb 33/6

³⁹⁶ Bingöl, “Kur’an’ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı”, 885.

³⁹⁷ en-Nisâ 4/7.

³⁹⁸ el-Enfal 8/75.

³⁹⁹ Bingöl, “Kur’an’ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı”, 885.

⁴⁰⁰ en-Nahl 16/90.

etmesinler.”⁴⁰¹ Akrabalık bireye farklı görev ve sorumluluklar da yükler. Mesela haksız yere öldürülen kişilerin yakın akrabaları katilin cezalandırılması konusunda yetki ve hak sahibidirler: Hz. Peygamberin uygulamaları gereğince de hata yolu ile olan öldürmelerde suçlunun ödemesi gereken diyet yakınlarınca ödenir.⁴⁰²

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, şayet insanın yakın akrabaları Allah’ı ve Resulünü inkâr edip ona karşı iseler, mümin kişi bu akrabalarını sevemez. Çünkü imanı olmayan bir akraba, kalbi yakınlığa layık değildir. Mekkeli müşriklerin zulüm ve eziyetleriyle Medine’ye göç etmek durumunda kalan muhacir Müslümanlardan bazıları, kendilerini yurtlarından ettikleri halde, bu akrabalarına sevgilerini dile getirmişler. Bu çeşit nesep düşkünlüğünün Allah katında değeri olmadığını Kur’an-ı Kerîm şöyle ifade etmiştir.⁴⁰³

*“Kıyamet günü ne akrabanız ne çocuklarınız size fayda verecektir.”*⁴⁰⁴

*“Ey imin edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi, eğer iman yerine küfrü seviyorlarsa, veliler edinmeyin, kim onları veli edinirse, zalimlerin ta kendileridir.”*⁴⁰⁵

Akraba olmak aynı zamanda din kardeşini her türlü kötülüğü yapmaktan da muhafaza etmek demektir: *“Kişi zalim de olsa, mazlum da olsa din kardeşine yardım etsin. Eğer kardeşi zalimse, onu engellesin. Çünkü zalimi yaptığı işten döndürmek ona yapılacak bir yardımdır. Eğer mazlum ise ona yardım etsin”*⁴⁰⁶

Sonuç olarak İslâm, soy üstünlüğü anlayışını yasaklamış; ancak kişinin soy ve akrabalarıyla ilişkisini kesmesini de hoş görmemiştir. Çünkü akrabalık bağı fitri bir bağıdır. İslâm’ın önemseydiği akrabalık bağlarının korunması da nesebin bilinmesine bağlıdır. Akrabalık bağı, dini, hukuki, siyasi ve sosyal statü açısından bir üstünlük ifade etmez; ancak toplumsal ve medeni ilişkiler açısından büyük bir öneme sahiptir. Sıla-i rahim anlayışına sahip olan dinimiz, akrabaya iyilik ve ihsanda bulunmayı teşvik etmiştir. Bilindiği üzere zekât ve diğer sadakalar ve yardımlar yapılırken öncelikle ailelerden, hısım akrabadan başlanır. Bununla birlikte, kişinin kendi akrabalarına, kabilesine veya aşiretine körü körüne arka çıkmasını veya kabilesine/aşiretine mensup insanları kayırmasını yasaklamıştır.

⁴⁰¹ Nûr 24/22.

⁴⁰² Nar, *İslam’da Irkçılık*, 42.

⁴⁰³ Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, 131.

⁴⁰⁴ el-Mümtehine, 60/3.

⁴⁰⁵ et-Tevbe, 9/23.

⁴⁰⁶ Müslim, “Birr”, 62.

2.2.6. Hz. Peygamber Asabiyet Zihniyetini Bertaraf Etmek İçin Yaptığı Çalışmalar

Hz. Muhammed peygamberliği süresince câhiliye toplumundaki menfi düşünce ve tutumları değiştirmek için elinden gelen çabayı gösterip, bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Çünkü sosyal, kültürel ve ahlâki olarak yeni bir toplum meydana getirmeye çalışmıştır. Bu toplumu inşa ederken tedrici olarak hareket edip İslâmiyet ile bağdaşmayan anlayışları tamamen değiştirmiş, İslâmiyet açısından sakıncalı olmayan anlayışları ise olduğu gibi bırakmıştır.⁴⁰⁷ Ortadan kaldırdığı anlayışlardan bir tanesi de asabiyet anlayışıdır. Çünkü İslâm dini, asabiyet yerine din kardeşliğini getirmiştir. Peygamberimiz, gerek peygamberlikten önce gerekse peygamberlikten sonra asabiyet anlayışını ortadan kaldırmak için bir takım adımlar atmıştır.

2.2.6.1. Hilfu'l-Fudûl Faaliyeti

Hilfu'l-Fudûl, Kureyş kabilelerinden bazılarının, Mekke'de haksızlığı ve zulmü önlemek için yaptıkları ve peygamberimizin de katıldığı bir antlaşmadır. İslâm'dan önce Mekke'de bu isimle iki antlaşma yapılmıştır. Bunların ilki, şehrin ilk yerlileri olan Cürhümlüler'den Fazl adlı üç kişinin aralarında, kimsesiz birine haksızlık yapıldığında zalimden hakkını geri alıncaya kadar kendi kabileleriyle ona yardım edeceklerine dair sözleşmeleridir. Yapılan bir rivayete göre bu antlaşmaya hilfu'l fudûl denilmesinin sebebi: Bu antlaşmanın Hilfü'l-mutayyebîn ve Hilfü'l-ahlâf'tan üstün olduğu, Kureyşliler'in onu, "Bu bir fazilet (fudûl) yeminidir" diye niteledikleri veya haksız yere alınan fazla şeyler (fudûl) sahibine iade edildiği için bu isim verilmiştir. İkinci antlaşma ise hicretten otuz üç yıl önce yapılmıştır ve diğer antlaşmadan daha ünlüdür. Mekke'de şehir dışından zayıf ve güçsüz kimseler hac ve ticaret için şehre geldiklerinde kendilerine haksızlık ve zulüm yapıyordu. Yapılan rivayete göre haram aylardan zilkadede meydana gelen böyle bir olayın Hilfu'l-fudûlun ortaya çıkmasına sebep olduğudur. Zübeyd kabilesinden bir kişi umre için Yemen'den Mekke'ye gelir ve bir alıcı ile yanındaki malların pazarlığını yapar. Fakat alıcı malların parasını ödemez. Yemenli satıcı ise parasını alamayınca Hilfu'l-ahlâf'a mensup kabilelerin ileri gelenlerine gidip durumu anlatır; ancak onlar, kendisine yardım da bulunmazlar. Bunun üzerine Yemenli tacir, ertesi gün Ebû kubey's tepesinde durumunu bir şiir okuyarak yüksek sesle dile getirir. Hilfu'l-ahlâf'a bağlı kabileler bu duruma aldırış etmeyince, Hilfu'l-mutayyebîn'e mensup kabileler bundan rahatsızlık duyarlar. Nihâyet son Ficar savaşının çıkmasına yol açan ve bundan pişman olan Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b.

⁴⁰⁷ Ragıp Çelik, *İslâm'ın Asabiyete bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri* (Konya: Necmetti Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 79..

Abdūlmuttalib şehrin en zengin ve nüfuzlu kabile reisi durumundaki Abdullah b. Cüd‘ân et-Teymi’ye gidip, onu bu işin görüşülmesi için bir toplantı yapmaya ikna eder. Kaynakların bildirdiğine göre çağrılanlar arasında Hılfu’l-ahlâf mensuplarından kimse yoktu. Toplantıda hazır bulunanlar yapılan istişarelerden sonra haksızlığın önüne geçmek için yemin ederler ve gönüllülerden oluşacak bir grup kurmayı kararlaştırırlar. Toplantıya Benî Hâşim’den düzenlenmesine ön ayak olan Zübeyr b. Abdūlmuttalib ile birlikte o sırada yirmi yaşında olan Hz. Muhammed de iştirak etmiştir.⁴⁰⁸

Gençlerden ve yaşlılardan meydana gelen çok sayıda Mekkelî, Abdullah bin Cüd‘ân’ın evinde düzenlenen törene katılarak, şu yemini etmişlerdi: Allah’a yemin olsun ki hepimiz, zulmeden zulmettiği kişiye hakkını iade edinceye kadar, zulmedene karşı, zulme uğrayanla birlikte tek bir el gibi olacağız; bu beraberliğimiz denizin bir kıl tanesini suya batırmaya güç getirebileceği zamana kadar, Hira ve Sebir dağları yerlerinde kaldığı sürece ve zulme uğrayanın durumu düzelinceye kadar devam edecektir.⁴⁰⁹

Zübeyir İbni Abdūlmuttalip bu antlaşma ile ilgili olarak şunları söyler: Fazilet sahibi insanlar anlaştılar ve yemin ettiler. Mekke vadisinde hiçbir zalim asla kalmayacak. Büyük bir iş üzerinde anlaştılar. Hem komşu hem de yabancı ziyaretçi güvende kalacak. Bu antlaşma ile zulmün gökdelenini yıktılar, hakkın minaresini de yücelttiler. Bu antlaşma Arapların iftihar ettiği şeylerdendir ve insan haklarını tanımalarının apaçık delilidir.⁴¹⁰

Hılfu’l-Fudûl’ün sonraki dönemlerde devam edememesinin en önemli sebebi bu antlaşmaya yeni katılımların yasak olmasıydı. Bundan dolayı Emevî hilafetinin başında son bireyinin ölmesi üzerine bu antlaşma sona ermiştir.⁴¹¹

Hılfu’l-Fudul tarih itibarıyla nübüvvet öncesine rastlamasına ve kuruluş amacı dikkate alındığında, Hz. Peygamberin de hılfu’l-fudûl’e iştirak etmiş olması onun; kabile asabiyetine dayanan gücünün zalimce davranışlarına karşı durmadaki kararlılığını gösterir. Ayrıca bu antlaşmada zalim kim olursa olsun ondan mazlumun hakkını almak hususunda kararlılık gösterilmesi de zulme sebep olan her konuda olduğu gibi kabile asabiyetine de açıkça tavır almış olduğunu net bir şekilde ortaya koyar.⁴¹² Zira Hz. Peygamber’in: “*Ben Abdullah b. Cüd‘ân’ın evinde öyle bir antlaşmaya şahit oldum ki, benim için kızıl develerden daha*

⁴⁰⁸ Muhammed Hamidullah, “Hilfū’l-Fudūl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31-32.

⁴⁰⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 60.

⁴¹⁰ Ali Muhammed Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2015), 1/80.

⁴¹¹ Hamidullah, “Hilfū’l-Fudūl”, 18/32.

⁴¹² Çelik, *İslâm’ın Asabiyete bakışı*, 82.

sevimliydi. Şayet İslâm geldikten sonra da böyle bir anlaşmaya çağrılısam muhakkak ona katılırdım demiştir.⁴¹³

Bu birlik İslâm'ın evrensel değerleriyle uyumlu olup adaleti tesis edip mazlumu koruduğundan dolayı, Peygamberimiz de inandığı değerleri koruyup yaşatmak için bu birliğe katılmıştır. Her ne kadar câhiliye dönemi haksızlıkların yaşanıp zulmün kol kanat gezdiği bir dönem olsa da bu dönemde Hılfu'l-Fudul gibi iyi şeyler de olmuştur. Bu birliği kuranların üzerinde yeminleştiği antlaşmanın içeriğindeki maddeler dolaylı olarak asabiyet faktörünü devre dışı bırakmayı amaçlamıştır.

2.2.6.2. İslâm Kardeşliği/Muâhât

Muâhât kelimesi, arapça uhuvve kökünden türeyip sözlükte: “kardeş olmak ve kardeş edinmek” anlamına gelir. Peygamberimiz, hicretten sonra Medine’de toplumu bir arada tutmak ve toplumun iç yapısını muhafaza etmek için birtakım icraatlar yapmıştır. Mekkeli sahabilerden bazılarının önce kendi aralarında, daha sonra Ensar’dan bazı kimselerle kardeş ilan edilmesi bu doğrultudaki icraatın en önemlilerinden biridir.⁴¹⁴

Hz. Peygamber İslâm’ı ilk yaymaya başladığı dönemden itibaren bu dine girenlerin ırk, kabile ve ülkelerini dikkate almaksızın eşit kabul etmiş ve kabile ile ırk kardeşliğinin yerine İslâm kardeşliğini getirmiştir. O, bir yandan insanlara Allah’ın varlığını tebliğ ederken, diğer yandan bu din etrafında bir araya gelen Müslümanları din kardeşliğinde birleştirip kaynaştırıyordu. Bu sistemde Habeşistanlı bir köle ile Kureyşli bir soylu arasında fark yoktu.⁴¹⁵

İslâm düşmanlarının fitnelerini arttırmalarına ve baskılarına karşı en etkili silah; uhuvvet, yani kardeşlikti. Her şeylerini Mekke’de bırakıp hicret edenlere muhacir, bunlara kucak açan Medineli Müslümanlara da ensar deniyor.⁴¹⁶ Rasûlullah, ümmeti, devleti ve otoriteyi tanzim ve ıslah etme programında dayandığı ilk direkler Muhacir ile Ensar arasındaki kardeşliğin tesisi olmuştu. Çünkü bu kardeşlik bağı sebebiyle Müslüman toplum birbiriyle uyuşuyor, kaynaşıyor ve bu toplumun yeni oluşum işaretleri ortaya çıkıyordu.⁴¹⁷

İslâm tarihinin kaynakları, Hz. Peygamber’in, birisi Mekke’de, diğeri de hicretten sonra Medine’de Müslümanları iki defa kardeş ilan ettiğini naklederler. Mekke’deki

⁴¹³ Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar b. Hıyar el-Muttalibi el-Kureşî el-Medenî, *es-Sîra*, thk. Mustafa es-Saka (Beyrut: Darü'l-Mârif, 2009), 1/140.

⁴¹⁴ Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/308.

⁴¹⁵ Çelik, *İslâm'ın Asabiyete bakışı*, 87.

⁴¹⁶ Murat Sarıcık, *Hiz. Muhammed'in Çağrısı Medine Dönemi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2009), 32-33.

⁴¹⁷ Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, 1/561.

kardeşleştirmede önemli bir husus dikkat çekmektedir: Bu, Kureyş’e mensup bazı Müslümanların azatlı kölelerle kardeş ilan edilmesidir. Kaynakların bu husustaki listeleri incelendiğinde Kureyş mensuplarıyla şu azatlı kölelerin kardeş ilan edildiği görülmektedir: Hz. Peygamber’in azatlısı Zeyd b. Hârise ile Hz. Hamza, Hz. Ebû Bekir’in azat ettiği Bilâl-i Habeşî ile Ubeyde b. Hâris ve Ebû Huzeyfe’nin azatlısı Sâlim ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh. Bu muâhât hadisesini müslümanlar kısa bir zaman içinde özümstediler. Nitekim İslâm’ın ilk yıllarında Hz. Ebû Bekir, kendisiyle aralarında kan bağı bulunmayıp, işkence gören köleleri karşılık beklemeden sırf Müslüman oldukları için büyük paralar ödeyerek satın almış ve hürriyetlerini kavuşturmuştur.⁴¹⁸

Medine’deki Evs ve Hazrec kabilelerinin “Ensar” haline dönüşmesine gelince, İslâm’dan önce Evs ve Hazrec kabileleri, aynı atadan gelmelerine rağmen yıllarca birbirleriyle mücadele etmişlerdi. Bu geçimsizlik Hz. Peygamber’in hicretine kadar sürmüştü. Evs ve Hazrec arasındaki kan davaları, bu iki kabileyi tarih sahnesinden silecek bir boyuta ulaşmıştı. Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmiştir: *“Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirdi. O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı”*⁴¹⁹ Kabileler arası mücadelelerde birbirini öldürmek suretiyle tükenecekleri sırada Allah kendilerine hidayetini lütfedip İslâm sayesinde onları kurtardı ve kardeş topluluklar haline getirdi; Evs ve Hazrec birbirleriyle kenetlendiler, İslâm’a girmekte birbirleriyle adeta yarıştılar. İslâm’ın birleştirici gücü altında “Ensar” adıyla, İslâm toplumunun şerefli ve değerli bir kesimini oluşturdular.⁴²⁰

Muhacirlerle Ensar’ın kardeşleştirmesi ise: Muhacirler Medine’nin havasına, adetlerine alışmakta zorlanıyorlardı. Fikirleri, hayalleri hala Mekke’deydi. Rasûlullah bunu görüyor ve hissediyordu. Hz. Peygamber onları Medineli Müslümanlarla kaynaştırmak istedi. Toplantı için Ensar’dan Enes bin Malik’in evini uygun gördü. Muhacir ve Ensar birbirlerine maddi manevi yardım etme ve varis olma gibi hususlarca kardeşlik antlaşması yaptılar. İşte buna “muâhât” denildi. Ensar’dan her Müslüman, muhaciri evinde barındırıyor, birlikte yiyecek içiyorlar. Bir Medineli Müslüman öldüğünde; Muhacir, ölenin akrabaları ile ona varis oluyordu. Bu iman kardeşliği nesep kardeşliğinden ileriye. Bedir sonrası nazil olan Enfâl süresi yetmiş beşinci âyetine kadar mirasçılık durumu geçerliliğini korumuştur.⁴²¹

⁴¹⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 141.

⁴¹⁹ Âl-i İmrân 3/103.

⁴²⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 141.

⁴²¹ Sarıcık, *Medine Dönemi*, 33-34.

Hız Peygamber bu kardeşleştirmeyi rastgele seçilen iki kişinin bir araya getirilmesiyle oluşturmamıştır. Hz. Peygamber hicretten itibaren altı ayı aşkın bir süre zarfında Müslümanları iyice tanıyarak, onların durumlarını inceleyerek ve her çift arasında ortak nitelikler bularak bunu gerçekleştirmiştir.⁴²²

Hız. Peygamber, böyle bir kardeşlik bağı kurarak hem zor durumda olan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamış hem de asabiyet esasına bağı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliğini tesis etmiştir.⁴²³ Bu sistemle işin maddi yönü manevi bir kardeşlikle desteklenmiş oluyordu. Ensar ile muhacir arasında ortak bir kimlik oluşturuluyor ve zihniyet birliğı sağılanıyordu.⁴²⁴ Burada kabile kardeşliğı artık yerini iman ve İslam kardeşliğine bırakmıştır.⁴²⁵

Rasûlullah bu bağı, kamil bir kardeşliğin esası üzerine kurmuştur. Bu kardeşlik bağı öyle güçlü bir bağıdır ki, bütün câhiliye ırklılıkları içinde yok olmakta ve onunla bütün soy, nesep ve irki farklılıklar ayaklar altına düşmektedir. Dolayısıyla İslam hamiyeti dışında hiçbir hamiyet olamaz ve takvası ölçü alınmadan hiç kimse geride kalamaz, ne de çıkamaz.⁴²⁶

Peygamber efendimizin Ensar ve Muhaciri öven pek çok hadisi vardır. Bunlardan birkaç tanesine değınmekle yetineceğız: “*Ensarı sevmek imanın almetidir; onlara karşı nefret beslemek ise münafıklığın almetidir.*”⁴²⁷ “*Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selmette olduğı (zarar grmediğı) kişidir. Muhacir ise Allah’ın yasakladıklarını terk eden kimsedir.*”⁴²⁸

Câhiliye dönemi, kabile yapısının hâkim olduğı bir dönemdi. Kişi, kimliğini ve konumunu kabilesinde buluyor. Böyle bir ortamda Peygamberimiz kısa bir süre içinde İslamiyet’i yaydı ve müslümanlar arasında önce Evs ve Hazrec’i daha sonra ise Muhacir Ensar kardeşliğini tesis etti. Bu kardeşlik soy kardeşliğine değıl, din kardeşliğine dayanıyordu.

2.2.6.3. İslam’ın İlk Anayasası Medine Sözleşmesi

İslam tarihinde devletin kuruluş esaslarını, temel prensiplerini ve organlarını ortaya koyan yazılı bir anayasanın ilk örneğine Hz. Peygamber döneminde rastlanmaktadır. Hicretten sonra Hz. Peygamber, Medine toplumunu oluşturan Müslümanların yanı sıra

⁴²² Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 142.

⁴²³ Mustafa Fayda, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/415.

⁴²⁴ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 143.

⁴²⁵ Sarıık, *Medine Dönemi*, 35.

⁴²⁶ Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, 1/563.

⁴²⁷ Müslim, *İmân*, 128.

⁴²⁸ Buhârî, “İmân”, 4 (No. 10).

Yahudileri ve diğer grupları bir şehir devleti halinde teşkilatlanmaya ikna etmiştir. Bu teşkilâtın temel esaslarını yazılı bir metin halinde meydana getirmiştir. Medine şehir devletini oluşturan toplulukları, bunların birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini, bu toplulukların idarî ve adlî yapılarını belirli esaslara bağlayan bu metin, şekil açısından bugünkü anayasalardan farklı olsa da maddî açıdan bir anayasa konumundadır. Bundan dolayı özellikle batı kaynaklarında “Medine anayasası” olarak isimlendirilmektedir.⁴²⁹ Eski kaynaklarda bu vesikaya “kitap” ve “sahife” adı verilmiştir. Yeni araştırmalar ise buna “anayasa” adını vermişlerdir.⁴³⁰

On üç yıllık Mekke döneminde yapılan işkencelere ve zulümlere karşı çare genelde pasif direnme ve sabırdı. O dönemde İslâm düşmanlarına silah ile karşılık vermek yasaktı.⁴³¹ Peygamberimizin hicretinden önce Medine ise kabilecilik sınırlarının ötesine geçememiş, hatta bir şehir-devlet yapısından söz etmek imkânsızdı. Gerek Yahudiler gerek Araplar arasında olsun, her kabile bağımsız bir hukuksal birlik oluşturmakta ve kendi kabile başkanından başka hiçbir siyasi otorite tanımamaktaydı.⁴³²

Medine’de herhangi ortak bir idari yapı olmadığı için her kabile kendi içinde birlik oluşturunuyordu.⁴³³ Ortada bir devlet yoktu. Peygamberimizin gelişi ile birlikte Medine’de çevre ve şartlar değişti. Kabile ve soy farkı dikkate alınmadan tüm Müslümanlar kardeş ilan edildi. Soy ve aşiret bağının yerini din bağı aldı, birlik çemberi asabiyet sınırlarını aşır genişledi. O dönem Medine’de de Evs ile Hazreç kabileleri birbirine karşı idiler. Aynı zamanda üç Yahudi kabilesi arasında da birlik teşkil edilmemişti. Biri diğerinin hâkimiyetine girmek istemiyordu. Aslında uzun süren bu savaş; Evs ve Hazreç büyüklerini bitirmiş, bir bakıma burada Peygamberimizin işi kolaylaşmıştı. Peygamberimiz hicret ile birlikte Medine’de saygınlığını ve eminliğini hissettirdi. Güvenilen, insanlara adil davranan ve herkesin kendisine güven duyabileceği biri olarak görüldü. Peygamberimiz de yeni bir birlik düzeni öneriyordu. O, herkesin hatta düşmanlarının bile doğruluğunu itiraf ettiği biriydi. Kendi iç işlerinde anlaşılmayanlar Hz. Muhammed üzerinde, onun hakemliğinde anlaşabiliyor. Böylece Peygamberimizin girişimiyle tüm kabile reisleri Enes Bin Malik’in evinde toplandı. Medinelileri ilgilendiren siyasi ve sosyal esaslar burada toplantıda tedvin edildi. Bu hükümler ve kararlar; Medinelileri diğer insanlardan ayıran onları bir devlet anayasasına tabii kılan özellikteydi. Böylece yeryüzünde ilk İslâm devleti anayasası kaleme

⁴²⁹ Mehmet Akif Aydın, “Anayasa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/153.

⁴³⁰ Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, çev. Mustafa Kasadar, 1/587.

⁴³¹ Sarıcık, *Medine Dönemi*, 51.

⁴³² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 164.

⁴³³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 143.

alınmış oldu. Anayasa maddeleri Müminler ve Yahudilerin uyması gereken genel prensiplerden oluşuyordu.⁴³⁴

H. Peygamber, bu vesika ile kabile anlayışı içinde hayatlarını sürdüren insanları bir devlet çatısı altında toplama ve kabileciliğe son vermeyi amaçlamıştır.⁴³⁵

İslâm'ın ilk anayasasının konumuz ile ilgili birkaç maddesi şöyledir:

Birinci madde: İş bu belge Allah'ın Resûlü Muhammed tarafından yazdırılıp Kureyş ve Yesribli mümin ve Müslümanlar ile onlarla birlikte cihad edenler arasında düzenlenmiş bir sözleşmedir.

İkinci madde: Şüphesiz onlar diğer insanlardan ayrı tek bir ümmettir.

On üçüncü Madde: Muttaki müminler, bulundukları İslâm toplumu içinde azgınlık eden, zulüm yapan, günah işleyen, başkasının hukukuna tecavüz eden veya müminler arasında fesat çıkaran bir kimseye karşı birlik olacaklardır ve onların elleri hep birlikte onun üzerinde olacaktır. Hatta bu kişi, içlerinden birinin oğlu olsa bile.

On beşinci Madde: Allah'ın teminatı ve garantisi birdir. Güçlü olanlara karşı en zayıf kimseyi himaye eder. Müminler, diğer insanlardan ayrı olarak, birbirlerinin dostudurlar.

On yedinci Madde: Müslümanların barışı birdir. Hiçbir mümin eşit ve adaletli olmadığı müddetçe Allah yolunda savaşta diğer mümini saf dışı bırakarak sulh yapamaz.⁴³⁶

Vesika da Müslüman topluluğun ve İslâm dininin hem hukuki hem de sosyal varlığı, diğer topluluklar tarafından tanınmaktadır. Müslümanlar açısından bu önemli bir gelişmedir. Bu sözleşme ile Medine'deki müşrik Araplar ve Yahudiler, Müslümanları dini, siyasi ve sosyal açıdan tanıdılar.⁴³⁷

Özellikle birinci madde, yeni bir devletin temeli demektir. Burada Medineli Müslümanlarla diğer Medineliler, dışa karşı ittifak etmişlerdi ve ayrı bir topluluk olarak gösteriliyorlardı.⁴³⁸

Bu antlaşmaya göre bundan böyle alınacak önlem, artık şahıslara değil, tamamen topluma ve merkezi otoriteye bırakılmıştır. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda en yüksek başvuru, hakem konumundaki peygamberimizdir. Bu sosyal güvenlik sisteminde her kabile özerk bir yapıya ve düşünceye sahip olmakta ve artık eskiden olduğu gibi akrabalar arası ve

⁴³⁴ Sarıcık, *Medine Dönemi*, 51-52.

⁴³⁵ Çelik, *İslâm'ın Asabiyete bakışı*, 94.

⁴³⁶ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 1/588-589.

⁴³⁷ Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 146.

⁴³⁸ Sarıcık, *Medine Dönemi*, 53.

dışa kapalı bir nitelik taşıyan kabile özelliğinden çıkarak, kişinin rıza ve iradesine dayanan dinamik bir yapıya kavuşmuştur.⁴³⁹

Konumuz açısından dikkat çeken nokta ise şudur: Belgedeki “Ümmet” terimi, bütün Müslümanları, Muhacir’i, Ensar’ı, onlara katılıp tabii olanları ve onlarla birlikte cihat edenleri kapsamaktadır. İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı tek bir ümmettir. Resûlullah bununla, kavmini kabilecilik ve kabileciliğe bağlılık şiar ve sloganından, yeni dini kabul eden herkesi bir arada toplayan ümmet şiarına ve sloganına nakletmiştir. Müslüman ve mümin topluluğa ve Yesrib ahalisinden onlara tabi olanlara verilen bu isim sebebiyle Müslümanlar değişik kabilelere mensup olmalarına rağmen kendi aralarında İslâm bağı ile birbirine bağlanan bir toplum olmuşlar, iç içe geçmişlerdir. Evs ve Hazrec taifeleri Ensar cemaati potasında erimiş. Sonra Ensar ve Muhacir Müslüman cemaati içerisinde eridiler ve tek bir ümmet oldular. Bu ümmetin fertlerini birbirine bağlayan bağ, kan bağı değil, akide bağıydı. Dolayısıyla şuurları birleşiyor, fikirleri birleşiyor, kabileleri ve yönleri birleşiyordu. Onların mevlası (dostlukları/yardımları) kabilecilik değil, Allah Teâla idi.⁴⁴⁰

2.6.2.4. Veda Hutbesi

Hz. Peygamber hicretin onuncu yılında yaptığı hacdan başka hac yapmamıştır. Bu hac “İslâm Haccı” ve “Veda Haccı” olarak tanınmaktadır. Hz. Peygamber bu hacda insanlara veda edip bir daha hac yapmadığı için buna “Veda Haccı” denilmiştir. Burada irad ettiği hutbeye de “Veda Hutbesi” denir.⁴⁴¹

Hz. Peygamber vedâ haccı sırasında Arafat, Mina ve Akabe gibi yerlerde sahabeyle konuşup bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Vedâ hutbelerinde hem tüm insanlara yönelik evrensel mesajlar vardır hem de kul haklarını ilgilendiren konular ele alınmıştır. Dolayısıyla vedâ hutbesi, alternatif bir insan hakları beyannamesi niteliğindedir. Rasûlullah, vedâ hutbesinde can ve mal dokunulmazlığı, suçun şahsiliği, câhiliye âdetlerinden olan ribânın ve kan davalarının kaldırılması, çocuğun babasından başkasına nispet edilmemesi, karı-koca arasındaki haklar ve sorumluluklar, Müslümanların birbiriyle savaşmaması, Müslüman kardeşliği, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi gibi doğrudan kul hakkını ilgilendiren hususlar yanında bir de kendisinin son peygamber olması, ümmetine miras olarak Allah’ın kitabını ve sünnetini bırakması gibi temel esaslara vurgu yapmıştır.⁴⁴²

⁴³⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 169.

⁴⁴⁰ Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, 1/592-593.

⁴⁴¹ Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, 2/692.

⁴⁴² Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/591.

Konumuz ile ilgili olarak Veda Hutbesinde yer alan metnin bir kısmını burada ele alacağız. “*Ey insanlar kanlarınız, mallarınız, haysiyet ve şerifleriniz, rabbinize buluşacağınız güne kadar bu yerde, bu ayda, bugün Mukaddes olması gibi mukaddes ve mükerremdir. Câhiliye Dönemi kan davaları kaldırılmıştır. İlk kan davası Amir bin Rebia bin Haris bin Abdülmuttalib’in kan davasıdır.*”⁴⁴³

Cahiliyet devrinde işlenmiş olan cinayetlerden dolayı canı hakkında ne kısas, ne diyet ne de kefarete cezası uygulanmazdı. Ama İslâmiyet döneminde işlenen cinayetler hakkında konulan cezalar tatbik edilir. Cahiliyet devrinde meydana gelmiş olan bu cinayetle ilgili kan davası Resul-i Ekrem’in amcası oğullarına ait olduğu için Peygamberimiz önce bu davayı iptal buyurmakla tüm Müslümanlara örnek olmuştur.⁴⁴⁴

Rasûlullah kan davalarından doğan, aşiretler ve kabileler arasında devam eden çarpışmalar ve saldırıların da önünü kesmiş oluyordu. Çünkü Câhiliyede, kabileden olmayan biri, kabileden birini öldürdüğü zaman diyetle problem çözülmezse, bu bütün kabile üyelerine karşı işlenmiş bir suç sayılıyor, kabileler arası düşmanlığın ilk kıvılcımı oluyor, yani ölümlerle düşmanlık ateşi besleniyordu.⁴⁴⁵

Veda Hutbesinde Peygamberimiz Müslümanların kardeşliğine de şöyle vurgu yapmıştır: “*Ey İnsanlar Müminler kardeştir. Bir kimse için kardeşinin malını onun tam rızasını elde etmedikçe helal olmaz.*”⁴⁴⁶

Bütün Müminler birbirinin kardeşiydi. Peygamberimiz bu beyanıyla kabile kardeşliği, birliği ve asabiyeti câhiliye yerine inanç kardeşliğini getiriyor, kabileciliği yasaklıyor; bütün müminlerin bir kabilenin fertleri gibi algılanmasını istiyordu. Bu, özellikle kabileciliğin yaygın olduğu o çağ ve atmosferde, zulmü, kabile savaşlarını engellemek, adaleti ikame etmek, güçlü birlik ve İslâm fetihleri için gerekliydi.⁴⁴⁷

Hz. Peygamber ömrü boyunca insanların birbirine herhangi bir üstünlüğünün olmadığını vurgulamıştır. Mekke fethedilirken yaptığı konuşmada insanların ırklarını yüceltmeleri konusunda şunları söylemiştir: “*Sizden câhiliye ayıplarını ve büyülenmesini gideren Allah’a hamd olsun... Yoksa insanların hepsi Âdem’in çocuklarıdır. Allah Âdem’i de*

⁴⁴³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, Sunenu’d-Dârimî, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru’l-Muğni, 2000), “Büyû” 3 (No. 2576); Ebû Dâvûd, “Büyû”, 5 (No. 3334); İbn Mâce, “Menâsik” 76 (No. 3055).

⁴⁴⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce terceme ve şerhi*, 8/331.

⁴⁴⁵ Sarıcık, *Medine Dönemi*, 608.

⁴⁴⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *Sîretu’n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arâbî, 1990), 4/249.

⁴⁴⁷ Sarıcık, *Medine Dönemi*, 608.

*topraktan yaratmıştır.”*⁴⁴⁸ Veda Hutbesi’nde ise “*Takvâ dışında Arabın aceme, acemin Arab’a, beyaz tenlinin siyah tenliye, siyah tenlinin beyaz tenliye üstünlüğü yoktur. İnsanlar Âdem’den Âdem de topraktandır.*”⁴⁴⁹ cümlesiyle de son noktayı koymuştur. İnsan olarak herkes eşittir. Özellikle ırktan doğan asabiyetlerin önüne geçen Hz. Peygamber, veda hutbesiyle de bu durumu perçinlemiş ve evrensel bir kural olarak eşitlik prensibini ortaya koymuştur. Şüphesiz bu ilkenin yerleşmesi, üstünün hukuku değil, hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesidir.⁴⁵⁰ Üstünlük konusunda herhangi bir renge, cinse, vatana, kavmiyete ve kökene itibar edilmediğini ve üstünlük esasının, insanlık âleminde insanın yerini en yüksek makamlara yükselten üstün ahlaki değerler olduğunu açıklamaktadır.

Veda Hutbesi, Hz. Peygamberin duygu, düşünce ve faaliyetlerinin en yüksek noktasını oluşturmuştur. İnsanların sahip olduğu hakları ve görevleri ortaya koyan bu konuşma, Hz. Peygamber üç ay kadar sonra vefat ettiği için, daha sonraları büyük bir tesir meydana getirmiştir ve bir bakıma onun vasiyeti olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Tirmizi, “Kitâbu’t Tefsîri’l-Kur’an”, 49 (No. 3270).

⁴⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 5/411.

⁴⁵⁰ Hasan Dam-Meryem Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Eylül 2014), 58-59.

⁴⁵¹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 393.

SONUÇ

İslâm'dan önceki döneme Câhiliye dönemi denir. Bu dönem her türlü bilgisizliğin, zulmün ve adaletsizliğin kol kanat gezdiği bir dönemdir. Toplumsal hayata hâkim olan en büyük düşünce ise asabiyet olmuştur.

Arap toplumu, tarih boyunca hayatını kabile sistemi ile sürdürmüştür. Kabile içinde üyeleri ortak bir noktada buluşturan en büyük etken asabiyet olmuştur. Toplumun siyasi ve idari sistemini de kabile asabiyeti oluşturur. İslâm, din kardeşliğini emretmesine rağmen, asabiyet, İslâm toplumunda da asırlar boyu tesirini göstermiştir. Asabiyet, nesepleri ortak olsun veya olmasın, kabile üyelerinin her şartta birbirlerini desteklemelerine sebep olan dayanışma duygusudur. Çöl şartlarında bir kabilenin hayatta kalması asabiye bağlıdır. Ayrıca her kabile üyesinin her ortamda kabilesinden övgü ile bahsetmesi başlıca görevlerindendir. Özellikle iki kabile övgü yarışına girdiklerinde bunun sonucu hep kavga ve ölümle sonuçlanmıştır.

İslâm, tüm yanlış davranış ve değerlerle mücadele etmiştir. Bu bağlamda akrabalık ilişkilerine önem verirken, özelde nesebi, genelde ise her türlü ırkçılığı yasaklamış, doğuştan kaynaklı üstünlüklerin yerine kulların bireysel olarak tercihleri ile yaptıkları davranışların önemli ve değerli olduğunu vurgulamıştır. Buna göre Allah katındaki üstünlük, ırka, soya ve nesebe göre değil takva ile olacaktır. İnsanı yücelten ve değerli kılan, soylu ve önemli atalardan gelişi ve onlarla olan akrabalığı değil, Allah'a olan takvâsı ile insanlara karşı olan davranış ve tutumlarıdır. Buna bağlı olarak soyla soplâ övünmek, zenginlik ve makam mevki ile başkalarına üstün olduğunu sunmak doğru değildir.

Hız. Peygamber, bireysel özgürlüğün yok sayıldığı ve tamamen her şeyin soya ve nesebe dayanıp kan bağına büyük değer verildiği böyle bir ortamda ırkçılığı kesip atmak, din ve inanç birliğini ortaya koymak gibi güç bir işe girişmiştir. Özellikle Peygamberimiz Medine'de yeni bir toplum oluşturmak için öncelikle Evs ve Hazreci Ensar adı altında birleştirmiş. Daha sonra Ensar ve Muhaciri kardeş ilan ederek ümmet adı altında Müslümanları bir araya getirmiştir. Ayrıca kardeş yapılanlar arasında kölelerin soylu olanlarla kardeş yapılmış olması, bu da İslâm'ın kan bağına değil, din kardeşliğine verdiği önemi gösterir.

İslâm, bir kavme ve ırka mensup olup bunu üstünlük vesilesi yapmayı ve kendince şan, şeref elde etmek için bunlarla övünüp başka bir ırkı kötülemeyi yasaklamıştır. Kur'ân-ı

Kerîm, farklı kan ve tende olmayı, farklı dil konuşmayı, Allah’a ait alametler olarak sayar. Nitekim Allah, insanların farklı ırklar olarak yaratılmasını üstünlük olsun diye değil, tanışmaları ve yardımlaşmaları için var etmiştir.

Allah insanları değerlendirirken, onların şekillerine, suretlerine ve yaratılışlarına değil, kalplerine ve amellerine bakacaktır. Çünkü insanların, yaratılışlarında müdahaleleri söz konusu değildir. Bundan dolayı Müminler etnik kökenleri ne olursa olsun, ırklarından dolayı değil, Allah için sevilmelidirler.

Kişinin kendi kavmini ve ırkını sevmesi, ilgi duyması, kavmini tanıyarak akrabalarına yardımda bulunması ve dilini, kültürünü öğrenip geliştirmeye çalışması müspet milliyet anlayışı olup, ırkçılık değildir. Hz. Peygamber aile, aşiret ve nesep gibi kan bağına dayalı ilişkilerin önemini kabul etmekle birlikte, asabiyet kavramının içeriğini değiştirerek akrabalara haksızlık ve zulümde ortak olmayı asabiyet olarak addetmiştir.

Çalışmamız süresince gördük ki; toplumu yok edip, birbirine düşüren asabiyet anlayışı İslâmi tebliğ ile yok edilerek; onun yerine toplumu bir arada tutan, kurallarını Allah’ın ve Peygamber’in belirlediği bir kardeşlik ruhu konulmuştur. Biz de bu çalışmamızın; insanların kabileci, ırkçı ve ayrımcı ilkelere uzak olup öz kimliklerini koruyarak, kardeşçe yaşanabilecek bir oluşuma vesile olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Kahire: Muessesetu'r-Risâle, 1917.
- Apak, Âdem. "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerinde Değerlendirmeler". *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 76-91.
- Apak, Âdem. "Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyye". *İSTEM* 6/12 (2008), 17-51.
- Apak, Âdem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Algül, Hüseyin. "Muâhât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Arı, Mehmet Salih. "Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi* 4 (Aralık 2004), 173- 188.
- Avcı, Casim- Şentürk, Recep. "Kabile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet Akif. "Anayasa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/153. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud bin Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2001.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnü'l-ma'bûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman. b.y: y.y., 1969.
- Baloğlu, Adnan Bülent. İrkçılık. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım. 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Diyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Başcı, Vahdettin. "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir". *Felsefi Dünyası* 2/36 (Şubat 2002), 31-36.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed b. Abdurrahman. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bingöl, Abdul Kerîm. "Kur'an'ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı". *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/3 (Mayıs 2017), 879-897.
- Brockelmann. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. İzzeddîn Dâllî vd. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Basım, 1979.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. İstanbul: y.y., 1926.

- Bulut, Halil İbrahim. “Ümmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cabiri, Muhammed Abid. *Fikru İbn Haldun el-Asabiyye ve'd-Devle*. Beyrut: Dirasetu'l-Vehdetu'l-Arabiyyetu, 1984.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*. 10 cilt. Beyrut: yy., 1993.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*. 18 cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, ts.
- Candan, Abdülcelil. *Müslüman ve Mezhep*. Van: Bilge Adamlar Yay., 2011.
- Çağatay, Necdet. *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağrıci, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrıci, Mustafa. “Hamîyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/481. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrıci, Mustafa. “Sıla-i Rahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrıci, Mustafa. “Taassup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çalışkan, Mehmet. “Hucurât Süresi Bağlamında Takva”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Kasım 2017), 91-119.
- Çavuş, Levent. “Kavramsal ve Tarihsel Açısından Câhiliye”. *Milel ve Nihal* 13/1 (Ağustos 2016), 44-69.
- Çelebi, İlyas. “Şeytan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/101-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çelik, Ragıp. *İslâm'ın Asabiyyete bakışı ve Asabiyyetin İslâm Tebliğine Etkileri*. Konya: Necmetti Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Dam, Hasan-Karataş, Meryem. “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Eylül 2014), 48-75.
- Danışman, Nafiz. “Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşei”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1956), 192-197.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğni, 2000.
- Dayf, Şevki. *el-Asru'l-Câhili* Kahire: Daru'l-Mearif, 1960.
- Duman, Zeki. *Beş Surenin Tefsiri*. İstanbul: Fecr Yayınları, 1999.
- Duri, Abdulaziz. *İlk Dönem İslâm Tarihi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan. *el-İştikâk*, thk. Adüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Muessesetu Lisanu'l-Arab, 1991.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Yakın Tarihimizde Irkçılık*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu ebî dâvud*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetu'r Risâletu'n Naşirun. 2018.
- Ergin, Murat. *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyyetinin Rolü*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

- Erul, Bünyamin. “Vedâ Hutbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Firuzabadi, Muhammed b. Ya’kûb. *el-Kâmûsu’l-Muhît*. thk. Mektebetu Tahkîki’t-Turâs. Dimeşk: Müessesetü’r-Risâle, ts.
- Fayda, Mustafa. “Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/408-423. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Günay, M. Şemsettin. *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Gözütok, Şakir. “Câhiliye Dönemi Aydınlarının İslâm’a Karşı Tutumları” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1998), 167-188.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, ts.
- Hamidullah, Muhammed. “Hilfû’l-Fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- Hatipoğlu, Said. “İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1 (1979), 121-213.
- Hattâbi, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm. *Me’âlimü’s-Sünen*. thk. İzzet Ubeyd Duâs. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1997.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1968.
- Işık, Emin. “Hucurat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/278-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbni Battâl, Ebû’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu’l-câmi’i’s-sahîh*. Ebû Temim Yasir b. İbrâhîm. Riyâd: Mektebetu Ruşd, ts.
- İbni Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan. 2 cilt. *el-İştikâk*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Muessesetu Lisânu’l-Arab. 1991.
- İbni Hacer, Ebu’l Fadl Ahmet b. Ali el-Askalani. *Fethul bâri bi şerhi sahîhi buhâri*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Riyâd: Daru’s-Selam, 2000.
- İbni Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed el Hadrâmi. *Mukaddime*, çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak, 2004.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdilmelik. *Sîretu’n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arâbî, 1990.
- İbn İshak, Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar b. Hıyar el-Muttalibi el-Kureşi el-Medeni. *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka. 4 Cilt. Beyrut: Darü’l-Marife, 2009.
- İbni Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*. thk. Mustafa seyyid muhammed. Kahire: Muessesetu’l-Kurtûba, 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sunenu ibni Mâce* thk. Halil Me’mun Şihe. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1996.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu’l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr. 15 cilt. Kahire: Dârü’l-Meârif, ts.
- İbn Sa’d, Ebu Abdillâh Muhammed. *et-Tabakatü’l-Kübra*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 2001.

- Meâfirî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ârizatü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, ts.
- Mustafa, İbrahim vd. *Mu'cemu'l-Vasît* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl b. Mûsâ. *İkmâlû'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. thk. Yahya İsmail. b.y: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Kanarya, Bayram. "Hadislerde Asabiyetin Reddi ve Birlikte Yaşama Ahlakı". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/3 (Ağustos 2018), 831-848.
- Karadavi, Yusuf. *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmî Tavr*. İstanbul: Nida Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Karaman, Hayrettin. "Asabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım. 2012.
- Katipoğlu, Bedri. "Din Psikolojisi Açısından Taassubun Psikanalizi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (2013), 212- 226.
- Kaya, Remzi. "Kur'an'ı Kerîmde İnsan-Şeytan İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 1-30.
- Kılıç, Ünal. "Ensabın Câhiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 2 (Temmuz- Aralık 2017), 45-63.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l İhya'it-Turasi'l-Arabî, 1981.
- Koçer, M. Arif. *İslâm'da Irkçılık Yasağı*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2012.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 18. Basım, 2013.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Abdullah bin Abdu'l-Muhsin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006.
- Macit, Nadim. *Şirk ve Müşrik Toplum*. Konya: Ribat Basım Yayınları, 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Beyrut: Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, 2005.
- Mevdûdî, Ebu'l A'la. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*. çev. Ahmed Asrar. 3 cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman bin Abdurrahim. thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi câmi'i't-Tirmizî*. by: Daru'l-Fikr, ts.
- Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, Ebû'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şihate. Beyrut: Müessetü't-Târihi'l-Arabiyye, 2002.
- Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Riyad: Daru'l Muğni, 1998.
- Nar, Cemal. *İslâm'da Irkçılık, Ulusalcılık, Milliyetçilik*. İstanbul: Özgü Yayınları, 2016.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sunenu Nesâî*. thk. Muhammed Nâsiruddin Elbânî. Riyad: Mektebetu Meârif, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. nşr. Yûsuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2019.

- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim*. b.y: Muessesetu Kurtuba, 1994.
- Nursi, Said. *Mektubat*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1998.
- Önkâl, Ahmet. “Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1990), 117-132.
- Özağşar, Mehmet Emin vd. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Konya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garibi'l Kur'an*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Darul Fikr, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsir*. İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 2019.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Siyer-i Nebi*. çev. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 4. Basım, 2015.
- Sarıcık, Murat. “Zannı Cahiliyye ve Hükmi Cahiliyye”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1 (1994), 85- 103.
- Sarıcık, Murat. *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2. Basım. 2011.
- Sarıcık, Murat. *Kur'an ve Sünnet Işığında Şeytandan Günümüze Irkçılık*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.
- Sarıcık, Murat. *H. Muhammed'in Çağrısı Medine Dönemi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2009.
- Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 7. Basım 2012.
- Sehârenfûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü'l-mechûd*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetu İlmiyye, ts.
- Sönmez, Nesim. “Câhiliye Döneminde Hitabet”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 820-840.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-beyân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetu İbni Teymiyye, ts.
- Temel, Ahmet Vefa. *Kur'an'a Göre Taassup*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2005.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenu't-Tirmizi*. thk. Muhammed Ahmed Şakir, Kahire: y.y., 1937.
- Uludağ, Süleyman. “Takva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Üzüm, İlyas. “Hüküm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Johannes. Beyrut: y.y., 1984.
- Vehbi, Mehmed. *Hulâsatul beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

- Yeniél, Necati - Hüseyin Kayapınar. *Sünen-i Ebû Dâvud Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayıncılık, 2003.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.
- Yılmaz, Ali. "Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Ocak 2019). 58-89.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları. 2018.
- Zengin, Fethullah. "Câhiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2016), 53-69.
- Zebîdî, Muhibbuddin Ebi Fayz Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyn el-Vâsıtî. *Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 20 cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud. Riyad: Mektebetû'-Ebikan, 1998.